

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XX
vol 49.
Број 3/2024.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА
И ДРЖАВНА ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)
Број 3/2024. год. XX vol. 49 стр. 1-212

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Добрињска 11, Београд

Телефон: 3349-205

Email: ips@ips.ac.rs ni@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

Проф. др Милан Матић и др Живојин Ђурић, научни саветник

Главни и одговорни уредник:

Др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Заменик главног и одговорног уредника

Др Вања Глишин, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Редакција:

Др Зоран Милошевић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Јован Базић, редовни професор (Учитељски факултет, Србија, Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици); др Сања Шуљагић, виши научни
сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Душан Пророковић, научни
сарадник (Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија);
др Марко Пејковић, научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Жељко Будимир, доцент (Факултет политичких наука, Бања Лука, Република Српска
– БиХ); др Александар Гронски, доцент (Духовна академија у Минску, Белорусија).

Секретари Редакције:

Мрр Бојана Секулић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија;

Мрр Саво Симић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Савет часописа:

Др Славенко Терзић, академик (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);
др Борис Милосављевић, научни саветник (Балканолошки институт САНУ, дописни члан
САНУ, Београд, Србија); др Момчило Суботић, научни саветник (Институт за политичке
студије, Београд, Србија); др Милош Ковић, редовни професор (Филозофски факултет
Универзитета у Београду, Србија); др Ирина Атанасијевић, редовни професор (Филолошки
факултет Универзитета у Београду, Србија); др Миша Ђурковић, научни саветник (Институт
за европске студије, Београд, Србија); др Дејан Михаиловић, редовни професор (University
Tecnológico de Monterrey, Faculty of Social Sciences, México); др Ђуро Бодрожић, виши научни
сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); Проф. др Станислав Степанов,
академик (члан Руске академије наука); др Дејан Јовановић, доцент (Факултет политичких
наука, Београд, Србија); др Наталија Белоус, доцент (Брјански државни универзитет);
др Владислав Кучмисти, доцент (Белгородски државни истраживачки универзитет);
др Михаил Лобанов, доцент (Белгородски државни универзитет, Русија).

Лектура и коректура

Ања Маљевић

Прелом и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА: КОНЦЕПТ ОДВРАЋАЊА И САВРЕМЕНИ СВЕТСКИ ИЗАЗОВИ

Игор М. Пејић

ПРОШИРЕНО ОДВРАЋАЊЕ:
КОНЦЕПТ, ИЗАЗОВИ И ПРОБЛЕМИ.....7-28

Милан Игрутиновић

ОДВРАЋАЊЕ РУСИЈЕ И СТРАТЕШКИ НАРАТИВ
О РУСКОЈ ПРЕТЊИ У ИНОВИРАНИМ ПОЛИТИКАМА
ОДБРАНЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ..... 29-49

Миле Обреновић

(НЕ)УСПЕХ НЕМАЧКЕ У СПРОВОЂЕЊУ АМЕРИЧКЕ
СТРАТЕГИЈЕ ПРОШИРЕНОГ ОДВРАЋАЊА РУСИЈЕ.. 51-70

Слободан Јанковић

ПРОШИРЕНО ОДВРАЋАЊЕ: ПОГЛЕД ИЗ ИРАНА.....71-89

Слободан Радојевић

ГЕОПОЛИТИКА И НЕПРОЛАЗНОСТ ЗНАЧАЈА
ПРОСТОРА У МЕЂУНАРОДНОЈ ПОЛИТИЦИ..... 91-106

Јелица Стефановић-Штамбук

БАЛКАНИЗАЦИЈА И ОРИЈЕНТАЛИЗАЦИЈА?
РЕЛАЦИОНИ ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП
РАЗУМЕВАЊУ ГЕОДИПЛОМАТИЈЕ ПРИСТУПНИХ
ПАРТНЕРСТАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ.....107-132

Ивана Дуњић

ДИГИТАЛНИ САМИТ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА:
КА ДЕЛОТВОРНОМ УПРАВЉАЊУ ПРОЦЕСОМ
ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ У РЕГИОНУ.....133-157

Благица Маринковић

ТЕОРИЈСКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ СОЦИЈАЛНИХ
НЕЈЕДНАКОСТИ У ОБРАЗОВАЊУ.....159-178

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ.....179-197

CONTENTS

THEME OF THE ISSUE:
**CONCEPT OF DETERRENCE AND
CONTEMPORARY WORLD CHALLENGES**

- Igor Pejić*
EXTENDED DETERRENCE: CONCEPT,
CHALLENGES AND PROBLEMS.....7-28
- Milan Igrutinović*
DETTERRING RUSSIA AND THE STRATEGIC NARRATIVE
ON THE RUSSIAN THREAT IN INNOVATED DEFENCE
POLICIES IN THE EUROPEAN UNION.....29-49
- Mile Obrenović*
GERMANY’S (UN)SUCCESS IN IMPLEMENTING
THE AMERICAN STRATEGY OF EXTENDED
DETTERENCE AGAINST RUSSIA.....51-70
- Slobodan Janković*
EXTENDED DETERRENCE: THE VIEW FROM IRAN...71-89
- Slobodan Radojević*
GEOPOLITICS AND THE PERMANENT SIGNIFICANCE
OF SPACE IN INTERNATIONAL POLITICS.....91-106
- Jelica Stefanovic-Štambuk*
BALKANIZATION AND ORIENTALIZATION?
RELATIONAL THEORETIC APPROACH
TO UNDERSTANDING GEODIPLOMACY
OF EUROPEAN UNION’S ACCESSION
PARTNERSHIPS DIPLOMACY.....107-132

Ivana Dunjić

WESTERN BALKANS DIGITAL SUMMIT:
TOWARDS EFFECTIVE DIGITALIZATION
PROCESS GOVERNANCE IN THE REGION.....133-157

Blagica Marinković

THEORETICAL INTERPRETATIONS OF SOCIAL
INEQUALITIES IN EDUCATION.....159-178

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....179-197

*Игор М. Пејић**

*Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране Београд*

ПРОШИРЕНО ОДВРАЋАЊЕ: КОНЦЕПТ, ИЗАЗОВИ И ПРОБЛЕМИ

Сажетак

Стратегија проширеног одвраћања представља један од основних инструмената политике великих сила како би заштитиле сопствене интересе, интересе савезника и уједно обезбедиле политичко и војно присуство на удаљеним територијама. Као у случају директног, основни циљ проширеног одвраћања представља спречавање напада потенцијалног противника. Ипак, у случају проширеног одвраћања, одвраћање се врши на рачун партнера или савезника који представљају додатну варијаблу која значајно усложњава процес одвраћања и могуће проблеме који се појављују. Геополитичке калкулације у случају проширеног одвраћања обухватају интересе, страхове и жеље мањих савезника које често могу да иду на рачун већих актера и потенцијално умање изгледе за успех стратегије. Ослањајући се на теоријске основе стратегије одвраћања и концепте спољашњег уравнотежавања у раду анализирамо различите изазове и проблеме са којима се суочавају актери у процесу проширеног одвраћања. Анализом историјских примера, пре свега из периода Хладног рата, можемо видети да савезничке дилеме остварују значајан утицај на актере који врше одвраћање, актере који представљају објекат одвраћања, као и на потенцијалне агресоре против којих се ова стратегија имплементира. На крају, видећемо да превазилажење ових проблема не-ретко иде

* Имејл адреса: amon.sum@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9296-7547

на рачун савезничких односа, док у појединим случајевима води и до неуспеха читаве стратегије.

Кључне речи: Теорија међународних односа, стратегија одвраћања, проширено одвраћање, безбедност, међународна политика.

УВОД

Стратегија одвраћања представља војно-политички концепт чији је циљ да одврати противника од потенцијално малициозних намера које покушава да реализује. Иако се стратегија имплементира на различите начине и путем различитих инструмената, одвраћање се најчешће повезује са оружаним снагама и нуклеарним капацитетима државе. Историјски развој ове стратегије у великој мери је заслужан за ово, с обзиром да је стратегија доживела свој врхунац током Хладног рата. Одржавање тзв. равнотеже страха између блокова у суштини се темељила на нуклеарним капацитетима великих сила што их је са друге стране „одвраћало” од политике која би могла радикално да угрози опстанак противника.

Стратегија одвраћања може се одредити у односу на инструменте који се користе и актере који је примењују. Тако имамо конвенционално и нуклеарно одвраћање као и директно и проширено одвраћање (*direct and extended*). Док се директно одвраћање тиче једне државе која примењује ову стратегију у односу на претњу, проширено одвраћање укључује још једног актера односно савезника. Проширено одвраћање представља напор једне државе да одврати другу државу непријатеља од напада на трећу државу савезника-партнера. Држава која се овим путем „брани” не мора да буде формални савезник, али свакако представља важан део стратешких интереса државе која пружа одвраћање. У оквиру ове стратегије постоје још две категорије попут непосредног и генералног одвраћања (*immediate and general*). Прва је везана за одвраћање актера који показује јасне тенденције да нападне државу, док се друга тиче остваривања капацитета којим се утиче на свеукупне односе између потенцијалних ривала (Quackenbush 2011, 4). Важно је напоменути и да проширено одвраћање, као и директно, обухвата нуклеарне и конвенционалне инструменте. Често се дешава да их

државе комбинују како би показале своју преданост партнерима које бране као и озбиљност политичких намера према потенцијалним ривалима.

Стратегија одвраћања представља компликован теоријски концепт који у пракси неретко задаје озбиљне проблеме политичарима широм света. На основу краћег увода можемо видети велики број варијабли које на различите начине могу да утичу на политику једне државе, њене перцепције противника, као и на политику противника и његову перцепцију проблема што често води у тзв. безбедносну дилему. Стратегија проширеног одвраћања утолико је комплекснија с обзиром да укључује још једног актера и његове политичке аспирације, које утичу како на потенцијалног агресора тако и на политичке калкулације савезника.

У наредном делу рада потрудићемо се да представимо проблеме проширеног одвраћања у теоријском смислу и уједно пружимо историјске примере када и због чега је долазило до њих. Посебну пажњу посветићемо проблему веродостојности са којим се суочавају сви актери у овој стратегији. Наиме, у проширеном одвраћању где учествују најмање три актера може да постоји сумња у намере и капацитете већег савезника да дође у помоћ мањем; са друге стране, већи савезник може да зазире од мањег који евентуално покушава да га увуче у сукоб зарад сопствених интереса; на крају, политички односи савезника могу да утичу и на политику потенцијалног агресора због лоше интерпретације или перцепције савезничких намера и њихове посвећености стратегији одвраћања. Фокусирајући се на различите проблеме стратегије одвраћања не покушавамо да је представимо неуспешном, већ нам је циљ да укажемо на комплексност концепта и неопходан напор који је потребан да би се стратегија успешно реализовала.

ПРОШИРЕНО ОДВРАЋАЊЕ: ИЗАЗОВИ И ПРОБЛЕМИ

Један од основних проблема са којима се државе суочавају у контексту стратегије проширеног одвраћања представља веродостојност. За нападача веродостојност представља политичку вољу и ресурсе потенцијалне жртве и њених савезника да је бране. Са друге стране, веродостојност за државу која се брани почива на њеној перцепцији и односима са савезницима, односно да ли може да рачуна на њих у случају ескалације конфликта. Добра комуникација

и сигнализирање политичких намера између актера утиче на политику држава које се бране, али и за потенцијалне агресоре који знају да жртва у случају рата неће остати сама. Остваривање високог нивоа веродостојност није једноставна ствар с обзиром да почива на поверењу између држава, као и на перцепцији способности различитих актера. Штавише, неуспех стратегије проширеног одвраћања може да представља лоша координација између савезника, а не материјални капацитети држава (Johnson and Joiner 2019, 4).

Један од таквих примера представља Кримски рат у коме није постојало јасних намера због чега и да ли треба бранити Османско царство. Поједини историчари указују да је Француска била заинтересована првенствено за обуздавање Русије, али не и за одбрану Османлија (Gooch 1956, 35). Други указују на то да је Велика Британија у том периоду имала озбиљне резерве у погледу пружања помоћи Османском царству, с обзиром на њихов однос према хришћанском становништву (Frige 2011, 131). Штавише, политика Уједињеног краљевства према Блиском истоку није била у потпуности дефинисана. Са једне стране Лондон је могао да настави сарадњу са Русијом и учествује у „деоби” Османског царства, или пружи подршку османском цару и спречи даљу експанзију Русије. Експанзију у правцу Медитерана и Блиског истока Русија је видела као економски и политички императив који ће јој омогућити да сустигне Енглезе (Goosch 1956, 50–51). На крају не смемо занемарити ни то да су Француска и Велика Британија зазирале једна од друге и виделе претњу у политици коју су водиле како у Европи тако и шире. Русија, која је у претходном периоду имала доста успеха у борби против Османлија, „болесника на Босфору” је видела као релативно слабог актера оптерећеног бројним унутрашњим и спољнополитичким проблемима.

Иако се може дискутовати у којој мери је реч о неуспешном одвраћању, а не о реалним намерама појединих актера да нађу изговор за рат када говоримо о мултиполарном систему 19. века, двосмислена политика према партнерима је опстала и касније (Rath 2011, 25). Државе, укључујући и велике силе, не желе јасно и прецизно да одреде своју политику када је у питању проширено одвраћање с обзиром да таква политика може да буде штетна или доведе до нежељеног сукоба. Тако на пример, Вашингтон већ дуго година одржава тзв. стратешку амбивалентност (*strategic ambiguity*) када је у питању одбрана Тајвана. Острво поседује велики стратешки

значај за Сједињене Државе као и за тренутни регионални поредак у Индо-Пацифику. Кина, са друге стране, такође представља важног партнера са којим Вашингтон још увек не жели да уђе у отворени сукоб. Политика Сједињених Држава до сада се показала као успешна, пре свега ако погледамо остварену привредну сарадњу са Кином након Хладног рата. Ипак, са развојем тренутних догађаја у међународној политици такође можемо да видимо промене које указују да са увећањем кинеске претње и Сједињене Државе коригују став по питању одбране Тајвана. Двосмисленост у овом случају отвара неопходни простор да Вашингтон настави политичку сарадњу са Пекигом, али такође не улива довољно поверења да Кина буде у потпуности сигурна да Сједињене Државе неће реаговати у случају инвазије на Тајван. У оваквим околностима противници ће се тешко одлучити да политичке замисли реализују ако нису сигурни да друга страна неће интервенисати у случају рата (Crawford 2009, 291).

Недефинисана или двосмислена политика у контексту одвраћања не мора да буде усмерена искључиво на противнике. Напротив, политика која оставља довољно простора за сумњу у намере савезника представља користан инструмент како би се остали мањи актери држали под контролом. Наиме, ако држава, најчешће велика сила, показује јасне намере и улива висок ниво поверења да ће спречити деловање потенцијалног агресора, трећа држава која се брани може такву политику искористити зарад сопствених интереса. У оваквим околностима стратешка двосмисленост има циљ да амбиције мањег актера држи под контролом и тиме сачува своје интересе, спречи непотребне провокације и повећа успех одвраћања (Crawford 2009, 291). Ово су учили Александар Џорџ и Ричард Смоук (*Alexander George and Richard Smoke*) такође на примеру Тајвана. Познавајући међународне околности и односе Вашингтона и Пекинга, као и значај Тајвана за америчку политику у источној Азији, Чанг Кај-шек је распоредио одређену количину трупа на мањим острвима у близини кинеске обале. Руковођен снажним антикомунистичким сентиментом Тајван се трудио да Кину представи као већу претњу него што јесте. Америчка администрација нашла се у незавидном положају с обзиром на већ лоше односе са Кином, али у суштини Вашингтон није имао много избора осим да остане уз Тајван (George and Smoke 1974, 370).

Америчка администрација средином 20. века, поготово након Корејског рата, Кину је видела као агресивног актера који покушава

да прошири комунизам у источној и југоисточној Азији. Поједини политичари у Вашингтону, као што је био Џон Фостер Дулс, сматрали су да је неопходно супротставити се Кини како би се одвратила од спровођења такве политике (George Smoke 1974, 273). О томе да су Сједињене Државе виделе проблем у Кини говорио је и тадашњи заменик државног секретара Волтер Робертсон. Наиме, приликом саслушања у Конгресу Робертсон је истакао да циљ одржавања војног присуства у близини Кине јесте да ако дође до унутрашњих проблема и слома комунистичког режима у Пекингу, оружане снаге Сједињених Држава могле би брзо да реагују (274).

Овакви ставови допринели су да Вашингтон очување присуства у Индо-Пацифику види као императив у борби против комунизма, са друге стране ово је регионалним савезницима олакшало да потврде своје геополитичке аспирације. Наиме, током 1954. године Чанг Кај-шек је више пута позвао на „свети рат” против комуниста, што је проузроковало мањи окршај оружаних снага Тајвана и Кине у Тајванском мореузу. Са друге стране, јужнокорејски председник Сигман Ри, је у обраћању у америчком Конгресу захтевао помоћ америчких оружаних снага како би кинески националисти и Јужна Кореја заједничким снагама ударили на комунисте у Кини (George and Smoke 1974, 278).

Мањи савезници који су спремни на оружани сукоб доприносе реализацији стратегије проширеног одвраћања и у доброј мери „олакшавају посао” већем савезнику. Наиме, потенцијални агресор имаће веће проблеме са државом која је спремна за рат и која очекује помоћ већег савезника, него држава која се искључиво узда у способности савезника. Са друге стране, оваква политика може да увуче у рат већег актера који није имао жељу или намеру да ратује са другом силом. Проблем са којим се суочавају велике силе познат је као упадање у замку (*entrapment*), што није карактеристично за проширено одвраћање већ се може видети у генералном контексту спољашњег уравнотежавања. Наиме, мали савезници који разумеју свој геостратешки значај у односу на интересе велике силе могу то да искористе како би реализовали сопствене политичке циљеве. Са друге стране, оваква политика потенцијално води у непотребан сукоб који је велика сила настојала да избегне. Виктор Ча (*Victor D. Cha*) сматра да је овакво понашање било карактеристично за америчке савезнике у источној Азији током Хладног рата, због чега је Вашингтон склапао билатералне, а не мултилатералне уговоре

о безбедности. Стварањем асиметричних партнерстава са Јапаном, Јужном Корејом и Тајваном Вашингтон је контролисао понекад разуздану политику мањих партнера, док је са друге стране успео да направи бедем чиме није дозволио даље ширење комунизма у региону на рачун америчких интереса (Cha 2009, 158–196).

О томе да су велике силе свесне ових проблема, пре свега Сједињене Државе, могло се уочити током истог периода, односно током друге Тајванске кризе. Наиме, острва Квемој и Мицу у близини кинеске обале представљала су централну тачку спорења између Тајвана и Кине. Тајван који је имао трупе на овим острвима, инсистирао је на већој подршци Вашингтона како би се обрачунао са Кином. Сједињене Државе, са друге стране, позиционирале су Седму флоту у Тајванском мореузу и тиме скренуле пажњу Пекингу да инвазија на Тајван не може да се деси без учешћа америчке ратне морнарице, али истовремено нису пружиле даљу подршку Чанг Кај-шеку. Иако су Сједињене Државе одбијале да пруже подршку тајванској војсци на овим острвима и тиме спрече даљу ескалацију, Вашингтон је на крају био принуђен на претњу тактичким нуклеарним оружјем у случају да Кина покуша напад на острва или на Тајван. Притисак који су Сједињене Државе касније извршиле на Тајван, у погледу смањења војног присуства на острвима у близини Кине, утицало је и на политику Пекинга. Након ових дешавања Жоу Енлаји (*Zhou Enlai*), тадашњи премијер Кине, изјавио је да Пекинг нема намеру да ратује са Американцима, чиме се криза 1954-1955. године окончала (George Smoke 1974, 280–292).

Упадање у замку и искоришћавање већих савезника уско је повезано и са виталним интересима државе. Стратегија проширеног одвраћања поседује већи кредибилитет ако се мања држава тј. савезник види као интегрални део стратешких интереса велике силе. Другим речима, што је веће поклапање виталних интереса велике силе и мањег савезника то су веће шансе да ће се актери одлучити за проширено одвраћање. Са друге стране, ово такође утиче и на противнике и њихову перцепцију стратегије. Тако на пример, одвраћање Кине у контексту Тајвана или Северне Кореје од напада на Јужну не чини се толико због интереса ових актера колико због очувања виталних интереса Вашингтона у региону. Докле год Сједињене Државе умеју да демонстрирају овакву политику, стратегија одвраћања имаће веће шансе за успех с обзиром да су противници свесни чије виталне интересе угрожавају. Слична

ситуација могла се приметити током Хладног рата. Наиме, одвраћање Совјета од инвазије на Западну Европу није чињено толико због интереса Европљана колико је Вашингтон сматрао да инвазија може да буде погубна за будући положај Сједињених Држава у свету.

Угрожавање виталних интереса у контексту проширеног одвраћања представља важан фактор успеха или неуспеха ове стратегије, али такође није сигурно да су велике силе у потпуности свесне ове проблематике. Геополитичка дешавања која су претходила рату у Украјини у доброј мери то и показују. Украјина несумњиво представља један од руских виталних интереса за шта је Москва спремна да ратује, као што се на крају испоставило. Са друге стране, Сједињене Државе које су првобитно угрозиле руски утицај у Украјини, касније нису успеле да спрече односно да одврате Русију од инвазије на ову државу. Са једне стране ово може да представља непромишљену политику Вашингтона, у погледу непотребног угрожавања виталних интереса друге силе. Са друге стране, ако су Сједињене Државе биле свесне значаја Украјине и до чега потискивање руског утицаја са ових простора може да доведе, онда је у питању лоше формулисана стратегија одвраћања која је заснована на нетачној процени.

Ако прихватимо другу претпоставку, Сједињене Државе заједно са другим савезницима требале су на много озбиљнији начин да приступе одбрани Кијева, ако су одлучиле да ову државу „отцепе” од Москве. Иако је прикључење Украјине у НАТО било немогуће како због формалних разлога, тако и због страха од ескалације, западни савезници нису учинили превише тога да оснаже капацитете тзв. генералног одвраћања од Русије. Модернизација украјинских оружаних снага, формулисање нове безбедносне и војне стратегије, војна сарадња са западним државама свакако је допринела одбрани земље (Sanders 2023, 312–328), али суштински није допринела капацитетима одвраћања. Продаја наоружања пре рата била је релативно ограничена и у највећој мери сведена на трансфер пешадијског наоружања (Marzalik and Toler 2018). Чак и када је претња од инвазије постала скоро извесна током 2021. године добар део помоћи који је стизао била је различита војна опрема, док је у већој мери изостала набавка убојитих средстава (Forum on the Arms trade 2023).

Трансфер сложених борбених система или стационирање страних трупа на територији Украјине, методе које иначе доприносе

капацитетима проширеног одвраћања нису узете у обзир.¹ Када посматрамо период од 2014. до 2022. године најрадикалније мере које је Запад предузео представљале су санкције Русији, које нису оствариле значајнији ефекат на руску привреду. На крају све западне државе које су иначе учествовале у промени режима у Украјини, наставиле су да сарађују са Русијом, упркос анексији Крима и проблемима у Донбасу. Двосмислена политика тј. стратешка амбивалентност западних држава, која је трајала годинама након украјинске кризе, створила је перцепцију у Русији да инвазија на Украјину највероватније неће ескалирати у шири конфликт у источној Европи.²

Један од фактора који утиче на успех проширеног одвраћања представља и географска удаљеност држава. Савезници који су ближи имају веће шансе да приме помоћ од других што уједно утиче и на њихове оружане капацитете. У контексту проширеног одвраћања, држава која пружа помоћ пре ће се одлучити на тако нешто ако може да премости проблеме логистике. Штавише, ако савезник није удаљен власт може да види и потенцијалну претњу у ширењу рата на сопствену територију, због чега ће се одлучити да помогне и тиме увећа шансе за успех одвраћања. Савезничка политика такође утиче и на политику агресора чија перцепција зависи од тога да ли су државе спремне да пруже помоћ једна другој и колико географска удаљеност може да их у томе спречи (Вак 2017, 107–131).

Сједињене Државе представљају једну од ретких великих сила које су умногоме успеле да умање значај географске удаљености и обезбеде релативно висок ниво поверења у капацитете проширеног одвраћања. Формирањем НАТО савеза након Другог светског рата

¹ Када државе нису у формалном савезу, држава која пружа проширено одвраћање може да стационара своје трупе и војну инфраструктуру код другог актера у циљу сигнализирања своје преданости одбрани те земље. Тако на пример, држава може да распореди мањи број специјалних јединица или војних инструктора који служе као „замка” у случају напада треће државе. У оваквим околностима напад би највероватније обухватио и трупе друге државе што би пружило изговор за улазак у сукоб (Crawford 2009, 283–285).

² Сценарио који смо приказали почива на претпоставци да Сједињене Државе нису планирале рат, односно да се тежило његовом спречавању. Ово не мора да буде тачно, могуће да је Вашингтон своју политику у Украјини формулисао у стилу стратегије „проливања крви”, која се руководи другачијим принципима и има друге циљеве (Mearsheimer 2001, 138–139).

Вашингтон је створио мрежу савезника у Европи и обезбедио војно присуство и пројекцију моћи на ширем простору старог континента. Институционални механизми НАТО, попут члана бр. 5, уливају додатно поверење да напад на било ког савезника највероватније значи одмазду осталих чланова савеза. Стално инсистирање чланица да се ради о дефанзивном савезу у једној мери може да умири страхове потенцијалних ривала чиме се умањују шансе за нежељену ескалацију конфликта. Слична ситуација десила се у Азији након Хладног рата када је Вашингтон склопио одбрамбене савезе са Јапаном и Аустралијом 1951. године, Јужном Корејом 1954. године, да би се касније у једном периоду Хладног рата обавезао и на одбрану Тајвана.

Интензиван развој прекоокеанских капацитета Вашингтону дозвољава глобалну пројекцију моћи, што значи могућност брзог размештања оружаних снага скоро свуда у свету. У случају Сједињених Држава стратегије проширеног одвраћања и пројекције моћи представљају комплементарне концепте који се међусобно „подупиру” и увећавају ефекат. Другим речима, што је већа америчка пројекција моћи то су уједно и капацитети проширеног одвраћања бољи, као и обрнуто. У том смислу, амерички савезници имају интерес да подржавају америчку геополитичку експанзију с обзиром да то директно доприноси њиховој безбедности. У другу руку ово се може тумачити и као проблем пренапрезања велике силе, док се код америчких ривала оваква политика види као претња којом се намећу офанзивни циљеви помоћу дефанзивне стратегије.

Савезништво Јапана и Сједињених Држава представља пример где мања држава ужива велике погодности већег савезника. Од средине Хладног рата Јапан види америчку стратегију проширеног одвраћања као интегрални део националне безбедности. На овај начин Јапан, осим што се придржава своје пацифистичке политике, такође може да уштеди велику количину ресурса на оружаним снагама или на развоју нуклеарног програма. Са друге стране, Вашингтон заузврат добија простор у источној Азији за стационарање својих трупа чиме осигурава пројекцију моћи у овом региону света. Савезништво се током година сусретало са различитим проблемима, при чему се дешавало да Токијо трпи оптужбе да не улаже довољно у заједничку безбедност и да се „шлепа” на рачун америчких оружаних снага. Тако на пример, током рата у Ираку Јапан није

желео да пошаље трупе што је изазвало политичке проблеме између Токија и Вашингтона (Tow 1991, 8).

Остали кључни савезници Сједињених Држава у региону Индо-Пацифика имају сличан поглед на савезништво и америчку стратегију проширеног одвраћања. Наиме, Аустралија и Јужна Кореја присуство америчких оружаних снага виде као један од главних фактора који утичу на националну безбедност ових држава, док са друге стране умањује укупне трошкове за одбрану који би ове државе у супротном морале да поднесу. Државе које су амерички савезници такође могу да рачунају и на америчко нуклеарно наоружање као додатан фактор одвраћања. Положај Сједињених Држава у контексту проширеног одвраћања у региону Индо-Пацифика Вилијам Тау (*William T. Tow*) одредио је као „положај доминантног играча”. Наиме, овакав положај Сједињеним Држава омогућава пројекцију моћи у региону, контролу савезника и утицај на њихову политику, али такође повлачи и ризик од уплитања у регионалне конфликте (Tow 1991, 8).

Пројекција моћи у контексту проширеног одвраћања није била искључиво карактеристика америчких оружаних снага и током Хладног рата могла се уочити и код Совјетског Савеза. Распоређивање балистичких ракета на Куби током шездесетих година представљало је демонстрацију совјетске пројекције моћи у западну хемисферу и покушај проширеног одвраћања. Москва је овим путем покушавала да испуни низ различитих политичких циљева међу којима је вероватно било и одвраћање потенцијалне америчке инвазије на Кубу. Совјетска стратегија, упркос повлачењу пројектила са острва, може се оценити као релативно успешна. Одсуство америчке инвазије као и повлачење балистичких пројектила из Турске говоре у прилог томе да је Москва имала реалне користи упркос проблемима коју је Кубанска криза произвела. Џорџ и Смоук сматрају да политичке калкулације у Москви нису биле у потпуности тачне, као и да совјетско руководство није очекивало могућност ескалације кризе, због чега су се вероватно и одлучили на слање ракета. Наиме, Совјети су председника Кенедија видели као младу, неискусну и релативно неодлучну личност која неће заузети чврсте ставове који могу да доведу до отвореног конфликта (George and Smoke 1974, 465–466).

Са проблемима проширеног одвраћања суочавају се и мање државе, поготово онда када велике силе одлуче да промене стратешку

политику према одређеном региону услед унутрашњих проблема или других околности у међународној политици. Тако на пример, крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година 20. века, Вашингтон је почео да повлачи одређену количину оружаних снага из источне Азије што је укључивало и нуклеарно наоружање. У истом периоду амерички секретар одбране Харолд Браун током посете Кини склопио је уговор о продаји веће количине војне опреме. Са друге стране, нови стратешки приступ Сједињених Држава захтевао је и веће учешће савезника у случају избијања конфликта, тзв. хоризонтална ескалација. На крају, неуспех Вашингтона у Вијетнаму оставио је лош утисак код регионалних савезника који су страховали да у будуће морају више да улажу у безбедност. Овај страх био је најочљивији у Јапану који је највећи део безбедносне стратегије темељио на америчком активном присуству у региону (Tow 1991, 100–119).

Промене у америчкој спољној политици у региону источне Азије током седамдесетих година 20. века утицале су и на то да Јужна Кореја покрене иницијативу за развој нуклеарног наоружања. Наиме, сумње у америчку вољу и преданост одбрани корејског полуострва навело је јужнокорејског председника Парк Чанг-хи (*Park Chung-hee*) да покрене програм развоја нуклеарног наоружања. Након Корејског рата Вашингтон је постао главни актер на полуострву који је са једне стране гарантовао безбедност Јужне Кореје, док је са друге стране обуздавао потенцијално агресивну политику Сеула. Распоређивање америчког нуклеарног наоружања током педесетих година такође је имало више димензија. Са једне стране ово је требало да сигнализира преданост Вашингтона овом региону након Тајванске кризе, Са друге стране требало је да смањи тензије између Вашингтона и Сеула које су настале услед умањене помоћи Сједињених Држава развоју јужнокорејских оружаних снага. До краја шездесетих година близу 1000 нуклеарних бојевих глава стационирано је у Јужној Кореји (Jang 2016, 4–5).

Безбедносна сарадња Вашингтона и Сеула била је изразито асиметрична у корист Сједињених Држава. Корени оваквих политичких односа почињу током Корејског рата када је Сигман Ри препустио команду над јужнокорејским снагама америчком генералу Мекартуру. Касније то се одразило на начин уређења и наоружавања јужнокорејске војске, док Вашингтон Сеулу није дозволио да ни у каквим околностима има приступ америчком

нуклеарном наоружању, иако је склопљен договор о заједничкој безбедности. Сарадња две државе погоршала се током шездесетих година када је упркос агресивним потезима Северне Кореје, као што је био покушај атентата јужнокорејског председника и заробљавање америчког ратног брода, Вашингтон одлучио да не реагује већ да обузда Сеул. Никсонова доктрина која је тежила да нормализује односе са Кином и ублажи америчко војно присуство у Азији није била прихваћена од стране америчких регионалних савезника. Велико смањивање броја америчких трупа на корејском полуострву имало је пресудан утицај да Сеул покрене тзв. нуклеарни пројекат 890. Пројекат на крају није реализован, али тек након што су америчке власти откриле за њега и запретиле да ће прекинути даљу војно-безбедносну сарадњу ако се програм не обустави (Jang 2016, 7–16).

Страх од напуштања (*fear of abandonment*) представља један од главних проблема са којима се мање државе суочавају када је у питању асиметричан савез. Слично као и код проблема упадању у замку и овде је реч о појави која није искључиво везана за проширено одвраћање колико за питање савеза. Сумње да већи савезник губи интерес или жељу да испоштује предузете обавезе утиче да мања држава преиспита своју савезничку политику или да се окрене јачању сопствених капацитета одвраћања. У случају Јужне Кореје сумње у америчке будуће намере у вези одбране полуострва утицале су да Сеул покуша развој домаћег нуклеарног програма и тиме осигура стратегију директног одвраћања.

Развој домаћег нуклеарног програма за многе државе представља „свети грал“ безбедности и скоро потпуну сигурност у стратегију одвраћања. За велике силе, а пре свега за Сједињене Државе, пролиферација нуклеарног наоружања чак и међу савезницима, представља озбиљну претњу коју силе желе да избегну. Један од разлога због чега су Сједињене Државе током Хладног рата, али и касније, стационарале нуклеарно оружје на територији савезника био је и да их „одврати“ од развоја домаћег (Larsen 2015, 45). Тимоти Крафорд (*Timothy Crawford*) истиче да се америчка администрација одлучује на овакву политику делимично због јачања капацитета одвраћања и свог угледа међу партнерима, али такође и као начин да се локалне државе умире с обзиром да ако се не осећају довољно сигурно постоји могућност да ће покушати развој сопствених нуклеарних капацитета. Крафорд иначе сматра да је ово један од разлога због чега постоји стално и велико присуство америчких

оружаних снага на Блиском истоку, с обзиром на количину америчких партнера и ривала, као и њихових геополитичких аспирација и способности (Crawford 2009, 278).

Не треба изгубити из вида да успех односно неуспех стратегије одвраћања зависи од тога колико је противник спреман да ризикује и како посматра евентуални сукоб, што се и десило током Корејског рата. Наиме, упркос претњама Пекинга и великом броју трупа које су биле стациониране на граници (преко 300 хиљада војника), није утицало на Мекартура и његове ратне планове. Један од разлога неуспеха свакако представља закаснела реакција Кине, односно неправовремено упозорење америчкој страни да у случају ескалације може доћи до сукоба са Пекингом. Други разлог неуспеха стратегије одвраћања јесу биле америчке геополитичке калкулације које су узеле у обзир могућност совјетске или кинеске интервенције. Вашингтон је у својим стратешким плановима рачунао на могућност сукоба са другим силама на корејском полуострву, што је у једну руку обесмислило кинеску стратегију одвраћања. Након усвајања резолуције УН која је прихватила уједињење полуострва као легитиман ратни циљ и инструкције председника Трумана да се спречи улазак кинеских трупа у Кореју, у великој мери потврђује да је Вашингтон иначе био спреман на рат са Кином. Неуспех кинеске стратегије одвраћања у овом случају не почива на лошој политици Пекинга већ на спремности Сједињених Држава да уђу у отворени сукоб за који су сматрале да је исплатив, што се касније показало као грешка (George and Smoke 1974, 200–207).

Савремени примери проширеног одвраћања, у смислу у коме смо одвраћање анализирали у раду, релативно су ретки и најчешће се тичу Сједињених Држава и њених савезника-партнера. Ово не значи да друге државе не желе или не умеју да имплементирају ову стратегију већ се првенствено тиче материјалних ограничења. Наиме, Сједињене Државе су још увек једина сила на свету која има могућност не само регионалне већ и глобалне пројекције моћи. Ово подразумева како оружане капацитете, тако и пратећу инфраструктуру која дозвољава Вашингтону да „притрчи у помоћ” онима којима је то потребно.

Са друге стране, силе попут Русије и Кине, које представљају главне такмаце Сједињеним Државама, упркос завидним оружаним капацитетима, још увек немају исте могућности проширеног одвраћања. Недостатак материјалних капацитета, пре свега у домену

преко-океанске морнарице и развијеног ратног ваздухопловства, ограничава државе да конципирају стратегију проширеног одвраћања у класичном смислу. Штавише, недостатак чврстих партнерстава такође ограничава ове актере да сачине мрежу савезништава какву имају Сједињене Државе, и на тај начин прошире војну инфраструктуру и своје присуство у удаљеним регионима света.

Ипак, овде треба истаћи и изузетке, односно напоре ових актера да недостатке у овом домену надоместе. Тако на пример, Русија често инсистира да су њене политичке и војне везе са државама попут Венецуеле, Кубе, Сирије, Ирана, Северне Кореје као и неких афричких држава доказ њеног глобалног присуства и могућности пројекције моћи. У случају Венецуеле и Кубе руско војно присуство могло се приметити током ове године (Associated Press 2024). Ипак, треба се поставити питање да ли је присуство руске морнарице у западној хемисфери заиста покушај јачања капацитета проширеног одвраћања, или политички маневар чији је крајњи циљ пропагандне природе. Са друге стране, руско војно присуство у Сирији легитимно се може окарактерисати као политика проширеног одвраћања. Слањем војне помоћи Сирији и стационирањем трупа у овој држави од 2015. године Москва је највероватније одвратила Западне силе од политике „промене режима” и тиме очувала председника Асада на власти. Наредних година Русија је повећавала војно присуство у Сирији, што је постало уочљиво у количини војне инфраструктуре која је се видела на преко 20 већих и 70 мањих војних база (Baladi and Karazi 2024). Као што сколари са Вашингтонског института указују, руско присуство у Сирији представља „економичну стратешку победу” (Vorshchevskaia 2022). Да је у питању проширено одвраћање можемо видети и у погледу могућности за даљу пројекцију моћи Русије и региону. Наиме, стационирањем трупа у Сирији Москва олакшава приступ северном делу Африке, источном Медитерану, ширем простору Блиског истока, док такође обезбеђује јужни део црноморског басена.

Кина, упркос утемељеној стратегији директног одвраћања, још увек није успела да конципира стратегију проширеног одвраћања попут Сједињених Држава (Пејић 2022). У претходних десетак година можемо уочити озбиљне напоре кинеских власти да модернизују оружане снаге у правцу развоја капацитета пројекције моћи, што се превасходно одражава на јачање ратне морнарице и ратног ваздухопловства (Пејић 2024, 96–121). Овакав начин модернизације

оружаних снага указује да Кина има веће планове изузев тога да буде регионална сила, при чему њен интензиван спољно-политички ангажман у другим деловима света сугерише да Пекинг жели да се представи и као тзв. гарант безбедности (*security provider*). Историјски посматрано, а као што је у раду већ анализирано, Кина има искуства са стратегијом проширеног одвраћања у свом непосредном окружењу. Учесће кинеских снага у Корејском рату, обезбедио је опстанак северно-корејског режима и уједно ограничио присуство америчких снага на овом полуострву. Посматрајући учинковитост стратегије из овог угла, Пекинг свакако види значај проширеног одвраћања и како се стратегија непосредно одражава на националне интересе.

Сједињене Државе за сада још увек представљају једину силу која у традиционалном смислу може да реализује стратегију проширеног одвраћања. Тренутна ситуација на Блиском истоку која је почела да се погоршава након октобра 2023. године, показује да Вашингтон упркос неслагањима са својим савезником неће одустати од пружања помоћи. Тако на пример у претходних неколико месеци могли смо да видимо веће присуство америчких оружаних снага на Блиском истоку, при чему је амерички секретар одбране нагласио да су то неопходне мере зарад спречавања даље ескалације у региону (Olaj 2024).

Други актуелни пример америчког проширеног одвраћања представља регион Индо-Пацифика. Главни савезници попут Јужне Кореје, Јапана и Тајвана представљају уједно и централне актере према којима Сједињене Државе пружају проширено одвраћање. У случају Јужне Кореје стационирање конвенционалних и нуклеарних америчких снага има за циљ одвраћање потенцијалних удара од стране Северне Кореје. У последње време, а као што Бред Робертс истиче, амерички против-ракетни системи на корејском полуострву такође имају циљ да одврате Кину и њену све модернију ракетну артиљерију (Roberts 2013). Јапан и Сједињене Државе од 2010. године редовно одржавају дијалог о проширеном одвраћању, при чему су јапански званичници истакли да иницијатива треба да буде подигнута на наредни ниво (Kuramitsu 2024). О томе да се војно-безбедносна сарадња ових држава продубљује сведочи и то да ће америчке снаге стациониране у Јапану добити штаб за здружено оперативно деловање у склопу Индо-пацифичке команде, што се одражава и на њихове оперативне капацитете при извођењу мисија (Lopez 2024). На крају треба напоменути и да су Сједињене Државе

у претходних неколико година увећале војни ангажман у региону Индо-Пацифика, што је везано за безбедност Тајвана. Велик број војних вежби са регионалним савезницима, а затим формирање дипломатских платформи попут КВАД 2.0 и АУКУС указују да Вашингтон покушава да окупи ширу коалицију савезника и на тај начин обезбеди своје интересе у региону (Пејић 2024, 145–155). Трансфер модерног наоружавања Тајвану као и распоређивање појединих америчких трупа на острву такође потврђује америчку посвећеност одвраћању Кине од потенцијалне инвазије на Тајван (Honrada 2024).

ЗАКЉУЧАК

Државе које се ослањају на стратегију проширеног одвраћања суочавају се са различитим изазовима. Дилеме и сумње које се појављују у савезништву или између партнера осим што утичу на њихову политику такође се одражавају и на противнике. Ослањајући се преваходно на примере са простора источне и југо-источне Азије покушали смо да илуструјемо проблематику ове стратегије и како су се државе у овим околностима понашале. Иако је тешко на основу малог броја примера извући генерални закључак, са солидном дозом сигурности можемо рећи да представљена проблематика проширеног одвраћања није ограничена простором или специфичним периодом међународне политике.

Комплексност стратегије проширеног одвраћања првенствено почива на укрштеним перцепцијама актера и њихових намера. Као у случају директног одвраћања, тако и код проширеног, успех стратегије утемељен је на убеђивању противника да се конфликт не исплати. Факторе који стварају овакву перцепцију код једног актера тешко је израчунати, при чему „математика” постаје доста сложенија када се појави више њих. Укрштени интереси, вредности и опажање претње различито утичу на државе због чега се иначе појављују дилеме о којима смо дискутовали. Иако, не покушавамо да умањимо значај позитивистичких истраживања теорије одвраћања, сматрамо да је неопходно анализирати шири геополитички и историјски контекст како би разумели чињенице које утичу на развој ове стратегије. Дејвид Траченберг (*David J. Trachtenberg*) ово је приметио када је изјавио да је стратегија одвраћања вештина, а не наука (Trachtenberg 2012, 85).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Пејић, Игор. 2022. "Развој савременог кинеског концепта конвенционалног одвраћања." *Војно дело* 74 (4): 15–27.
- Пејић, Игор. 2024. „Стратегија унутрашњег уравнотежавања: развој кинеских оружаних снага и промене у опажању кинеске претње од стране сједињених америчких држава после 2011. године.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Associated Press*. 2024. "After a stop in Cuba, 2 Russian ships dock in Venezuelan port as part of 'show the flag' exercises." Last accessed: 5. November 2024. <https://apnews.com/article/venezuela-russia-navy-ships-cuba-d594c7c8fc97a903e5dc90754970b8c0>.
- Bak, Daehee. 2017. "Alliance Proximity and Effectiveness of Extended Deterrence." *International Interactions* 44 (1): 107–131.
- Baladi, Enab and Hani Karazi. 2024. "How Russia's involvement in Syria shifted on political and military levels." *Enabbaladi.net*. Last accessed: 5. November 2024. <https://english.enabbaladi.net/archives/2024/10/how-russias-involvement-in-syria-shifted-on-political-and-military-levels/>.
- Borshchevskaya, Anna. 2022. "Russia's Strategic Success in Syria and the Future of Moscow's Middle East Policy." *The Washington Institute for Near-East Policy*. Last accessed: 5. November 2024. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/russias-strategic-success-syria-and-future-moscows-middle-east-policy>.
- Cha, Victor, D. 2009. "Powerplay: Origins of the U.S. Alliance System in Asia." *International Security* 34 (3): 158–196.
- Crawford, Timothy. 2009. "The Endurance of Extended Deterrence Continuity, Change, and Complexity." In: *Theory and Policy in Complex Deterrence Strategy in the Global Age*, eds. Paul T.V. and Writz J. Morgan P. 277–303. Chicago: University of Chicago Press.
- Olay, Mathew. 2024. "Austin Orders Additional Naval Assets to Middle East Amid Rising Tensions." *Department of Defense*. Last accessed: 6. November 2024. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3869868/austin-orders-additional-naval-assets-to-middle-east-amid-rising-tensions/#:~:text=Austin%20Orders%20>

- Additional%20Naval%20Assets%20to%20Middle%20East%20Amid%20Rising%20Tensions,-Aug.&text=Secretary%20of%20Defense%20Lloyd%20J,Press%20Secretary%20Air%20Force%20Brig.
- Figes, Orlando. 2011. *The Crimean War: A History*. Metropolitan Books.
- Form on the Arms Trade. 2024. "Arms transfers to Ukraine." Last accessed: 10. July 2024. <https://www.forumarmstrade.org/ukrainearms.html>.
- George, Alexander, and Richard Smoke. 1974. *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*. New York: Columbia University Press.
- Gooch, Brison D. 1956. "A Century of Historiography on the Origins of the Crimean War." *The American Historical Review* 62 (1): 33–58.
- Honrada, Gabriel. 2024. "US Green Berets deploying to Taiwan's front-line." *Asia-Times*. Last accessed: 6. November 2024. <https://asiatimes.com/2024/03/us-green-berets-deploying-to-taiwans-front-line/>.
- Jang, Se, Y. 2016. "The Evolution of US Extended Deterrence and South Korea's Nuclear Ambitions." *Journal of Strategic Studies* 39 (4): 502–520.
- Johnson, Johnson, C. and Stephen Joiner. 2019. "Power changes, alliance credibility, and extended deterrence." *Conflict Management and Peace Science* 38 (2): 178–199.
- Kuramitsu, Shizuka. 2024. "Japan, U.S. Bolster Extended Deterrence." *Arms Control Association*. Last accessed: 6. November 2024. <https://www.armscontrol.org/act/2024-09/news/japan-us-bolster-extended-deterrence>.
- Larsen, Jeffery, A. 2015. "US Extended Deterrence and Europe: Time To Consider Alternative Structures?" In *The future of extended deterrence: The United States, NATO and Beyond*, eds. Stefanie Von Hlatky and Wenger Andreas, 41–70. Georgetown: Georgetown University Press.
- Lopez, Todd. 2024. "U.S. Intends to Reconstitute U.S. Forces Japan as Joint Forces Headquarters". *Department of Defense*. Last accessed: 6. November 2024. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3852213/us-intends-to-reconstitute-us-forces-japan-as-joint-forces-headquarters/#:~:text=Through%20a%20phased%20approach%2C%20the,two%20ministerial%20meeting%20in%20Tokyo>.

- Marzalik, Peter and Arc Toler. 2018. "Lethal Weapons to Ukraine: A Primer." *Atlantic Council*. Last accessed: 14. June 2024. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/lethal-weapons-to-ukraine-a-primer/>.
- Mearsheimer, John. 2001. *Tragedy of great power politics*. New York: W.W. Norton and Company.
- Quackenbush, Stephen L. 2011. *Understanding General Deterrence Theory and Application*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rath, Andrew C. 2011. "The Global Dimensions of Britain and France's Crimean War Naval Campaigns against Russia, 1854-1856". Doctoral diss. McGill University.
- Roberts, Brad. 2013. "Extended Deterrence and Strategic Stability in Northeast Asia." *NIDS Visiting Scholar Paper Series* 1 (1): 1–36.
- Sanders, Deborah. 2023. "Ukraine's third wave of military reform 2016–2022 – building a military able to defend Ukraine against the Russian invasion." *Defense & Security Analysis* 39 (3): 312–328.
- Tow, William T. 1991. *Encountering the Dominant Player: U. S. Extended Deterrence Strategy In The Asia-Pacific*. New York: Columbia University Press.
- Trachtenberg, David J. 2012. "US Extended Deterrence: How Much Strategic Force Is Too Little?" *Strategic Studies Quarterly* 6 (2): 62–92.

Igor Pejić*

Institute for Strategic Research, University of Defense Belgrade

EXTENDED DETERRENCE: CONCEPT, CHALLENGES AND PROBLEMS

Resume

This paper addresses the challenges faced by states in implementing the strategy of extended deterrence. Unlike direct deterrence, extended deterrence involves the participation of an additional actor, which makes political and military calculations more complex, thereby impacting the success of the strategy. As with direct deterrence, in extended deterrence, the issue of credibility is a central theme that often determines the strategy's success and the way states prepare for potential threats. For a potential aggressor, credibility pertains to the political will and resources of the potential victim and its allies to defend it. On the other hand, for the defending state, credibility depends on the political intentions of its allies to protect it from a potential aggressor. Ultimately, major allies can manipulate various political tools to influence the policy of a potential aggressor, as well as the policy of smaller allies. The relationships between these actors and the perception of political intentions represent a key issue that leads to various dilemmas within the extended deterrence strategy.

To explain the challenges and issues of extended deterrence, the paper analyzes various historical events. For instance, in the case of the Crimean War, unclear political intentions towards the Ottoman Empire, as well as mutual doubts between Great Britain and France, failed to deter Russia from its military campaign against the "sick man of the Bosphorus". Strategic ambiguity, or ambivalence, which directly impacts the credibility of deterrence, is an important tool of great power politics, as evidenced in the case of Taiwan and the United States. By maintaining an ambiguous policy toward Taiwan, Washington allows continued cooperation with China while simultaneously keeping China uncertain about the U.S. response to a potential invasion of Taiwan.

In this text, we also examine the challenges faced by small states and the dilemmas confronted by major allies. The relationships between these actors can often come at the expense of smaller allies. For small states, a high level of trust in a major ally can create space for them to

* E-mail address: amon.sum@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9296-7547

engage in risky geopolitical ventures, which may harm the interests of the great powers. On the other hand, small states often hesitate in their relations with larger allies, fearing that “settling accounts” with other major powers may work to their disadvantage. The relationships between Washington, Tokyo, Seoul, and Taipei during the Cold War offer excellent examples of various alliance dilemmas and the policies these states used to reconcile divergent interests. The cases of the United States and its distant allies reveal the overlap between extended deterrence strategies and power projection. In Washington’s case, these strategies are complementary and often mutually reinforcing, which simplifies matters for American allies while sowing doubt among U.S. rivals. Ultimately, these contradictions impact the success of the strategy, leading some scholars to argue that deterrence is an art, not a science.

Keywords: International relations theory, strategy of deterrence, extended deterrence, security, international politics.

· Овај рад је примљен 2. октобра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. новембра 2024. године.

*Милан Игрутиновић**

Институт за европске студије, Београд

ОДВРАЋАЊЕ РУСИЈЕ И СТРАТЕШКИ НАРАТИВ О РУСКОЈ ПРЕТЊИ У ИНОВИРАНИМ ПОЛИТИКАМА ОДБРАНЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Сажетак

Рад обрађује јавно исказану логику одвраћања Русије, схваћене као безбедносне претње, у важећим стратешким документима Европске уније и државама чланицама у области безбедности и одбране усвојеним након напада Русије на Украјину фебруара 2022. године. Прво се анализирају декларативни ставови према рату и улози Русије, и позиционирање Русије као непосредне и дугорочне безбедносне претње. Ти ставови се разумеју као елементи стратешког макро наратива о руској претњи. Потом се наводе нови кораци направљени са циљем одвраћања стварне или перципиране претње од Русије, од повећања војних буџета до развоја војне индустрије. Ови кораци су затим анализирани у светлу формалних надлежности Европске уније у домену одбране, које су минорно везане за војне ефективе, имајући у виду националне надлежности и улогу НАТО-а, а много више у развоју војне индустрије и технолошких решења са војном наменом. Закључак аутора је да на делу имамо утврђени стратешки наратив на нивоу ЕУ који фиксира улогу Русије као безбедносне претње. Спрам такве претње су покренути процеси наоружавања, иновирања војних доктрина, и развоја војне индустрије који имају функцију

* Имејл адреса: milan.igrutinovic@ies.rs; ORCID: 0000-0002-7487-518X

одвраћања Русије за предвидиво дуг период, и без посебног обзира на непосредни исход рата у Украјини.

Кључне речи: рат у Украјини, Русија, Европска унија, државе чланице, стратегије безбедности и одбране, одвраћање, стратешки наратив.

УВОД

Иако је рат у Украјини почео руским нападом 24. фебруара 2022, имамо на уму да су борбена дејства на територији Украјине почела осам година раније, након протеста и смене власти практично на кијевским улицама, побуне проруског становништва у региону Донбаса и на Кримском полуострву. У марту 2014. је уследила руска анексија Крима са градом Севастопољем као посебном административном јединицом, и фаза отвореног рата између украјинске војске и проруских побуњеника до извесне мере помогнутих од Русије. Тај сукоб је примирен другим споразумом у Минску фебруара 2015. на линијама које су до 2022. године остале углавном непромењене, мада не потпуно мирне. На територији источно од те линије формиране су две самопрокламоване области, Доњецка и Луганска Народна Република које су променама руског устава, са Херсонском и Запорошком области Украјине, анектиране у састав Руске федерације септембра 2022.

Европска унија је прве рунде санкција увела Русији одмах након анексије Крима. Од почетка рата 2022. до данас укупно је донето 14 рунди санкција које су у великој мери пресекле канале трговине, финансијских трансакција, забранила извоз низа роба, смањила увоз енергената и уопште учинила много да изопшти Русију из европске политике. Како први руски напад није довео до колапса власти у Кијеву и слома украјинске војске, фронт се стабилизовао током 2022. и претворио рат у спорији и продужени сукоб изнуривањем две стране. Са тим ратним променама створени су услови да САД, НАТО, ЕУ и неке друге државе са других континената (Јужна Кореја, посебно) примене проширено одвраћање путем војне помоћи Украјини. Политика војне помоћи се временом ширила и по обиму и по природи, а сада већ укључује и вишенаменске борбене авионе Ф-16, разне тенкове западне производње, крстареће и балистичке

ракете средњег домета, поред устаљене помоћи у артиљеријској муницији и разноврсне обавештајне и штапске помоћи.

До јуна 2024. ЕУ је са државама чланицама испоручила финансијску (понајвише), хуманитарну и војну помоћ у износу од око 87 милијарди евра, са дугорочним обећањима помоћи која достижу 152 милијарде евра (Bomprezzi, Kharitinov and Trebesch 2024, 5). Финансијску помоћ је лако сагледати али морамо напоменути да је проблем да се новчано изрази војна помоћ. Стандардни начин прерачунавања војне помоћи је да се изједначи вредност послатог наоружања са ценом новог, заменског комада који тек треба да се произведе, што отвара питање амортизације. Уопште, у рачунању војне помоћи увек је боље држати се бројки самог наоружања, ако се јавно доступним бројкама може веровати, пре него што ту помоћ треба квантификовати у новцу јер се брзо долази до фантастично високих бројки које не одговарају реалности на терену.

И Русија с једне стране, и ЕУ, НАТО и САД са друге, су се ангажовале једни против других у контексту одвраћања. Русија жели да се смањи достављање војне помоћи Украјини, посебно због употребе најсавременијих ракета пореклом из Уједињеног краљевства и Француске где у процесу њиховог лансирања вероватно учествују и официри из земаља донатора. Тиме се газе назначене руске црвене линије и у широј јавности се ствара бојазан од даље ескалације.. Са евро-атлантске стране, главна је тежња да се сузбије било какво размишљање у Москви око евентуалне употребе нуклеарних снага, и да се на дуги рок кроз текући рат довољно ослаби конвенционални капацитет руске армије, како би Русија била што мања претња у будућности. Истовремено се тежи изградњи сопствених војних капацитета, на националном, НАТО и ЕУ нивоу (Freedman 2023; Röhl, Bardt and Engels 2023).

Логика одвраћања се у новије време у европском контексту вратила након почетка руско-украјинског сукоба 2014. године, једним делом преко НАТО-а и формулисања нових политика за његово источно крило и сталног базирања трупа у неколико источно-европских земаља. ЕУ се није посебно бавила одвраћањем, пре свега због малих надлежности у домену одбране тј. чињенице да она није војни савез. Али развој Заједничке спољне и безбедносне политике у домену одбране, буџетски новац који се одобрава за развој технологија са војном применом, и уопште њена економска снага и дугорочни потенцијал да практично учествује у развоју

војних потенцијала држава чланица, тиме умногоне и НАТО-а, нису више занемарљиви као фактор одвраћања (Vanaga and Rostoks 2019).

СТРАТЕШКИ НАРАТИВИ

Анализом садржаја стратешких докумената о политици одбране и безбедности у ЕУ и у осам чланица ЕУ, који су усвојени у периоду од почетка рата фебруара 2022. до данас, покушаћемо да установимо како су тај рат и перцепција Русије уоквирени у тим документима. Из тога ћемо понудити налаз да ли се може говорити о стратешком нарративу о руској претњи и које су особености тог нарратива. Полазимо од поставки стратешких нарратива које су у неколико радова дали Мискимон, О'Лофлин и Розел (Miskimmon, O'Loughlin and Roselle 2013; Miskimmon, O'Loughlin and Roselle 2015; Miskimmon, O'Loughlin and Roselle 2017).

Стратешки нарративи су средства која политички чиниоци користе да би створили заједнички смисао прошлости, садашњости и будућности међународних односа, како би утицали на понашање домаћих и страних фактора. Користе их да би проширили свој утицај, управљали очекивањима јавности и мењали јавни дискурс у коме делају (Miskimmon, O'Loughlin and Roselle 2013, 3). Они су дефинисали три типа нарратива. Системски су они који се дотичу саме структуре међународних односа, начина на који се он ствара, одржава, изазива и руши. Идентитетски нарративи су везани за идентитете чинилаца у међународним односима, а који су увек у сталном процесу надметања и преговарања. Проблемски нарративи су они који желе да утичу на основе доношења конкретних политичких мера (Miskimmon, O'Loughlin and Roselle 2013, 10–11).

Наративи уочени у бројним студијама случаја нису, по правилу, строго из једне категорије, већ могу имати обресе два или сва три типа. У контексту Европске уније и националних политика одбране, очекивано је да те политике појединачно нуде кохерентније нарративе, док би њихов збир и покушај одређивања макро нарратива водио нешто сложенијем резултату.

У закључку ћемо понудити нашу оцену постојања стратешког макро нарратива о руској претњи на нивоу ЕУ. Под макро нарративом мислимо варијацију на тему тзв. нарративних савеза које су дефинисали Хомолар и Тарнер (Homolar and Turner 2023). Они дефинишу да су нарративни савези створени око прича о нечијем неприхватљивом

понашању и да дају политичким чиниоцима и публици заједнички геополитички поглед те успостављају императиве деловања у одбрану одређених погледа и ставова (Homolar and Turner 2023, 205). Ми правимо варијацију на тему јер је њихов фокус био на међународним организацијама, док је Европска унија ипак нешто више од међународне организације. Тако су наративи држава чланица и наратив централних ЕУ институција обично у далеко већој спрези него нагодбени и тактични наративи који се граде у међународним организацијама. Стога ћемо на крају користити термин стратешки макро наратив за дату форму наратива на нивоу ЕУ, а не само наративни савез.

НОВИ СТРАТЕШКИ ДОКУМЕНТИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

С почетком рата ЕУ је реаговала у складу са практичним могућностима – путем економских санкција, и као економски картел који је почео да одбија да купује руске енергенте и пре него што је на њих увела санкције. Војни програми ЕУ, попут Европског мировног механизма (EPF), Сталне структурисане сарадње (PESCO), војне мисије у Украјини (EUMAM Ukraine), програми развоја наоружања преко Европске одбрамбене агенције су полако, колико бирократија и испољени интереси држава чланица дозвољавају, рефлектовали промењене процене безбедносног окружења (Igrutinović i Ćurčić 2024, 228–232; Hoeffler, Hofmann and Merand 2024).

Стратешки компас Европске уније, кровни документ који је наследио ранију Глобалну стратегију Европске уније из 2016, усвојен је крајем марта 2022, месец дана након почетка рата, у дорађеној верзији јер је документ био усаглашен пре 24. фебруара те године. С почетком рата стручни тимови Комисије и Европске службе за спољне послове су уз консултације са политичким лидерима унели корекције које су требале да рефлектују ново стање и однос Уније према рату и Русији. Већ прва реченица сажетка на почетку истиче „повратак рата у Европу, кроз неоправдану и непровоцирану агресију Русије против Украјине, као и велике геополитичке промене, изазивају нашу способност да промовишемо нашу визију и бранимо наше интересе” (EU Strategic Compass 2022, 2). Тај напад је назван „тектонском променом у Европској историји”, наспрам које се истичу заједништво ЕУ у одговору путем санкција и у чувању принципа из Повеље УН.

Документ одмах потом истиче да ће напори ЕУ у домену одбране бити комплементарни са НАТО пактом, „који остаје темељ колективне одбране својих чланица” (EU Strategic Compass 2022, 5). Ово је важан сигнал јер указује да је вишегодишња прича о стратешкој аутономији Европске уније, нужно у односу на НАТО и САД, сада практично напуштена, иако ће неки политички кругови у ЕУ и даље држати тему отвореном. Када се земље осете конкретно угроженим, држаће се онога што им у домену одбране делује као сигурнија опција а то је за чланице евидентно НАТО. Поред тога, са укључивањем Шведске и Финске у тај војни савез, само Ирска, Аустрија, Кипар и Малта као чланице ЕУ нису истовремено и чланице НАТО-а, чинећи преклапање чланства у броју држава веома великим, а у збирним војним потенцијалнима држава ЕУ готово потпуним. У заједничкој изјави са последњег самита ЕУ–НАТО јануара 2023. године, у контексту рата је истакнуто да „НАТО остаје основ колективне одбране својих чланица и суштински важан за евро-атлантску безбедност” (EU–НАТО, 2023). Улога ЕУ је остала важна у економском домену, и мада главна „ударна снага” спољне политике ЕУ остају економске санкције, појачано финансирање истраживачких пројеката у домену одбране постаје све важнији фактор.

У Стратешком компасу је изграђен наратив о улози Русије у каскадном поретку. Тај поредак на врху подразумева глобалну контуру оспораване мултиполарности, који би ЕУ желела да „поправи” својим приступом који зове ефективна мултиполарност. Она је заснована на постојању утврђених правила међународног права, поштовању људских права и основних слобода. Икакве раније тежње о мисионарењу на глобалном нивоу и универзалистичке претензије су и у пракси и наративно у суштини већ напуштене. Прихвата се сложеност глобалног поретка али се у њему желе ојачавати елементи који одговарају Унији. У том поретку, који се све више и са све више страна оспорава, на нивоу испод те глобалне контуре, Русија с нападом на Украјину заузима главно место као претња, јер „драматично крши међународно право и принципе Повеље ЕУ”. Пописујући руске „грехе” од рата са Грузијом 2008. наомамо, Стратешки компас наводи да „агресивне и ревизионистичке акције руске владе, заједно са Белорусијом као саучесником, озбиљно и директно прете европском безбедносном поретку и безбедности европских грађана” (EU Strategic Compass 2022, 7).

Документ не говори много о конкретним мерама одвраћања, ни иначе па ни против Русије, осим у домену сајбер безбедности. То је зато што је ту Унија већ развила и усаглашене надлежности и практичне капацитете, попут Европског центра за сајбер безбедност (*European Cybersecurity Industrial, Technology and Research Competence Centre*) који је агенција ЕУ и лоциран је у Букурешту (EU Strategic Compass 2022, 23).

Кључни дугорочни ефекат који ЕУ може да оствари у пољу одбране је да тако утиче на индустријске капацитете у ЕУ да се технолошки развој и производња за војне потребе ефикасније искористе и добију било директно буџетско финансирање било повољне кредитне линије. Први секторски документ тог типа, Европска стратегија за одбрамбену индустрију (*European Defence Industrial Strategy 2024*) је Комисија усвојила почетком марта ове године.

Прва тачка рационализације потребе да се усваја стратегија за развој војне индустрије је улога Русије. „Суочена са повратком рата високог интензитета у Европи након руске непровоциране инвазије Украјине у пуном обиму, Унија мора брзо да повећа своју одбрамбену спремност”, наводи се на почетку (*European Defence Industrial Strategy 2024*, 2). Тако и у пратећем материјалу за медије, на навод „Зашто?” (се доноси ова стратегија, прим. аут.) каже се кратко „након руске непровоциране инвазије [...] и хитних мера, време је да се структурно бавимо одбрамбеном спремношћу ЕУ како бисмо боље заштитили наше грађане” (исто). У анализи стања након руског напада, у Стратегији се наводе бројке везане за војну помоћ (из јануара 2024) и наводи се да су фирме из ЕУ укупно подигле производњу артиљеријске муниције за 50%, са циљем да се број произведених граната (очигледно калибра 155мм мада се то експлицитно не наводи) подигне на 1,4 милиона до краја ове и 2 милиона до краја наредне године (*European Defence Industrial Strategy 2024*, 6). Напоменимо да обећања Украјини о динамици помоћи у артиљерији нису испуњена, услед прецењених залиха и могућности индустрије (*Military Balance 2024*, 54).

Стратегија је уоквирена за период до 2035. године. Тражено стање војне индустрије и процедура набавки наоружања и војне опреме је да до тог периода најмање 60% укупних набавки држава чланица буде из ЕУ извора и програма. До 2030. би државе чланице 40% опреме требале да набављају кроз заједничке програме.

Институције ЕУ ће припремати елементе заједничког тржишта на пољу понуде и набавке наоружања и војне опреме, кроз Европски механизам продаје војне опреме, и дати оквир за јединствени Европски програм наоружавања, а посебно ће се преговарати о повећању неопходних буџета за седмогодишњи циклус од 2028. године. Као део ширења војне сарадње са Кијевом, тамо ће бити отворена Канцеларија ЕУ за иновације у одбрани.

У суштини, тражи се промена целе парадигме војне индустрије на нивоу ЕУ. Унија жели да усмери ствари ка томе да постојећи и планирани капацитети могу да задовоље војне потребе држава чланица у мирно и у кризно време, и да се заједничким развојем наоружања, подржаног новцем ЕУ, развију и испоруче савремена технолошка решења за цео спектар војних потреба (Fiott 2023). Ту се подразумева и војна помоћ Украјини. Заправо је раније већ дошло до важне промене. Први пут је кроз буџет Уније финансирана набавка наоружања и војне опреме, јер је искоришћено одсуство експлицитне законске препреке шта спољна помоћ мора да подразумева. Ту је Унија у парадоксалној ситуацији, јер важећи Лисабонски споразум експлицитно брани употребу буџета ЕУ за куповину наоружања и војне опреме за државе чланице, али таква забрана не постоји када је реч о помоћи некој другој земљи.

НОВИ СТРАТЕШКИ ДОКУМЕНТИ ДРЖАВА ЧЛАНИЦА

Осам држава чланица је од почетка руског напада иновирало своје националне стратегије безбедности и одбране. То су Данска, Естонија, Италија, Немачка, Француска, Холандија, Чешка и Шведска. Сви документи су усвајани на нивоу влада или министарстава, а италијанска стратегија одбране на нивоу начелника штаба војске.

Данска је представила своју Стратегију безбедности почетком фебруара 2022, мало пре почетка рата. И када је маја 2023. представљена нова Стратегија, у предговору је министар спољних послова навео да су били приморани на адаптацију због „нове геополитичке стварности која се обрушила на нас” (Denmark’s Foreign and Security Strategy 2023, 5). У наративном уводу описује се рат као „нелегални чин агресије” због којег се Европа налази у „новој и заоштреној спољнополитичкој и безбедносној стварности” (Denmark’s Foreign and Security Strategy 2023, 7). Приоритети

данских активности у спољној и безбедносној политици су према томе и поређани. Од осам приоритета прва четири су везана са рат и однос са Русијом: 1) наставак подршке Украјини; 2) јачање данске безбедности кроз савезништва; 3) јачање суседа ЕУ на Истоку и на Западном Балкану; 4) суочавати се са глобалним последицама руског агресивног рата (Denmark's Foreign and Security Strategy 2023, 9). У стратегији се не прецизира пожељни исход рата, иако се он може наслутити, али се назначава да ће свеобухватна помоћ Украјини остати приоритет, да би остваривање руских циљева било и кршење Повеље УН и створило још горе последице на терену. Очекује се да ће на дуги рок руске „политичке, војне и територијалне амбиције представљати претњу Данској и Европи” (Denmark's Foreign and Security Strategy 2023, 12). Дански одговор треба да дође у виду повећања војног буџета и широких активности унутар НАТО-а и ЗСБП ЕУ у чије је окриље Данска ушла јуна 2022. после вишедеценијског одбијања да се придружи том стубу ЕУ. То укључивање је, поред уласка Финске и Шведске у НАТО, највидљивији јавни сигнал политичких промена према питањима колективне безбедности унутар НАТО и ЕУ. Одвраћање Русије Данска види практично искључиво кроз НАТО а дугорочно кроз учешће и у ЕУ програмима развоја технологија и интероперабилности (Denmark's Foreign and Security Strategy 2023, 12). Стратешки наратив изграђен овде обухвата два типа из горње поделе, то су системски и проблемски. Русија је доживљена као дугорочни проблем који поткопава темеље система у оквиру којег Данска перципира своју безбедност и добробит, а такође представља и конкретан проблем, са ратом у Украјини, који захтева конкретне одговоре, попут упућивања војне и економске помоћи Украјини, дугорочног повећања војног буџета и нове активности унутар НАТО и ЕУ.

Естонски Концепт националне безбедности је усвојен фебруара 2023. године на нивоу владе као нацрт а потом усвојен у скупштини, и следи након претходног концепта из 2017. године. За основу безбедности Естоније узима постојећи политички поредак који је заснован на поштовању људског достојанства, основним правима и слободама појединца, демократској управи и владавини права. Своју земљу доживљава као део трајног савеза демократских држава, мислећи на НАТО и ЕУ (тим редом) (Estonian National Security Concept 2023, 4). Као основни стратешки изазов документ види растућу конфронтацију између различитих политичких,

економских и друштвених система, где је демократски поредак под све јачим притиском. Преживљавање демократског поретка се види као егзистенцијално важна ствар. Русија је одмах постављена као највећа безбедносна претња, јер јој је циљ да „размонтира и реорганизује архитектуру европске безбедности и међународни поредак заснован на правилима, те успостави политику засновану на сферама утицаја”. То је претња која је егзистенцијална за Естонију, јер Русија „понавља дела агресије, окупације, анексије и ратних злочина на територијама суседних земаља” те је тако та претња и дугорочна (Estonian National Security Concept 2023, 5). Документ оцењује да је Русија нападом на Украјину показала вољу да преузима ризике и да се стога мора бити спремно и на то да Русија прави погрешне рачунице и понаша ирационално. Звездање нуклеарним оружјем, војна експанзија у Белорусији су тактички елементи тог тренда, а потом и у домену сајбер безбедности, покушаја ширења меке моћи. Као мере за контрирање оваквој претњи захтева се раст потрошње на војску на 3% бруто друштвеног производа, поред онога што се издваја за трошкове мултинационалних снага НАТО-а базираних у Естонији. Поред трога тражи се успостављање устаљеног буџетског финансирања за цивилну заштиту на основу конкретних процена угрожавања (Estonian National Security Concept 2023, 9–10). У концепту се експлицитно наводи да међународни поредак није био довољно политички снажан да одврати Русију од агресије, а такође да се политика НАТО-а на свом источним крилу оријентисаном наспрам Русије мора појачати, као и непосредни естонски војни и цивилни напори у том смеру (Estonian National Security Concept 2023, 7–15). Русија је јасно представљена у кључу системског стратешког наратива, као чинилац који је изазов за поредак, а донекле и за национални идентитет који је снажно везан за тај поредак и његову политичку судбину.

Кабинет Начелника штаба одбране Италије је крајем 2022. усвојио нови Концепт одбране на основу смерница владе и надлежног министарства. На самом почетку предговора назначено је да је „руска инвазија на Украјину означила истовремено и тачку прелома и убрзање постојеће динамике” међународних односа (Italian Defence Strategic Concept 2022, 1). Али, након тога, улога Русије се своди на непосредно деловање у подручју ширег Медитерана, што је област од највеће важности за Италију. Та област обухвата афричко копно Медитерана на југ све до и укључујући Сахел, па земље у залеђу

Источног Медитерана, али не укључује Црноморски басен. Посве традиционално, италијанска је оријентација остала на тзв. јужном крилу НАТО-а. У том географском кључу се фиксира и улога Русије, која је „проширила своје војно присуство и политички утицај у свим кризним тачкама Ширег Медитерана, а што прати појачани и осетан стратешки и економски утицај Кине” (Italian Defence Strategic Concept 2022, 4). Те тачке су Либија и Сахел и донекле Судан (Italian Defence Strategic Concept 2022, 8). Русија је овде присутна на почетку више кроз препознавање напада на Украјину као критично важног елемента европске безбедности, али у даљој разради Концепт одбране обрађује Русију углавном као конкретан проблем у делу ширих трендова безбедности Источног Медитерана. Тамо где се позива на одвраћање, италијански Концепт одбране не издваја Русију већ се задржава на општем месту и садејству НАТО-а и Европске уније за развој војне технологије и осигурање енергетског снабдевања и опште економске ситуације (Italian Defence Strategic Concept 2022, 27).

Јуна 2023. Немачка је по први пут усвојила Стратегију националне безбедности, на нивоу савезне владе. Већ на почетку уводне речи председника владе апострофира се да „бруталан агресивни рат Русије против Украјине изазива европски безбедносни поредак” и то паралелно уз глобалне промене и појаве нових центара моћи. Тако је са „вододелницом” коју руски напад представља Берлин одлучио да „наоружа Бундесвер на одговарајући начин” (German Security Strategy 2023, 5). У секцији посвећеној анализи безбедносног окружења Русија заузима главно место, као „најзначајнија претња миру и безбедности у Евро-атлантској области [...] Разбијајући европски поредак мира, Русија директно прети нашој и безбедности наших НАТО и ЕУ савезника. [...] У свом рату против Украјине она је више пута изнела нуклеарне претње, укључујући директне претње Европи” (German Security Strategy 2023, 23). Иако у том кључу не именује Русију, у стратегији се наводи да докле год постоји нуклеарно наоружање, одржавање кредибилног нуклеарног одвраћања остаје суштински важно за НАТО и европску безбедност (German Security Strategy 2023, 32). Једна од класичних жалби на немачку политику одбране, низак ниво буџетске алокације, испод 2% бруто друштвеног производа, је у овој стратегији решена наводом да ће се та бројка достићи 2024. године. Важно је напоменути и да су остављене отворене могућности давања (недефинисаних)

безбедносних гаранција Украјини, као вид дугорочног одвраћања Русије и након евентуалног мира или примирја.

Пет година након претходне верзије документа, Француска је у јесен 2022. усвојила нови Национални стратешки преглед, а оба документа су објављена у годинама председничких избора. Прва тачка првог поглавља, „Процена стратешког окружења” наводи да „Руски напад на Украјину представља значајну промену у стратегији [...] То захтева прилагођавање нашег стратешког одговора, са циљем јачања нашег морала и отпорности, консолидације наших савеза и брже модернизације наших одбрамбених способности” (French Strategic Review 2022, 7). Како је у истом документу 2017. уочен тренд пораста стратешке конкуренције, сада се подвлачи да постоји стратешка конфронтација на више глобалних тачака и по више основа. Прва главна тачка конфронтације су „ревизионистичке амбиције Русије”, где је напад на Украјину схваћен као „најотворенија и брутална манифестација стратегије која жели да поткопа европску безбедност”. Сматра се да је Москва дуго бирала дипломатске и хибридне видове конфронтације, а да је од 2022. прешла на ратну стазу, али опет унутар стратегије која је постојала и пре тога. Поред тога, у Прегледу се примећује да „ревидирајући историју и свој национални наратив, руска је влада све отворенија о својим империјалним амбицијама заснованим на погледима о равнотежи снага” (French Strategic Review 2022, 9). Слом односа са Москвом је направљен ратом, и „неповратност руског стратешког избора нас приморава да предвиђамо конфронтацију са Москвом засновану на тројству конкуренције, спорова и конфронтације, у дужем временском периоду, на више места. Такав пут ка конфронтацији се већ дешава у Африци”. Тиме су изложене директне жалбе на растућу руску улогу у региону Сахела и јачању политичких снага у Нигеру и Централноафричкој републици које нису блиске Паризу. Важно за нас, Преглед препознаје Црно Море, Балтик, Балкан, Северни Атлантис као места које пружају могућности продужене конфронтације и носе ризике од инцидената који би могли прерасти у веће сукобе (French Strategic Review 2022, 10). Овај наратив је комбинација системског и проблемског.

Холандска Стратегија безбедности из 2023. у анализи ризика креће од ширих, глобалних трендова, где централно место заузима ново геополитичко ривалство САД и Кине, које се одиграва путем високо-ризичних стратешки важних међусобних зависности. Но, на

тлу Европе фокус овог документа је на предвиђању последица рата. Сматра се вероватним да ће постојати дугорочни конфликт у Европи са примесам хибридног рата, и што рат буде дуже трајао, ефекти ће бити све тежи и по холандску безбедност. У контексту продуженог рата обраћа се пажња на ефекте као што су лом економских односа, таласи украјинских избеглица, технолошки развој кроз рат са могућношћу примене у цивилном сектору (Netherlands' Security Strategy 2023, 13). Потом се истиче како Русија и Кина заједно све више тумаче постојећи међународни правни поредак као западни конструкт кога треба поткопавати. Посебни одељак је посвећен енергетици, где се каже да Холандија већ у том тренутку није увозила никакве енергенте из Русије, да је зависност од руских извора генерално лоша и изазов безбедности (Netherlands' Security Strategy 2023, 14). Као главни фактор одвраћања Стратегија безбедности поставља даљу изградњу савезничких војних капацитета, укључујући и кроз НАТО и кроз ЕУ (Netherlands' Security Strategy 2023, 22). И овако постављени наратив можемо дефинисати као комбинацију системског и проблемског.

Чешка влада је јуна 2023. усвојила нову Стратегију безбедности. Од 13 кључних тачака које се на почетку наводе, Русија је тема три од првих пет тачака: да је њен рат против Украјине окончао период мира након краја Хладног рата, да свесно делије против чешке друштвене и економске стабилности и да је фундаментална претња безбедности, те да заједно са Кином дели интерес да се ослаби утицај и јединство демократских земаља (Czech Security Strategy 2023, 6). Даље, изложено стратешко окружење почиње са руском улогом – ратом против Украјине али и „заједничким анти-системским деловањем Русије и Кине” се ствара ситуација „у којој продужено погоршавање у безбедносном окружењу може драматично да кулминира” (Czech Security Strategy 2023, 13). Русија је први фактор у попису безбедносних претњи: „она је непосредна и дугорочна претња стабилности Европе”. Наводи се да путем економске и политичке принуде жели да себи огради сферу утицаја у Европи, али и да „намерно дестабилизује земље на Западном Балкану, Блиском Истоку, и на афричком континенту” (Czech Security Strategy 2023, 14). Истиче се да Русија води низ хибридних операција против стабилности Чешке, те да „уколико Русија не прође кроз фундаменталну и дубоку трансформацију, и политичку и друштвену, остаће претња европском простору без обзира на исход

који рат у Украјини може имати. Исцрпљена у конвенционалном рату, Русија ће се све више ослањати на нуклеарне капацитете да брани своје позиције велике силе” (Czech Security Strategy 2023, 14). Сматра се да иако нуклеарни удар Русије на Чешку не сматра вероватним, генерална употреба нуклеарног оружја, ма и малог, дакле „разбијање нуклеарног табуа” би довело до повећања тог ризика (Czech Security Strategy 2023, 17). Стратегија јасно види одбрану Чешке као дела колективног система безбедности и једног од елемената одвраћања „било ког противника на источном крилу НАТО-а”, па се поред повећања војних ефектива наговештава да ће Чешка морати да преузме још више одговорности да подржи савезничке снаге на сопственој територији (Czech Security Strategy 2023, 20). Овде се ради о наративу који истовремено садржи елементе и идентитетског (у суштини везано за дефинисање саме Русије), системског и проблемског.

Шведска влада је у јулу 2024. усвојила нову Стратегију националне безбедности, прву такву након завршеног уласка у НАТО, и са претпостављеним важењем до 2030. У предговору председник владе појашњава да се Шведска налази „у најозбиљнијој ситуацији од Другог светског рата” услед руског напада на Украјину, што повезује и са „политиком великих сила у коју су укључене бројне ауторитарне земље” (Swedish National Security Strategy 2024, 3). Даље се прецизира да Русија представља „најозбиљнију претњу нашој безбедности за период до 2030. године” (Swedish National Security Strategy 2024, 15). Стратегија садржи секцију пожељних циљева за „сигурну и безбедну Шведску”, који полазе од глобалне безбедности и посебно колективне безбедности демократских држава, капацитета НАТО-а да ефективно одвраћа потенцијалне супарнике (овде се Русија не апострофира), па до тога да је Украјина добила довољно војне помоћи да одоли нападу, и да је изградила снаге да се одупре евентуалним будућим нападима и започела своју реконструкцију, док се конкретно за Русију наводи то да би требало да њена „моћ да води агресивни рат против Украјине или неке друге земље буде смањена” (Swedish National Security Strategy 2024, 27). Према Русији Шведска ће развити „свеобухватне, стратешке и дугорочне планове да спречи ширење моћи Русије” за шта су тренутно најбољи инструменти „континуирана помоћ Украјини, наставак санкција ЕУ, инсистирање на руској међународноправној одговорности због отпочињања и током вођења агресивног рата” (Swedish National

Security Strategy 2024, 30). О одвраћању потенцијалних противника Стратегија се у потпуности ослања на остварено чланство у НАТО-у, савезнички нуклеарни кишобран и уопште заједничке мере одбране. Наратив о руској претњи је у шведској стратегији постављен као комбинација системског и проблемског наратива.

СТРАТЕШКИ МАКРО НАРАТИВ О РУСКОЈ ПРЕТЊИ

Морамо се оградити да узорак од осам земаља не чини аутоматски кровни став свих држава чланица, и остаје отворено да је репрезентативност формално упитна. Поред тога, препознајемо да на нивоу националних дебата, додуше много више него на нивоу институција ЕУ укључујући ту и међувладине институције попут Европског савета, постоје гласови дисонантни, критички и опонентни овима које смо изложили у поглављима 3. и 4. Но, задржаћемо се на тврдњи да су ти гласови у јасној мањини, и у принципу изузеци који потврђују правило.

Поред прегледа документарних наратива, позваћемо се на релевантну литературу која је утврђивала ставове јавности у ЕУ (Fernández et al. 2023), реалну политичку активност на успостављању режима санкција према Русији који има значајне негативне последице по саму ЕУ и чиме се показује одређена политичка воља (Meissner, Graziani 2023), видљиво повећавање буџетских издатака за војску и отпочињање бројних нових пројеката војне индустрије (Military Balance 2024, 55–70), и анализирао реформе система обавезног војног рока ради одговора на текуће изазове (Jonsson et al. 2024). И са тим на уму, тврдићемо да исказани ставови о руској претњи имају ширу подршку од овде приказане и да представљају главни политички ток у Европској унији по питању односа према рату у Украјини.

У типологији стратешких наратива коју смо преузели из раније литературе, и применили на наративе исказане у стратешким документима држава чланица, приметимо да је код свих присутна руска претња као системски и као проблемски наратив. Системски зато што је Русија перципирана као системски изазивач, који жели да подрије било демократске основе на којима почива поредак ЕУ (па и шире), било безбедносне аранжмане и укупну спољну политику, попут политике проширења Уније, што је био посебно изражен случај у првом конфликту Русије и Украјине 2013-14. када је јавна тачка спорења била иницијална намера Кијева да са

ЕУ потпише Споразум о дубокој и свеобухватној зони слободне трговине, на пример. Стратешки наратив је и проблемски зато што нуди прецизније политичке смернице у којим доменима је руска претња акутна (будућност Украјине, могућа ескалација рата) а у којим дугорочна (постојана вишегодишња конфронтација, хибридне претње и бојазан од оружаног сукоба) и шта треба радити у првом (помоћ Украјини, примена санкција) а шта у другом домену (примена санкција, јачање својих војних ефектива). Наративи из стратешких докумената Европске уније о руској претњи су такође системског и проблемског типа.

У документима две земље, Естоније и Чешке, приметно је да постоји и наратив који је идентитетског типа. Код Естоније се ради о доживљају сопствене нације у односу на Русију, док наратив чешке стратегије разматра будуће понашање Русије у светлу понашања њене политичке елите. Можда је географска близина утицала на то да ове земље и у том кључу дефинишу позицију Русије. Ако погледамо италијанску стратегију одбране она је снажно везана за Медитеран и иако Русија има сличну улогу као код осталих земаља, као изазов и претња, та улога се не елаборира детаљно. И ту је, као код Естоније и Чешке, на делу логика диференцијације према актерима наспрам којих се граде наративни савези (Homolar, Turner 2023, 215).

ЗАКЉУЧАК

Будући да постоји значајно, готово потпуно поравнање у лоцирању руске претње као системског изазова и конкретног проблема, тврдимо да на нивоу Европске уније постоји стратешки макро наратив о руској претњи који битно одређује рedefинисање политика одбране и других јавних политика, кроз исказане ставове владајућих елита. Наспрам те претње се стратешки планирају кораци одвраћања, који су на нивоу ЕУ у домену одбране углавном сведени, и лоцирани у развоју војне индустрије, заједничке набавке наоружања, те војне помоћи Украјини. Кораци одвраћања су постављени дугорочно, и без очекивања да ће се политички раскол са Русијом превазићи, осим ако се у самој Москви не догоде политичке промене.

Овакав закључак отвара и два поља будућих истраживања. Прво, у којој ће мери таква перцепција претње утицати на динамику европских интеграција, и вертикалну (институционалну, унутрашњу)

и хоризонталну (проширење, пријем нових чланица). Нека литература већ уочава обресе повратног ефекта који таква перцепција Русије има на политику у Европској унији (Zimmerman 2023). Друго, логика стратешких наратива као наративних савеза више чинилаца, омогућава да се успостављени наративи користе за развој унутрашњих политика који у другачијим околностима можда не би био могућ (Homolar and Turner 2023, 210–214).

Овде је то случај са политиком одбране, где се инсистирање на угрожености – време ће показати стварној или претераној, док је за Украјину она заиста стварна – омогућава фокус на конкретне политике без много отпора. Како се политика одбране у ЕУ не може сада развијати на штрб НАТО-а, може се развијати квалитативно, налазећи нове теме унутар постављених оквира (Fiott 2023, 459). Такав развој би јасно сведочио о испуњеној утилитарној функцији макро стратешког наратива о руској претњи, но за потврду тога мораћемо да сачекамо даљи развој догађаја.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bomprezzi, Pietro, Kharitinov, Ivan and Christoph Trebesch (2024). „Ukraine Support Tracker – Methodological Update & New Results on Aid “Allocation” (June 2024).” *IFW Kiel*, https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/Subject_Dossiers_Topics/Ukraine/Ukraine_Support_Tracker/Ukraine_Support_Tracker_-_Research_Note.pdf, последњи приступ 26. 9. 2024.
- Council of the EU [EU Strategic Compass]. A Strategic Compass for Security and Defence – For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security. Brussels, 21 March 2022. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>, последњи приступ 27. 9. 2024.
- EU-NATO Declaration. 2023. *Joint Declaration on EU-NATO Cooperation by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization*. Brussels, 10 January 2023.
- European Commission [European Defence Industrial Strategy]. A New European Defence Industrial Strategy: Achieving EU readiness through a responsive and resilient European Defense

- Industry, Brussels, 5. 3. 2024 JOIN(2024) 10 final, https://defence-industry-space.ec.europa.eu/document/download/643c4a00-0da94768-83cda5628f5c3063_en?filename=EDIS%20Joint%20Communication.pdf, последњи приступ 27. 9. 2024.
- Fernández, Óscar, et al. 2023. “The impact of Russia’s 2022 invasion of Ukraine on public perceptions of EU security and defence integration: a big data analysis.” *Journal of European Integration* 45(3): 463–485, Doi: 10.1080/07036337.2023.2183392.
- Fiott, Daniel. 2023. “In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine.” *Journal of European Integration* 45(3): 447–462, DOI: 10.1080/07036337.2023.2183395
- Foreign and Security Policy Strategy [Denmark’s Foreign and Security Strategy]. Ministry of the Foreign Affairs of the Kingdom of Denmark, July 2023, <https://um.dk/en/foreign-policy/foreign-and-security-policy-2023> последњи приступ 24. 9. 2024.
- Freedman, Lawrence. 2023. “The Russo-Ukrainian War and the Durability of Deterrence.” *Survival* 65(6): 7–36. Doi: 10.1080/00396338.2023.2285598.
- Hoeffler, Catherine, Hofmann, Stéphanie C., and Frédéric Mérand. 2024. “The polycrisis and EU security and defence competences.” *Journal of European Public Policy* 31(10): 3224–3248. doi: 10.1080/13501763.2024.2362762.
- Homolar, Alexandra and Oliver Turner. 2023. “Narrative alliances: the discursive foundations of international order.” *International Affairs* 100(1): 203–220, Doi: 10.1093/ia/iia291.
- Igrutinović, Milan, Slađana Ćurčić. 2024. „Snaga međuvladinog principa u Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici i slabost ambicija o strateškoj autonomiji Evropske unije u kontekstu ukrajinske krize.” *Međunarodni problemi* LXXVI(2): 223-248, doi: 10.2298/MEDJP2402223I.
- Integrated Security for Germany. National Security Strategy [German Security Strategy], Federal Foreign Office, June 2023, <https://www.Nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf>, последњи приступ 24. 9. 2024.
- Jonsson, Emma, et al. 2024. “Multifaceted Conscription: A Comparative Study of Six European Countries.” *Scandinavian Journal of Military Studies* 7(1): 19–33. doi: 10.31374/sjms.166.

- Meissner, Katharina, Chiara Graziani. 2023. "The transformation and design of EU restrictive measures against Russia." *Journal of European Integration* 45:(3): 377-394, DOI: 10.1080/07036337.2023.2190105
- Miskimmon, Alister, O'Loughlin, Ben and Laura Roselle. 2013. *Strategic Narratives. Communication Power and the New World Order*. New York and London: Routledge.
- Miskimmon, Alister, O'Loughlin, Ben and Laura Roselle. 2015. "Strategic Narratives: a response". *Critical Studies on Security* 3(3): 341-344, Doi: 10.1080/21624887.2015.1103023.
- Miskimmon, Alister, O'Loughlin, Ben and Laura Roselle, eds. 2017. *Forging the world: strategic narratives and international relations*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- National Security Concept of Estonia [Estonian National Security Concept] Government of the Republic of Estonia, 22. 2. 2023, https://kaitseministeerium.ee/sites/default/files/eesti_julgeolekupoliitika_alused_eng_22.02.2023.pdf, последњи приступ 24. 9. 2024.
- National Security Strategy [Swedish National Security Strategy], Government Offices of Sweden – Prime Minister's Office, 8 July 2024, <https://www.government.se/information-material/2024/07/national-security-strategy/>, последњи приступ 24. 9. 2024.
- National Strategic Review [French Strategic Review], Premiere Ministre, Secretariat general de la defense et de la securite national, Toulon, 9. 11. 2022, <https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/rns-uk-20221202.pdf>, последњи приступ 24. 9. 2024.
- Röhl, Klaus-Heiner, Bardt, Hubertus, Barbara Engels. 2023. "A new era for the defense industry? Security Policy and Defense Capability after the Russian Invasion of Ukraine." *IW-Policy Paper* 1/2023, <https://hdl.handle.net/10419/270725>.
- Security Strategy of the Czech Republic [Czech Security Strategy], Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic, June 2023, https://mzv.gov.cz/jnp/en/foreign_relations/security_policy/security_strategy_of_the_czech_republic/, последњи приступ 24. 9. 2024.
- The Chief of Defence Strategic Concept [Italian Defence Strategic Concept], Italian Defence General Staff, Office of the Chief of Defence, September 2022, https://www.difesa.it/assets/allegati/24873/chief_of_defence_strategic_concept_2022_.pdf, последњи приступ 24. 9. 2024.

- The Military Balance. The Annual Assessment of Global Military Capabilities and Defence Economics* [Military Balance]. The International Institute for Security Studies 2024. London: Routledge.
- The Security Strategy for the Kingdom of the Netherlands [Netherlands' Security Strategy], Government of the Kingdom of Netherlands, 3. 4. 2023, <https://www.government.nl/documents/publications/2023/04/03/security-strategy-for-the-kingdom-of-the-netherlands>, последњи приступ 24. 9. 2024.
- Vanaga, Nora, Toms Rostoks, eds. 2019. *Deterring Russia in Europe: Defence Strategies for Neighbouring States*. London and New York: Routledge.
- Zimmerman, Hubert. 2023. "Russia's war and EU peace: The role of the Russian 'other' in European integration." In *The Political Economy of Europe's Future and Identity: Integration in crisis mode*, eds. Anette Bongardt and Francisco Torres, 276-285. Florence: European University Institute.

*Milan Igrutinović**

Institute of European Studies, Belgrade

**DETERRING RUSSIA AND THE STRATEGIC
NARRATIVE ON THE RUSSIAN THREAT
IN INNOVATED DEFENCE POLICIES
IN THE EUROPEAN UNION**

Resume

The paper deals with the publicly expressed logic of deterring Russia, which is understood as a security threat, in the valid doctrinal documents of the European Union and member states, adopted after Russia's attack on Ukraine in February 2022. First, the declarative attitudes towards the war and the role of Russia, the positioning of Russia as an immediate and long-term security threat are analysed. Those positions are understood as elements of strategic macro narratives about the Russian threat. It then outlines new steps taken to deter the real or perceived threat from Russia, from increasing military budgets to developing military industries. These steps are then analysed in the light of the formal competencies of the European Union in the field of defence, which are minor in relation to military control and capacity, bearing in mind national competencies and the role of NATO, and are much more related to the development of the military industry and technological solutions with a military purpose. The author's conclusion is that there is an established strategic narrative at the EU level that fixes the role of Russia as a security threat. Against such a threat, the processes of arming, innovating military doctrines, and developing the military industry have been launched, which have the function of deterring Russia for a foreseeable long period, and without the particular regard to the immediate outcome of the war in Ukraine.

Keywords: war in Ukraine, Russia, European Union, member states, security and defence strategies, deterrence, strategic narrative.

* Email address: milan.igrutinovic@ies.rs; ORCID: 0000-0002-7487-518X

* Овај рад је примљен 1. јула 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. новембра 2024. године.

*Миле Обреновић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

(НЕ)УСПЕХ НЕМАЧКЕ У СПРОВОЂЕЊУ АМЕРИЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ ПРОШИРЕНОГ ОДВРАЋАЊА РУСИЈЕ**

Сажетак

Разматрајући однос Немачке и САД кроз Лејкову (*Lake*) теорију међународних хијерархија, уочава се да се он у области безбедности налази на самом хијерархијском крају, у којем се Немачка налази у субординираном положају. У основи тог односа је „размена”: безбедност за сувереност, што значи да Немачка бригу о својој безбедности препушта САД, али за обавезу има усклађивање своје безбедносне политике са америчком политиком, чиме губи део суверености. Са почетком руско-украјинског рата 2022. године САД су се определиле за стратегију проширеног одвраћања Русије, а Немачка је, како налаже овај хијерархијски однос, ускладила своју одбрамбену политику са америчком и прихватила своју улогу у америчкој стратегији проширеног одвраћања. Иако од почетка руског-украјинског рата Немачка игра битну улогу у америчком проширеном одвраћању Русије, поставља се питање да ли је у случају Немачке примена ове стратегија успешна? Да би се једна стратегија сматрала успешном она мора да буде и ефикасна и ефективна. Основна хипотеза је да како време пролази и рат одмиче, Немачка примена стратегија проширеног одвраћања се испољава и као неефикасна и неефективна стратегија. У циљу одговора на централно истраживачког питања рад је подељен на три поглавља. У првом се анализира однос Немачке и САД кроз Лејкову теорију

* Имејл адреса: mile.obrenovic@diplomacy.bg.ac.rs ORCID:0009-0007-1215-4372

** Рад је претходно изложен на научном скупу под називом “Проширено одвраћање у савременим међународним односима” у виду усменог саопштења под сличним називом.

међународних хијерархија, са нагласком на то шта тај однос значи за Немачку. У другом се разматра зашто је Немачка на почетку руско-украјинског веровала у успешност стратегије проширеног одвраћања Русије и како су САД допринеле томе. И на крају, треће поглавље се односи на анализирање ефикасности и ефикасности Немачке примене стратегије проширеног одвраћања.

Кључне речи: Немачка, проширено одвраћање, руско-украјински рат, међународне хијерархије, Сједињене Америчке Државе, ефикасност, ефикасност.

ОДНОС НЕМАЧКЕ И САД КРОЗ ЛЕЈКОВУ ТЕОРИЈУ МЕЂУНАРОДНИХ ХИЈЕРАРХИЈА

Упркос томе што је међународни систем анархичан, унутар њега постоје хијерархија држава. Прецизније, анархија се односи на непостојање врховне власти у међународном систему, те чак и у ретким ситуацијама када постоји само једна велика сила на међународној сцени, она није у могућности да контролише све државе на свету и регулише њихово понашање. Дакле, односи међу државама су анархични, али су међународне хијерархије свуда присутне јер се државе константно подређују, потпуно или делимично, доминантним државама, односно државама са највише моћи (Lake 2009, 1–2). Постојање хијерархизоване структуре унутар анархичног међународног система указује да „није реч о међусобно искључивим антиподима, већ да се ради о различитим аналитичким равнима” (Ajzenhamer 2019, 313–314). Идеју о томе да је хијерархија држава присутна унутар анархичног међународног система и да је сувереност дељива Лејк заснива на концепту ауторитета. Ауторитет представља право владавине, односно подразумева да онај ко има ауторитет има право да наређује и захтева послушност подређене стране. Оно што ауторитет чини специфичним јесте што се заснива на добровољности, односно на прихватању ауторитета, јер он не може да постоји без признања од стране оних који су подређени. Укратко, ауторитет почива „на додељивању права од стране подређених” (Lake 2009, 8)

Лејк у свом раду међународне хијерархије скалира на основу засебног разматрања безбедносне хијерархије, са једне, и економске

хијерархије, са друге стране. С обзиром на то да је централни догађај у раду руско-украјински рат, који припада домену безбедности, релевантно је утврдити само степен безбедносне хијерархије између САД и Немачке. Она се како истиче Лејк може посматрати кроз два индикатора: 1) присуство војних снага надређене државе на територији подређене и 2) број независних савеза подређене државе. Када је реч о првом индикатору, ауторитет се исказује присуством војних снага доминантне државе на територији субординиране државе. То присуство може да има и позитивни (доминантна држава одвраћа потенцијалне оружане нападе на субординирану државу) и негативни ефекат (доминантна држава лако може да увуче субординирану државу у оружани сукоб). Без обзира на ефекат, суштина је да војно присуство доминантне државе на територији субординиране државе подразумева утицај на њену одбрамбену и спољну политику, те што је већи број оружаних снага тиме је и поменути утицај већи (Lake 2009). Већ овај први индикатор указује на снажну безбедносну хијерархију у односима Немачке и САД, с обзиром на то да је Немачка прва држава у Европи, а друга у свету (после Јапана), по броју америчких војника. О томе како је рат у Украјини 2022. године додатно оснажио хијерархичност овог односа говори податак да је број америчких војника на тлу Немачке 2022. године износио 35.781 (O'Dell 2023), а две године касније, 2024. године тај број је премашио 50.000 (Knight 2024). Још једну битну ствар коју Лејк износи у свом раду, а која је везана за присуство војних трупа, односи се на то да ако субординирана држава прихвата војно особље доминантне државе на континуираној основи, тиме јој даје легитимитет, односно потврђује њен ауторитет у том односу (Lake 2009, 68). С обзиром на раније поменути чињеницу, да су САД војно присутне на тлу Немачке од краја Другог светског рата, јасно је да Немачка прихвата свој субординирани положај у овом војном односу.

Други индикатор безбедносне хијерархије се односи на број независних савеза субординиране државе. Предуслов за бављење овим индикатором је да су субординирана и доминантна држава чланице истог савеза, јер у супротном индикатор о броју независних савеза није могуће применити, што указује на непостојање безбедносне хијерархије (Lake 2009, 69–70). Уколико би савезе „рангирали” по важности, на првом месту би се нашли војни савези, а Немачка је чланица само једног војног савеза, чији су члан и САД, а реч је о НАТО савезу. Савез је основан 1949. године, а тадашња Западна

Немачка је постала чланица 6. маја 1955 године, чиме је званично прекинута раније поменута окупација ове државе (Haftendorn 2005). Тако је приликом расправа о оснивању Бундесвера 1955. године, превагнуо аргумент да је немачка војска неопходна за заштиту земље и одбрану територије НАТО-а (Schmidt 2005, 4). С обзиром на то, да то савезништво траје и данас, готово 70 година касније, испуњен је предуслов за разматрање овог индикатора у односу двеју држава. Дакле, доминантна и субординирана држава су чланице истог савеза, али степен хијерархичности односа зависи од чланства ове друге у независним савезима. Прецизније, ако субординирана држава склапа савезе са другим државама, независно од доминантне државе, то указује да та подређена држава има „алтернативну опцију” што јој повећава спољнополитичко аутономију, а уједно смањује могућност контроле доминантне државе. Супротно томе, ако су доминантна и субординирана држава чланице истих савеза, тиме се зависност субординиране државе од доминантне повећава, што јача безбедносну хијерархију међу њима и указује на интегрисаност у заједнички безбедносни систем обе државе (Lake 2009, 70). Када је реч о Немачкој, њено савезништво се испољава у чланству у организацијама у којима су САД, такође, чланице (попут: УН-а, НАТО-а и ОЕБС-а) или нису чланице али су савезништва формирана у њеној сфери утицаја, те самим тим САД имају великог значаја у тим организацијама (попут: ЕУ и Савета Европе). Овим се потврђује и тврдња Лејка „да су у савременом свету обрасци савеза готово потпуно ексклузивни: ако је држава савезница једне велике силе, не поседује друге савезе ван мреже савеза те велике силе” (Lake 2009, 70–71). Као и у случају првог индикатора, и овде ако субординирана држава дуготрајно не мења ову ситуацију, односно не намерава да прекине савез са доминантном државом или „диверсификује” своја савезништва, то имплицира да она прихвата њен ауторитет.

У складу са поменута два индикатора, Лејково „скалирање” безбедносне хијерархије креће се од дипломатије, преко сфере утицаја, слабог протектората, до протектората. Дипломатија је синоним за анархичан однос јер обе државе поступају са позиције једнакости, као две равноправне суверене државе, те задржавају потпуну аутономију над својом спољном и одбрамбеном политиком. Затим, када је реч о сфери утицаја ту постоји нижи степен хијерархије, јер се утицај надређене државе огледа у делимичном ограничавању спољне и одбрамбене политике подређене државе. Конкретно, то

делимично ограничавање подразумева да подређена држава није у обавези да сарађује са надређеном, али јој је забрањено да сарађује са одређеним државама. Степен хијерархије још већи када је реч о слабом протекторату, који подразумева да подређена држава нема способност и капацитете да са одређеним државама води независну спољну и одбрамбену политику. У односима са тим државама спољна и безбедносна политика се „препушта” надређеној држави, док у односима са другим државама задржава аутономију. И на крају, када је реч о протекторату, он представља чисто хијерархијски однос, где се једна држава безбедносно потчињава другој. Тако надређена држава преузима контролу над целокупном или готово целокупном спољном и одбрамбеном политиком друге државе, чиме та друга губи своју или део своје суверености (Lake 2009, 52; Aizenhamer 2019, 328). У случају односа Немачке и САД, оба индикатора (присуство војних снага доминантне државе на територији субординиране и број независних савеза субординиране државе) указују да је у безбедносном смислу однос САД и Немачке хијерархичан. У складу са Лејковом „скалом” однос Немачке и САД се налази на самом хијерархијском крају, односно реч је о протекторату. У наредном поглављу ће бити представљено како се то одржава на улогу Немачке у руско-украјинском рату.

НЕМАЧКА КАО ДЕО АМЕРИЧКОГ ПРОШИРЕНОГ ОДВРАЋАЊА РУСИЈЕ

У одговору на питање шта проширено одвраћање подразумева, прво треба поћи од тога што је у сржи ове синтагме, а то је одвраћање. Одвраћање подразумева „дефанзивни вид стратегије принуде где једна држава претњом употребе силом настоји да разувери другу државу од напада или нарушавања *status quo*” (Копанја 2023, 82). Као што се види из овог одређења, када је реч о било којој врсти одвраћања, пошто у пракси има различите варијације, њена срж је у „претњи” употребом силе, а не самој употреби. Исто тако, да би било које одвраћање било успешно, суштина је у томе да је „противник уверен да ће његове планиране акције пропасти или да ће свака војна акција имати страшне последице, тврдећи да му је боље да не напада” (Благојевић 2023, 170). Сходно наведеном, суштина успешне стратегије се огледа у томе да се противник одврати од оружаног напада. Имајући у виду до сада наведено, лакше је схватити и сам

појам проширеног одвраћања. За разлику од директног одвраћања, где се ова стратегија спроводи са циљем спречавања угрожавања сопствене државе, проширено одвраћање се односи на „треће стране, као што су савезници или партнери” (Mazzar 2018, 3). Дакле, предуслов за успешно одвраћање, а тиме и проширено одвраћање, је поседовање адекватне моћи, како би и претња њеном употребом била делотворна. У супротном, претпоставке другог нивоа на којима почива теорија одвраћања не могу бити испуњене. А то су претпоставке: „озбиљног сукоба, рационалности, претње одмаздом, неприхватљиве штете, кредибилитета и стабилности одвраћања” (Копана и Ајзенхамер 2022, 24). С обзиром на то да је оно што се одвраћа потенцијални оружани напад, ни не изненађује што од свих способности једне државе, управо оне војне представљају најзначајније. Тако, „војно одвраћање представља традиционалну, али и даље непревазиђену основу за свеобухватно одвраћање” (Благојевић и Радановић 2022, 30). Поставља се питање да ли је са почетком руско-украјинског рата Немачка имала адекватну војну моћ да би стратегија проширеног одвраћања Русије била успешна?

Упоређујући војну моћ Немачке и Русије јасно је зашто би потенцијална примена стратегије проширеног одвраћања од стране Немачке да одврати Русију од даљих ратних активности била неуспешна. Прво и основно јесте што Немачка није нуклеарна војна сила за разлику од Русије. Потом, и када би се анализа свела на конвенционалне капацитете постоји изражена асиметрија. Почевши од финансијских улагања у војску, Немачка је у периоду од 2011. до 2021. године улагала у распону од 23 до 52 милијарди евра годишње, односно од 1.2% до 1.5% свог укупног БДП-а (Statista 2024). Са друге стране, Русија је у истом периоду улагала у распону од 61 до 88 милијарди евра годишње, илити од 3.4% до 5.4% свог укупног БДП-а (World Bank Group n.d.). Осим финансијских улагања асиметрија у корист Русије је видљива и уколико се пореде конвенционалне поморске, копнене и ваздушне снаге, а исто тако и када се упореди број војника, Русија је са нешто више од 1.300.000 активних и око 2.000.000 резервних припадника далеко моћнија од Немачке која има свега око 181.000 активних и 34.000 резервних припадника (Global Firepower n.d.). Свака држава која посегне за одвраћањем мора у своју процену да укључи ризик, који се односи на недовољну способност „да се одвраћање успешно реализује, што доводи до пада кредибилитета претње која треба да разувери потенцијалног

„агресора” да ће предузимањем војног напада остварити знатну добит, чиме подстиче његово офанзивно деловање” (Копања и Ајзенхамер 2022, 17-18). Дакле, у овом случају, војна „стерилност” Немачке чини да ризик за спровођење стратегије проширеног одвраћања буде неприхватљив.

С обзиром на то да се однос САД и Немачке се заснива на ауторитету, који „почива на легитимном односу надређености и подређености заснованог на обавезама и правима обе стране” (Ајзенхамер 2019, 321), јасно је да обе стране плаћају одређену „цену” да би овај однос био одржив. Из овог односа право Немачке се огледа у праву на безбедност, које јој гарантују САД као надређена држава, а обавеза Немачка као подређене државе се огледа у прилагођавању њене безбедносне и одбрамбене политике са политиком САД. Тако, САД стављају на располагање своје одбрамбене капацитете са циљем да заштите безбедност субординиране Немачке, а улога Немачке у руско-украјинском рату поприма другачији облик и постаје део ширег надметања САД и Русије. Тиме Немачка постаје део америчког проширеног одвраћања Русије, а уједно повећава вероватноћу успешности примене стратегије проширеног одвраћања Русије. Управо је америчко нуклеарно оружје оно што има пресудни утицај у испуњавању претходно наведених претпоставки, нарочито када је реч о: „озбиљном сукобу, претњи одмаздом, неприхватљивој штети или кредибилитета” (Копања и Ајзенхамер 2022, 27). Процењује се да је на територији Немачке, у граду Бухел, ускладиштено 20 америчких нуклеарних бојевих глава (Witting and Goldenberg 2024). То је допринело томе да Немачка верује у успешност примене стратегије проширеног одвраћања, што је брзо довело до јачања конвенционалних снага са циљем одвраћања Русије од даљих оружаних напада.

Да Немачка верује у успешност стратегије проширеног одвраћања и да ће да је спроводи у пракси било је јасно већ након три дана од почетка руско-украјинског рата. Тада је немачки канцелар Олаф Шолц (*Olaf Scholz*) одржао говор у Бундестагу у којем је нагласио промене у међународним односима, од глобализованог система сарадње који води миру до мултиполарног надметања са великим потенцијалом прерастања у оружане сукобе (Kostić-Šulejić 2023, 80). Као прекретни догађај, односно догађај који је допринео томе Шолц истиче руску агресију на Украјину, чиме је сам говор постао познат као *Zeitenwende*, односно „прекретница”. Оно што

је најбитније са аспекта одвраћања, самим тим и проширеног одвраћања, је део говора у којем Шолц истиче следеће: „Он (Путин) жели да суштински редефинише *status quo* у Европи у складу са сопственом визијом. И нема никакви скрупула да користи војну силу како би то постигао. То данас можемо видети у Украјини. Зато се морамо запитати: Које способности поседује Путинова Русија? Јасно је да морамо много више улагати у безбедност наше земље. И које способности су нам потребне да бисмо се супротставили овој претњи – данас и у будућности?” (Scholz 2022). Из овога се уочавају две битне ствари које се доводе у директну везу за проширеним одвраћањем. Први је да Русија тежи да промени *status quo* у Европи, а циљ одвраћања, као што је раније поменуто, је да спречи државу да наруши *status quo*. С обзиром на то да је нагласак на *status quo* у Европи, односно тренутно у Украјини, а не о самој Немачкој, реч је о проширеном одвраћању. Друга битна ствар се односи на способности које су неопходне за имплементацију стратегије проширеног одвраћања. Имајући у виду да се помиње руско коришћење војне силе и да је намера управо одвраћање даљих оружаних активности Русије, под способностима се мисли на војне способности. Које су војне способности довољне „не зависи толико од сопствене моћи колико од тога кога настојимо одвратити” (Копанџа 2023, 87). Стога је Немачка у циљу успешног спровођења стратегије проширеног одвраћања одмах почела са јачањем својих војних способности.

Јачање немачких војних способности почело је већ са поменутиим говором Шолца, у којем је најављено оснивање специјалног фонда (*Sondervermögen*) за немачке оружане снаге (*Bundeswehr*). Специјални фонд подразумева „једнократну суму од 100 милијарди евра за овај фонд. Овај новац ћемо употребити за неопходне инвестиције и пројекте оружја” (Scholz 2022). Осим финансијске одлуке, у циљу хитног ојачавања Бундесвера, донета је и једна битна легислативна одлука. Реч је о усвајању Закона о убрзању набавки за Бундесвер 2022. године.¹ С обзиром на то да је до тада набавка војне опреме захтевала огроман бирократски и регулаторни напор, овај закон је донет са циљем да олакша и убрза набавку војне опреме. Тиме је отпочело јачање конвенционалних војних снага Немачке, у виду набавки дронова, хеликоптера, ратних авиона, фрегата, корвета,

¹ Више о самом закону видети на <https://dserver.bundestag.de/btd/20/023/2002353.pdf>

подморница, нових сателитских комуникација и слично. У јачању немачких војних способности веома важну улогу има и поновно увођење обавезног војног рока, која је суспендовано 2011. године. У јуну ове године министар одбране Борис Писторијус (*Boris Pistorius*) је представио нови план служења војног рока. Основна војна обука би трајала шест месеци са могућношћу добровољног служења до додатних 17 месеци, а коначан циљ је да се досегне број од 203.000 активних припадника оружаних снага и 260.000 резервиста (Marsh 2024).

Поред адекватне војне моћи, која је неопходна за било коју врсту одвраћања, Немачка се у почетку суочила са још једном препреком која је предуслов за примену проширеног одвраћања. Реч је о постојању националног интереса да се нека држава одврати. За разлику од одвраћања где увек постоји национални интерес да се заштити територија сопствене државе, у случају проширеног одвраћања виталне националне вредности нису угрожене јер се одвраћа напад са територије друге државе. Да би стратегија проширеног одвраћања била успешна, држава која примењује ову стратегију, у овом случају Немачка, мора да створи перцепцију код државе која се одвраћа, у овом случају Русије, да нема другог избора и да је спремна да одговори, што претњу чини делотворном. Стварање националног интереса о неопходности проширеног одвраћања Русије је засновано на промени немачке политике.

Крај Другог светског рата и трауматично искуство Немачке у том рату допринело је томе да она у спољној политици одбаци политику моћи (*Machtpolitik*). Управо та политика моћи је у себе укључивала употребу оружане силе и претњу њеном употребом, што значи да је Немачка из свог стратешког менија избацила проширено одвраћање као опцију. Политика моћи је уступила место политици трговинске међузависности (*Wandel durch Handel*). Ова политика, дословно преведена као „промена кроз трговину”, се базира на томе да обимна трговина између две државе узрокује међу њима економску зависност, чиме се смањују шансе за избијање сукоба. Дакле, немачка политика се до руско-украјинског рата заснивала на „пацифизму”, верујући у мирно решавање спорова кроз трговинску међузависност и дипломатију, чиме је стекла статус водеће светске „цивилне силе” (Kostić-Sulejić 2023, 85–86). Како истиче Шмит (*Schmidt*), за разлику од САД које живе у Хобсовском свету конфликта и ратова, Немачка живи у мирољубивом Кантовском свету, свету владавине

(међународног) права и универзалних норми (Schmidt 2005, 8). Као што је поменуто, таква немачка политика је била неспојива са стратегијом проширеног одвраћања. Међутим, са почетком рата у Украјини 2022. године, ова политика је напуштена.

Новонастала немачка политика се базира на томе да закони више нису гарант мира, те је једини адекватан одговор на новонастале претње, пре свега руску агресивну политику, ослањање на моћ. Тако је нова немачка политика настала као одговор на руску агresiју, идентификујући Русију као главну претњу и креирајући национални интерес о неопходности њеног одвраћања у рату у Украјини. Идентификовање Русије као претње која угрожава не само Украјини, него и читаву Европу, укључујући и Немачку, је нарочито изражено у стратешком дискурсу политичких елита и првој Стратегији националне безбедности Немачке. Када је реч о стратешком дискурсу политичких елита, његов почетак се везује за раније поменути говор канцелара Шолца. О томе да Русија представља претњу Европи, самим тим и Немачкој, је јасно наглашено у самом говору, где Шолц истиче следеће: „Са нападом на Украјину, Путин не жели само да избрише независну земљу са мапе. Он руши европски безбедносни поредак који је владао скоро пола века од Завршног акта из Хелсинкија... велики изазов лежи у спречавању да се Путинов рат прелије на друге земље у Европи” (Scholz 2022). Самим тим, пошто Русија представља претњу читавој Европи, укључујући Немачку, немачки одговор неће изостати. Тако, Шолц у свом говору додаје: „Својим нападом на Украјину у четвртак, председник Путин је створио нову реалност. Ова нова реалност захтева недвосмислен одговор...биће урађено оно што је потребно да се обезбеди мир у Европи. Немачка ће дати свој удео у овим напорима у духу солидарности” (Scholz 2022).

Поред стратешког дискурса политичких елита, значајан корак у идентификовању Русије као истакнуте претње и неопходности њеног одвраћања је начињен у првој Стратегији националне безбедности Немачке из 2023. године. Полазећи од анализе глобалног окружења, истиче се да је свет сада компетитивно мултиполаран, те мање кооперативан а више милитаризован него раније (Kostić-Šulejić 2023, 94). У таквом компетитивном и милитаризованом свету неопходно је да Немачка примат да војним средствима и развије „неопходне способности да заштити и одбрани себе и своје савезнике” (German National Security Strategy 2023, 19). С обзиром на то да стратегија

проширеног одвраћања почива на сили, односно претњи њеном употребом, овде се легитимизује важност њеног увећавања. Друга битна ствар се односи на проширено одвраћање, јер се истиче да Немачка мора да буде способна да заштити не само себе него и своје савезнике. Имајући такве војне способности претња њиховом употребом би била знатно делотворнија, а шансе за успех стратегије проширеног одвраћања веће. Поред тога, у стратегији се Русија идентификује као највећи дестабилизатор мира и стабилности у свету, а нарочито као „значајна претња миру и безбедности у Евро-атлантској области” (German National Security Strategy 2023, 12). Тиме се настоји нагласити важност рата у Украјини за читав регион, укључујући Немачку, као и опасност од руске агресивне спољне политике, која врло лако може да угрози и националне вредности Немачке. Стога се као национални интерес представља спречавање Русије да победи у рату са Украјином, а у остваривању тог интереса од виталног значаја је да Немачка буде део проширеног одвраћања САД.

У циљу успешног проширеног одвраћања, Немачка је осим јачања војних способности на својој територији, предузела и значајне активности на ширем, европском нивоу. Једна од најзначајнијих је покретање иницијативе о „Европском небеском штиту”, свега пар месеци након отпочињања руске агресије на Украјину. Ова иницијатива је успостављена услед бројних слабости европске противваздушне одбране, а са циљем да се развије један интегрисани систем који ће европским државама омогућити ефективну одбрану. Ова иницијатива се заснива на вишеслојној одбрани, односно четири слоја: врло кратки домет се заснива на немачком систему блиске ваздушне одбране – „LVS NNbS”, кратки и средњи домет на немачком систему „IRIS-T SLM”, дуг домет на америчком систему „Patriot” и веома дуг домет на израелско-америчком систему „Arrow 3” (Wachs 2023, 4–5). Дакле, важно је напоменути да то није иницијатива ЕУ, него Немачке и у њу су тренутно укључене 22 европске државе, међу којима и две војно неутралне: Аустрија и Швајцарска. Друга значајна активност се односи на позиционирање немачких оружаних снага ван своје територије, а да није под окриљем НАТО-а. Реч је о слању немачких трупа у Литванију, са циљем да до 2027. у потпуности буде успостављена бригада (*Panzerbrigade 45*) са 4.800 војника и 200 цивилних припадника Бундесвера. Управо су у априлу ове године упућени први немачки војници у Литванију, њих 20, а

очекује се да их до краја године буде 150 (Frank 2024). И на крају, важно је напоменути да су и САД увећале своју конвенционалну моћ на територији Немачке. У том контексту, нарочито је значајна одлука о стационирању оружја далеког домета у Немачкој од 2026. године, чији би домет сезао до Русије (Roščić 2024). Тиме би се по први пут од краја Хладног рата такво оружје поново нашло на територији Немачке.

НЕУСПЕХ НЕМАЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ ПРОШИРЕНОГ ОДВРАЋАЊА РУСИЈЕ

У разматрању да ли је нека стратегија успешна одговор се заснива на анализи њене ефикасности и ефективности. Упркос томе што се ови појмови често изједначавају и користе као синоними, реч је о два појма са потпуно различитим значењем. Тако, ефикасност наглашава квантитативни аспект и подразумева „квантитативни однос између аутпута (резултата) и инпута (улагања)” (Krstić i Sekulić 2007, 15). Прецизније срж ефикасности се огледа у томе „да ће се остварити одређени ефекти по најмањој могућој цени” (Копања 2022, 86). Супротно ефикасности, ефективност се не базира на квантитативности него на квалитативности. Тако, ефективност подразумева „да ће прави ефекти бити остварени” (Копања 2022, 86). Суштинска разлика се огледа у томе да се ефикасност односи на чињење ствари на „прави начин”, за разлику од ефективности која се односи на чињење „правих ствари” (Drucker 2009, 32). Сходно наведеном у утврђивању успешности немачке стратегије проширеног одвраћања Русије, поставља се питање да ли је она ефикасна и ефективна?

Када је реч о ефикасности немачке примене стратегије проширеног одвраћања Русије, тежиште разматрања је усмерено на имплементирање те стратегије на „прави начин”. Односно, речником *cost-benefit* анализе, разматрање се своди на утврђивање тога да ли је однос остварених резултата и улагања, такав да се одређени ефекти остварују, не по најмањој, него по прихватљивој цени? Сходно наведеном, да ли је цена коју Немачка плаћа са циљем да постигне жељени ефекат (одвраћање Русије) за њу прихватљива? Одговор на ово питање заснива се на комбинацији два доминантна фактора: војним финансијским улагањима (где се осим улагања у Бундесвер подразумева и на финансијску помоћ у Украјини) и

енергетској зависности од Русије. Војна финансијска улагања, пре свега формирање поменутог специјалног фонда (*Sondervermögen*) од 100 милијарди евра за немачке оружане снаге (*Bundeswehr*) и претерана енергетска зависност од Русије, где је у години пре рата Немачка била међу најзависнијим државама Европе, увозећи 66% природног гаса из Русије (Veselinović, Dimovski i Janković 2023, 103). Поменута два ефекта су имала изузетно негативан утицај на немачку економију. Тако је у 2023. години реални БДП опао за 0.3%, инвестиције за 0.7%, приватна потрошња исто за 0.7% због инфлације која је премашила просечне стопе инфлација у еврозони, али се почетком 2024. године смањила на ниво који је усклађен са оним у еврозони. Додатно, када је реч о међународној трговини и обим извоза и обим увоза су опали у 2023. години (European Commission 2024). Све то је резултирало тиме се у буџету финансијска средства за помоћ Украјини смање са осам милијарди евра на четири, а за Бундесвер 53 милијарде евра, упркос захтевима министра одбране Писторијуса за 58 милијарди (Detusche Welle 2024). Дакле, спровођење стратегије проширеног одвраћања се показало као неиздрживо за Немачку економију, слабећи њену моћ и привреду. Сходно томе, посматрано на основу *cost-benefit* анализе не може се рећи да је спровођење поменуте стратегије остварено по прихватљивој цени за Немачку.

Са друге стране, када је реч о ефективности стратегије проширеног одвраћања, анализа се своди на утврђивање да ли је ова стратегија „права ствар” за Немачку? Као што је раније поменуто, Шолц је у свом говору истакао: „биће учињено све што је потребно да се обезбеди мир у Европи” (Scholz 2022). Дакле, из наведеног се уочава да је циљ коме тежи Немачка: обезбеђивање мира у Европи. Разматрајући ефективност, поставља се питање да ли немачка примена стратегије проширеног одвраћања доприноси миру у Европи? Одговор на то питање у највећој мери лежи у Калињинграду и Литванији. Руско повећање војних снага у Калињинграду, укључујући прецизно навођење ракете „Искандер” три авиона МИГ-31 са хиперсоничним пројектилима „Кинжал”, и са друге стране, поменуто немачко слање трупа у Литванију уз планирано стационирање америчког оружја далеког домета доводи до безбедносне дилеме између две државе. Дакле, безбедносна дилема настаје као „последича покушаја државе да увећа своје способности зарад успешнијег одвраћања, за последицу има трку у наоружању

која, уместо да отклања, увећава ризик од војног сукоба” (Копања и Ајзенхамер 2023, 18). Тако, Немачка поменути активностима које спроводи у циљу проширеног одвраћања Русије, прави корак ближе рату, а не миру. Имајући у виду да је циљ немачког проширеног одвраћања мир у Европи, после више од две године Немачка је применом стратегија проширеног одвраћања само даља од тог мира. Сходно томе, стратегија проширеног одвраћања није „права ствар” за постизање наведеног циља, односно није ефективна.

О томе да стратегија проширеног одвраћања није успешна говори и подељеност унутар саме Немачке о неопходности њене примене. О томе првенствено сведочи изражено нејединство међу немачким политичким странкама. Тако, странке попут Алтернативе за Немачку (*Alternative für Deutschland*) и Савез Саре Вагенкнехт (*Bündnis Sahra Wagenknecht*) имају разумевања за Путинове одлуке и због тога су ове странке етикетиране као „*Putinversther*” странке. Обе странке свесне неефикасности (трка у наоружању само додатно дестабилише већ „уздрману” немачку економију) и неефективности (пут ка миру треба тражити у преговорима) стратегије проширеног одвраћања критикују актуелну „семафор” коалицију због тог стратешког избора. Додатни проблем представља то што популарност управо ових странака међу становништвом драстично расте, а тиме и могућности да нека од њих заузме место у следећој коалиционој влади, која ће бити формирана након избора наредне године. Сходно наведеном, нејединствени стратешки приступ у спровођењу стратегије проширеног одвраћања се огледа у томе што ова стратегија нема подршку већине становништва. О томе сведочи и податак да свега 38% становништва подржава веће учешће Немачке у међународним кризама, од чега чак 76% њих сматра да такво учешће мора да буде дипломатске природе (Zandee and Elison 2024, 5). Дакле, највећи део немачког становништва и даље верује у „мирнодопску” политику која се заснива на промени кроз трговину и дипломатском решавању спорова. Управо таква политика по аутоматизму одбацује употребу оружане силе, па самим тим и претњу њеном употребом, чиме се у потпуности искључује стратегија проширеног одвраћања.

ЗАКЉУЧАК

Лејкова теорија међународних хијерархија потврђује да је у безбедносном смислу однос Немачке и САД у потпуности хијерархичан, односно реч је о протекторату. Такав хијерархијски однос подразумева да обе државе имају одређена права и обавезе које проистичу из тог односа. Немачка има право на безбедност, које јој гарантују САД, али исто тако има обавезу да усклађује своју безбедносну и одбрамбену политику са политиком САД. Уједињење Немачке 1990. године дешавало се непосредно пред распад СССР-а, чиме су САД из Хладног рата изашле као држава победница. У таквим околностима, Немачка више није била „гранична област” која раздваја два блока, а САД више нису имале конкурентску државу коју настоје одвратити. То је за последицу умањило ригидност поменутог хијерархијског односа, те је Немачка од тада инсистирала на мирнодопској политици заснованој на трговинској међузависности и дипломатији. Међутим, то се променило са почетком рата у Украјини 2022. године, када су САД одлучиле да спроводе стратегију проширеног одвраћања Русије, а хијерархијски однос са Немачком поново добио на значају, чиме је Немачка постала део америчког проширеног одвраћања Русије. Међутим, више од две године од почетка рата, *cost-benefit* анализа указује на негативан однос улагања и оствареног, што значи да је за Немачку ова стратегија неефикасна. Немачка економија, колико год снажна била, не може у кратком року да надокнади вишедеценијска неулагања у војску, и трансформише војно „стерилну” Немачку у војну силу. Са друге стране, када је реч о ефективности, као главни циљ примене ове стратегије наводи се мир у Европи, а самим тим у Украјини. Међутим, активности које Немачка преузима доводе до трке у наоружању са Русијом, а стационирање немачких војника у Литванији и повећање војних капацитета Русије у Калињинграду узрокује безбедносну дилему, која представља корак ближе рату а не миру. То указује да је Немачка примена стратегије проширеног одвраћања и неефективна. Неефикасност и неефективност потврђују неуспех Немачке у спровођењу америчке стратегије проширеног одвраћања Русије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Благојевић, Вељко. 2023. „Дипломатија Србије у одвраћању.” *Српска политичка мисао* 81 (3): 165-185. doi: <https://doi.org/10.5937/spm81-45308>
- Благојевић, Вељко и Тихомир Радановић. 2022. „Стратешко одвраћање: кључне надлежности државних органа Републике Србије.” *Војно дело* 74 (4): 28-39. doi: [10.5937/vojdela2204028V](https://doi.org/10.5937/vojdela2204028V)
- Копања, Михајло. 2022. „Геополитички приступ утврђивању делотворности концепта велике стратегије обуздавања (Студија случаја: Сједињене Америчке Државе, 1979 – 1989).” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет безбедности.
- Копања, Михајло. 2023. „Ефективност одвраћања: када је одвраћање „права” стратегија за остваривање националних интереса?” *Српска политичка мисао* 80 (2): 75-96. doi: [10.5937/spm80-44241](https://doi.org/10.5937/spm80-44241)
- Копања, Михајло и Владимир Ајзенхамер. 2022. „Одвраћање у раљама безбедносне дилеме.” У *Неутралност и стратешко одвраћање*, ур. Вељко Благојевић, 15-38. Београд: Медија центар „Одбрана”.
- Ajzenhamer, Vladimir. 2019. „Uloga međunarodnog autoriteta u Lejkovoj hijarahizovanoj „shemi “svetske politike.” *Međunarodni problemi* 71 (3): 311-334.
- Deutsche Welle [DW]. 2024. „German defense minister says military budget gap ‘annoying’.” *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/german-defense-minister-says-military-budget-gap-annoying/a-69592452> .
- Drucker, Peter F. 2009. *Management: Revised Edition*. New York: HarperCollins e-books.
- Frank, Dorothee. 2024. „Start der deutschen Panzerbrigade 45 in Litauen.” Defence Network. <https://defence-network.com/start-der-panzerbrigade-45-in-litauen/>.
- European Commission. 2024. „In-Depth Review 2024: Germany.” *Institutional Paper* 280. https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/752252ba-32c9-4537-858b-347ee47a2928_en?filename=ip280_en_UPD.pdf .
- German National Security Strategy. 2023. „Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany.”

- Global Firepower. n.d. „Comparison of Russia and Germany Military Strengths (2024).” *Global Firepower*. <https://www.globalfirepower.com/countries-comparison-detail.php?form=form&country1=russia&country2=germany&Submit=COMPARE>, last accessed 15 September 2024.
- Haftendorn, Helga. 2005. „Germany’s accession to NATO: 50 years on.” *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2005/06/01/germanys-accession-to-nato-50-years-on/index.html>.
- Helwig, Niklas. 2020. „Out of order? The US alliance in Germany’s foreign and security policy.” *Contemporary Politics* 26 (4): 439-457. doi: 10.1080/13569775.2020.1777039
- Knight, Ben. 2019. „US-Soldaten in Deutschland: Zahlen und Fakten”. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/de/die-us-armee-in-deutschland-zahlen-und-fakten/a-50151636>.
- Knight, Ben. 2024. „US military in Germany: What you need to know?” *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/us-military-in-germany-what-you-need-to-know/a-49998340>.
- Kostić-Šulejić, Marina. 2023. „Zeitenwende and the German National Security Policy: Analysis of the First National Security Strategy.” *The Review of International Affairs* 74 (1188): 79-105. doi: 10.18485/iipe_ria.2023.74.1188.4
- Krstić, Bojan i Vesna Sekulić. 2007. *Upravljanje performansama preduzeća*. Niš: Ekonomski fakultet
- Kundnani, Hans. 2022. *The United States in German Foreign Policy. Policy Brief No. 119*. Washington D.C.: The German Marshall Fund of the United States.
- Lake, David A. 2009. *Hierarchy in International Relations*. Ithaca and London: Cornell University.
- Marsh, Sarah. 2024. „Germany proposes new selective military service to boost defence.” *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/germany-proposes-new-voluntary-military-service-boost-defence-2024-06-12/>.
- Mazzar, Michael. 2023. „Understanding Deterrence.” *RAND*. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE295.html>.
- Morii, Yuichi. 2017. „Germany’s Changing Perception and its Role in the Alliance – The NATO Warsaw Summit and its Implications”. <https://www.spf.org/projects/upload/Germany%E2%80%99s%20>

- Changing%20Perception%20and%20its%20Role%20in%20the%20Alliance%20%28Mori%29.pdf, last accessed 20. September 2024.
- O'Dell, Hope. 2023. „The US is sending more troops to the Middle East. Where in the world are US military deployed?” *Bluemarble*. <https://globalaffairs.org/bluemarble/us-sending-more-troops-middle-east-where-world-are-us-military-deployed>.
- Roščić, Dijana. 2024. „U Nemačkoj uskoro ponovo rakete iz SAD koje dosežu do Rusije.” *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/sr/ameri%C4%8Dke-dalekometne-krstare%C4%87e-rakete-ponovo-u-nema%C4%8Dkoj/a-69638714>.
- Schmidt, Siegmund. 2005. *Germany-the reluctant ally: German domestic politics, the US and the war against Saddam Hussein*. Pittsburgh PA: Matthew B. Ridgway Center for International Security Studies.
- Scholz, Olaf. 2022. „Resolutely committed to peace and security. Policy statement by Olaf Scholz, Chancellor of the Federal Republic of Germany and Member of the German Bundestag”. <https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/policy-statement-by-olaf-scholz-chancellor-of-the-federal-republic-of-germany-and-member-of-the-german-bundestag-27-february-2022-in-berlin-2008378>.
- Statista. 2024. „German defense spending in absolute terms and share of GDP 2005-2021.” *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/1394337/eu-military-defense-german-defense-spending-absolute-gdp/>.
- Veselinović, Milan, Jelena Dimovski i Marko Janković. 2023. „Složenost nabavke gasa u EU izazvana ratom u Ukrajini.” *Ekonomika* 69 (4): 97-110.
- Wachs, Lydia. 2023. „Russian Missiles and the European Sky Shield Initiative: German plans to strengthen air and missile defence in the current threat environment.” SWP Comment No. 45.
- Witting, Volker and Rina Goldenberg. 2024. „Germany and nuclear weapons: A difficult history.” *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/germany-and-nuclear-weapons-a-difficult-history/a-68279838>.
- World Bank Group. n.d. „Military expenditure (% of GDP).” *World Bank Group*. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?locations=RU>, last accessed 12. September 2024.
- Zandee, Dick and Davis Ellison. 2024. *Germany's Zeitenwende and the consequences for German-Dutch defence cooperation*. The Hague: Clingendael Netherlands Institute of International Relations and The Hague Centre for Strategic Studies.

Mile Obrenović*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

**GERMANY'S (LACK OF) SUCCESS IN
IMPLEMENTING THE AMERICAN STRATEGY OF
EXTENDED DETTERENCE AGAINST RUSSIA**

Resume

Examining the relationship between Germany and the U.S. through Lake's theory of international hierarchies reveals that, in the area of security, this relationship is at the very end of the hierarchy, with Germany in a subordinate position. The foundation of this relationship is a "trade-off": security for sovereignty, meaning that Germany entrusts its security to the U.S., but in return, it is obligated to align its security policy with American policy, thereby losing part of its sovereignty. With the onset of the Russo-Ukrainian war in 2022, the U.S. opted for a strategy of extended deterrence against Russia, and Germany, as dictated by this hierarchical relationship, aligned its defence policy with the U.S. and accepted its role in the American strategy of extended deterrence. Although Germany has played a significant role in U.S. extended deterrence against Russia since the beginning of the Russo-Ukrainian war, the question arises whether this strategy is successful in the case of Germany. For a strategy to be considered successful, it must be both efficient and effective. The main hypothesis is that as time passes and the war progresses, Germany's implementation of the strategy of extended deterrence reveals itself to be both ineffective and inefficient. To answer the central research question, the paper is divided into three chapters. The first analyses the relationship between Germany and the U.S. through Lake's theory of international hierarchies, emphasizing what this relationship means for Germany. This relationship is at the very end of the hierarchy, effectively constituting a protectorate. Consequently, this relationship obliges Germany to implement the strategy of extended deterrence against Russia as part of the broader competition between the U.S. and Russia. The second part of the paper discusses why Germany believed in the effectiveness of the strategy of extended deterrence against Russia at the beginning of the Russo-Ukrainian war and how the U.S. contributed to this belief. A prerequisite for successful

* E-mail address: mile.obrenovic@diplomacy.bg.ac.rs
ORCID: 0009-0007-1215-4372

deterrence, and thus extended deterrence, is possessing adequate power so that the threat of its use is effective. Due to the pronounced asymmetry in military capabilities between Germany and Russia, an autonomous German implementation of the strategy of extended deterrence would not be possible because the threat would not be effective. Additionally, any state conducting a strategy of extended deterrence must include in its assessment the risk associated with an insufficient capability to deter a potential aggressor. Germany's military "sterility" makes the risk of implementing a strategy of extended deterrence unacceptable. However, the mentioned hierarchical relationship with the U.S., which is a nuclear power and the most militarily powerful country in the world, with a significant number of troops and armaments on German territory, enables Germany to implement this strategy. Thus, three days after the war began, German Chancellor Scholz implicitly indicated Germany's willingness to be part of the U.S. extended deterrence against Russia in his speech. Since then, activities have been conducted, conditionally speaking, at three levels: that of Germany, Europe, and the U.S. on German soil. Finally, the third chapter focuses on analyzing the effectiveness and efficiency of Germany's implementation of the strategy of extended deterrence. More than two years since the start of the war, a cost-benefit analysis indicates a negative relationship between investment and outcomes, meaning that for Germany, this strategy is ineffective. Germany's economy, no matter how strong, cannot quickly compensate for decades of underinvestment in the military and transform militarily "sterile" Germany into a military power. On the other hand, regarding effectiveness, the primary goal of implementing this strategy is stated as peace in Europe, and thus in Ukraine. However, the activities Germany undertakes lead to an arms race with Russia, and the stationing of German troops in Lithuania, along with the increase of military capacities in Kaliningrad, creates a security dilemma, which brings Germany a step closer to war rather than peace. This indicates that Germany's implementation of the strategy of extended deterrence is also ineffective. The inefficacy and ineffectiveness confirm Germany's failure to implement the American strategy of extended deterrence.

Keywords: Germany, extended deterrence, Russo-Ukrainian war, international hierarchies, United States, efficiency, effectiveness.

* Овај рад је примљен 30. октобра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. новембра 2024. године.

*Слободан Јанковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ПРОШИРЕНО ОДВРАЋАЊЕ: ПОГЛЕД ИЗ ИРАНА**

Сажетак

Проширено одвраћање је део стратегије усмерене ка одбијању ривала или непријатеља од војног деловања против савезника, али и земље која организује само одвраћање. Иран, регионална сила је изградио партберство са више блискоисточних актера и дипломатско савезништво са више изванрегионалних држава, посебно са Русијом и Кином. Стога иранско, условно речено, проширено одвраћање Ирана према САД и Израелу делује регионално и глобално и има дипломатску и војну димензију. Концепт проширеног одвраћања у случају Ирана не функционише, јер та држава примењује макро одвраћање. То је стратегија употребе више државних и недржавних актера, војних и дипломатских напора како би се претња непосредне војне агресије удаљила и раширио фронт отпора претњама. Комбинација овог концепта и стратешког стрпљења допринела је одлагању напада на Иран, али и на савезнике. Аутор је приказао како се иранско стратешко проишљање прилагодило на основу историјског искуства, контекста и идеологије Исламске револуције. Отуда су дефанзивни приступ и асиметрично хибридно ратовање, особености иранског приступа непријатељима и ривалима.

Кључне речи: Иран, одвраћање, Блиски исток, Хезболах, Израел, Ирак, Либан.

* Имејл адреса: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs ORCID:000-0003-1891-2545.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Република Србија и изазови у међународним односима 2024. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Како Иран, регионална сила Блиског истока одвраћа бројне претње којима је изложена?

Да ли се на Иран може применити концепт проширеног одвраћања?

Одговори на питања, наведена на почетку, захтевају осврт на контекст, односно окружење у коме се налази исламска република, стратешке циљеве иранске елите и деловање непријатељских снага и ривала. Исламска Револуција 1978-1979. донела је преврат у коме је успостављена теократска владавина, заснована на Хомеинијевом тумачењу концепта учењака као тумача Светих списа *Велајет и факи*, који у знатној мери утиче и на укупну војну и шире безбедносну стратегију ове државе. Како бисмо детаљније одговорили на истраживачка питања, потребно је прво појмовно појаснити зашто је Иран регионална сила и на шта се мисли када се каже „проширено одвраћање”? Зашто је Иран регионална сила, како је наведено? Регионална сила је држава (или други актер) у стању да врши утицај у региону са поредбено већим војним, економским и политичким могућностима, као и израженијој спремности да их употреби у односу на већину других (Janković 2021, 68–69). Када је у питању (проширено) одвраћање, јасно је да се разматрање ове теме одвија у оквирима стратешке употребе овог концепта (Bradley 2024). Само постојање војске је увек имало двојаки циљ — могућност одбране и освајања. Заиста није потребно цитирати Худа (*David Hood*) или Гата (*Azar Gat*) да би се разумела ова употреба војске. У том смислу одвраћање је много старије и познатије од тзв. научне продукције о истом. Закон о одбрани Републике Србије у другом члану, ст. 2 наводи „Основни циљ одбране је одвраћање од напада...”, што би требало да је познато свакоме ко је служио војску или радио у њој (Закон о одбрани 2018). Када је у питању проширено одвраћање, оно „се може разумети као проширење логике одвраћања са сопствене државе на своје савезнике, односно убеђивање потенцијалних противника својих савезника да се напад на њих не исплати.”¹ У

¹ Благојевић наставља поменути реченицу: „Сам концепт проширеног одвраћања се развио услед постојања савеза током Хладног рата. Након Хладног рата, доминантна позиција САД као главне (иако не и једине) нуклеарне силе западних савезничких структура и стратешка потреба за одвраћањем противника је довела до концепта проширеног одвраћања. У савременом

том смислу, иранско проширено одвраћање би се односило на њихове савезнике, Хизбулах, Сирију, Хуте и проиранске милиције у Ираку, па би закључак одмах био да у иранском случају оно само делимично функционише. Потребно је испитати контекст и донети онда оцену домета иранске стратегије. Поред тога, испитаћемо примењивост концепта проширеног одвраћања на примеру Ирана, као регионалне силе, или другачије речено, питање је да ли Иран уопште примењује стратегију проширеног одвраћања?

Бављење проширеним одвраћањем је везано за оне који изучавају војну стратегију и студије међународне безбедности, као и за оне који се баве геополитичким и спољнополитичким анализама. Геостратегија је војни аспект геополитичке анализе (Дугин), која се бави начинима овладавања територијом (Степић 2016, 88). У осмом броју месечника министарства одбране Руске Федерације посвећеном војним актуалностима у иностранству *Зарубежное военное обозрение* из 2023. официри Оберстов и Романов су навели да нова стратегија НАТО предвиђа америчко војно присуство на старом континенту као силу одвраћања и заштите савезника од Руске Федерације (Оберстов и Романов 2023, 3). То јест, поменути стратешки документ користи концепт стратешког одвраћања као оправдање за НАТО окупацију Немачке и контролу америчких клијената.

Када је Иран у питању (али и Израел) сама чињеница да су ратне, односно оружане операције у току, би према Гоми и Ал Киндијевој требало да значи да су и непосредно и проширено одвраћање обе земље оманули (Goma and Al Kindi 2024).

ИРАНСКИ СТРАТЕШКИ ПРИСТУП(И)

Након најављене одмазде за израелско бомбардовање конзулата ИР Ирана у престоници Сирије (од 1. априла 2024), Дамаску, то се и десило 14. априла 2024. Дакле, Израел прво напада иранске савезнике, Иран одговара 13. на 14. април, гађајући циљеве у Израелу, а 19. априла је, пројектилама Јерихо 2 и 3 јеврејска држава гађала циљ у Исфакхану (Иран) (Goma and Al Kindi 2024). Том приликом је ирански аутор Хасан Бехештипур (*Hassan Beheshtipour*), коментарисао *стратегију*

контексту, проширено одвраћање можемо уочити у логици појачаног иступеног присуства снага НАТО на територији Пољске, Литваније, Летоније, Естоније и Румуније, а наспрам Русије.” (Благојевић 179, 2023).

стрпљења, термин преузет од Американаца, да опише начин деловања Исламске Републике спрема њених кључних непријатеља, Израела и САД, у годинама након постизања *Заједничког свеобухватног акционог плана* (Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA, из 2015) (Beheshtipour). Стратешко стрпљење односи се на минимизацију трошкова, тј. избегавање отвореног сукоба, задржавање *statusa quo* и чекање на боље околности за активније деловање.² Какав је ирански стратешки приступ и да ли се ту може говорити о стратегији проширеног одвраћања?

Својевремено је Хомеини дефинисао принцип „Ни исток, ни запад.” То је наметало изразиту самодовољност како у политици, тако и у економији и војном делању. Улога ајатолаха, као врховног верског и државног вође је ојачана чињеницом да је, у складу са чл. 110 Устава Ирана, он врховни командант војске, као и Исламске револуционарне гарде (*Iran, Constitution*). У чл. 152. Устава, који дефинише принципе спољне политике, наводе се *de facto* и циљеви укупне иранске стратегије безбедности из којег проистиче, до Сиријског рата преовлађујући, дефанзивни приступ, са ослањањем на асиметрично деловање (балистички пројектили, дронови и употреба малих и брзих пловила). У поменутом члану Устава се наводи: „засновано на одбијању сваког облика доминације, њеног спровођења и пристајања на њу, (императив је, С. Ј.) очување свеобухватне независности земље и њеног територијалног интегритета, одбране права свих муслимана, неопределивање...”. Међутим, искуство делимичне изолације и непријатељског деловања, макар и посредног, определило је иранско руководство за сарадњу са Русијом, Сиријом и касније другим земљама и актерима.

У ситуацији прекида сарадње са ЦИА и прокламовања непријатељства према САД и „ционистичкој творевини”, као последицама револуционарне промене режима, према СССР због њихове окупације Авганистана (1979–1989), те напада 1980. из Ирака,

² Ову стратегију је Вашингтон наводно користио према Северној Кореји и Ирану. На тему Северне Кореје види: Ludvik, Jan, “Strategic Patience Revisited: The Counterforce Effect”, *The Washington Quarterly*, 42(4), 2019: 91–92. doi:10.1080/0163660x.2019.16 ; У погледу Ирана и Блиског истока индикативан је интервју каријерног америчког дипломате Рајана Крукера: “Strategic Patience: American Ambassador Ryan Crocker reviews the consequences of U.S. interventions in the Islamic World”, *The Cairo Review Interview*, N. 7, 2012: 33, <https://www.thecaireview.com/wp-content/uploads/2014/12/CR7-QA-Crocker.pdf>

некадашња регионална сила са ослонцем на Запад, Иран постаје земља са технично-технолошким заостатком спрема непријатељских и ривалских земаља. То значи да су оружане снаге ове државе имале снажну асиметрију спрема потенцијалних војних противника. Стога се иранско вођство окреће стратегији ширења савезништава које се ослањало и на доктрину исламске револуције (1978–1979), тј. повратка теократске владавине у исламском свету чији је Иран пионир. Ово је послужило као дипломатско средство за ширење утицаја, а истовремено и за ‘развлачење’ односно дисперзију ‘фронта’.³

Као и многе друге државе, Иран нема класичну војну стратегију. Војна доктрина ове земље се анализира на основу војних вежби, изјава званичника и написа појединих високих официра. Владимир Ахмедович из руског Института за Блиски исток и Матју Мекинис из неоконзервативног Института за изучавање рата (Institute for the Study of War), али и други аутори, се слажу о начинима развоја војне доктрине ИР Ирана од времена осамдесетих до почетка двехиљадитих година (McInnis 2017, 2–3; Ахмедович 2021). „Војна доктрина подразумева основне принципе на основу којих оружане снаге воде акције за остварење циљева. Она укључује означавање потенцијалне претње/непријатеља, израду релевантне стратегије и планирања за извођење исте...” (Yossef 2019). Међутим, сам документ стратегије националне безбедности Ирана није познат, као ни војна доктрина, што је назив који се у самом Ирану користи. Елементи војне доктрине, као дела велике стратегије, се схватају из изјава највиших званичника и начина деловања државе (Olson 2016, 66, 68).

Организацију и начине употребе војске (Артеш, ир.) и Иранске револуционарне гарде (Сепак) одређују историјско искуство, религијска мисија и деловање других армија на Блиском истоку (америчке и израелске превасходно), тј. окружење (Olson 2016, 71; Saikal and Vestenskov 2020; McInnis 2015, 1–6; Tabatai 2020, 253, 255, 295, 297–303). У таквим околностима развој балистичког програма, а касније и дронова и мањих пловила је постао иранско

³ О концепту вилајат-и-факих који је промовисао вођа Исламске револуције ајатолах Рухолах Мусави Хоменни, а који је према Халиловићу присутан у муслиманским учењима столећима, видети: Muamer Halilović, “Politička ideja vilajat al-fakih kroz istoriju - analiza konkretnih istorijskih modela ove ideje od safavidskog perioda do danas.” *Kom : časopis za religijske nauke*, vol. 9, no. 3, 2020, pp. 1-30. Ради се о концепту оправдања владавине учењака, познавалаца исламског права, по узору на Мухамеда, оснивача Ислама, тј. ради се о доктринарном оправдању теократске исламске власти.

средство одвраћања и превазилажења недостатка у другим видовима наоружања. Поред домаће војне индустрије, иранске оружане снаге се свакако, као и већина других, ослањају и на увоз страних система. Набавка руског ПВО система, С 300, на основу уговора склопљеног још 2007. године, као и вести о распоређивању система С 400 у Ирану, августа 2024. године, говоре томе у прилог (Brady 2016; Armiya.az 2024). Ради се о дефанзивним системима, који појачавају способност одвраћања. О развоју балистичког програма, који је додатно ојачао и Ирански Корпус чувара исламске револуције (даље КСИР) писао је детаљно Олсон. Поготову је нагласак на развоју балистичких система нит која повезује Хомеинија и касније ајатолаха Хамнеија, те председнике и војне стратеге те земље (Olson 2016, 77, 79, 81–84 и Ахмедович 2023). Изузетно је занимљив континуитет између монархистичког Ирана династије Кацар (Реза Шах – *Reza Shah*) са Ираном после Исламске револуције. То је, како истиче Табатаи, саветница иранског порекла у Пентагону, случај не само са развојем пројектила средњег па дугог домета, него и са нуклеарним програмом и уопште укупном стратегијом коју је она свела на мото „без освајања и без пораза” (Tabatai 2020, 294, 297–98, 301). Ово је у сваком случају важило до обрачуна са исламским терористичким и другим противдржавним наоружаним снагама у Сирији, те експанзије иранских паравојних снага у Ираку. Све укупно, и развој наоружања и сарадња са недржавним наоружаним организацијама одраз је иранског дефанзивног приступа који је и макрорегионално одвраћање (Ahmadian 2022, 35–36).

ИРАНСКИ САВЕЗНИЦИ КАО ИНСТРУМЕНТ ОДВРАЋАЊА

Када су у питању савезништва, савремени изданак Персије гаји односе са државама, Сиријом, Русијом и Кином, а на другом нивоу са паравојним актерима, Хизбулахом, проиранским паравојним снагама у Ираку, Хутима у Јемени и повремено са Хамасом у Светој земљи. Сарадња са великим силама Русијом и Кином одржава се како преко енергетске сарадње, извоза нафте у Кину, руске помоћи иранском нуклеарном програму, деловању у ОПЕК плус, али и у мултилатералним оквирима, кроз УН, али и БРИКС и Шангајску организацију за сарадњу. Избијање трећег светског рата у фебруару 2022, вероватно је делимично утицало на чланство Техерана у ове

две организације, па је у ШОС ушао 2023, а у БРИКС јануара 2024, што је министар спољних послова те земље, Али Багери Кани прокоментаришао као превазилажење притисака (Tass 2024).

Када је у питању дипломатија, свакако састанак са саудијским званичницима уз посредовање Кине, па и Русије те повратак пуних дипломатских односа двају земаља 10. марта 2023, представља видљив допринос смањењу притисака на Иран, помоћу његових партнера. Осим тога, високи званичници обеју држава подржавају Техеран, а сарадња је јасна и на војном плану, преко давања података са сателита (Escobar 2024).

Иран је већ дугорочно у најбољим односима са Арапском Републиком Сиријом, јер су обе државе угрожене од стране истих непријатеља и ривала. У погледу других регионалних савезника, на првом месту треба истаћи шиитску организацију чији је врховни верски вођа, уједно и ирански, Хизбулах (حزب الله, *Hizbu 'llāh* — „Алахова/Божја странка”). Настао у јеку грађанског рата у Сирији 1982, ван Либана најпознатији по свом војном крилу, Хизбулах је послужио Ирану тројако: а) за посредничко сукобљавање са Израелом, б) за додатно јачање утицаја у Либану и в) идеолошку промоцију вредности Исламске револуције и укључење у борбу за Јерусалим, што је један од мобилизацијских свемуслиманских адута, које иранске власти користе и у оквиру Организације за исламску сарадњу.⁴ Подршка Палестинском исламском цихаду и повремено Хамасу, имала је за циљ такође одвраћање Израела даље од сопствених граница и легитимизацију претензија на водећу улогу у муслиманском свету. Хути, зајдита који су делимично блиски иранској дванаестоимамској верзији шиитизма, имају несумњиву дипломатску подршку Техерана и највероватније војну. Посебно је Иран имао успеха у Ираку, који је после америчке окупације 2003, постепено тонуо у грађански рат. Посебне паравојне јединице, састављене од локалних Шиита и вероватно наоружаване и подржаване од стране Ирана, у ситуацији ширења екстремистичког ДАЕШ, тј. ‘Исламске државе’ по фетви ајатолаха (ирачког) Али ал Систанија од 13. јуна 2014. заједно са низом других, сличних организација, али и хришћанских, јазидских и сунитских оформиле су Народни мобилизациони фронт/јединице (НМФ) (Хашд аш-шаабиј)

⁴ Делимично о овоме у: Јанковић, Слободан. 2019. *Блискоисточна криза: рат без мира*, Београд: Институт за међународну политику и привреду - Catena mundi: 122-129.

— Popular Mobilisation Front/Units. Оне које су задржале везаност и лојалност Ирану су унутар групације основале Исламски отпор (The Islamic Resistance in Iraq – IRI; ара: المقاومة الإسلامية في العراق), који је нарочито активан против америчких база и, како се сумња, Мосадових ћелија (Чикризова 2021, 79–81). У оквиру те организације најпознатији су Катаиб Хизбулах, Асаиб Асл ал-Хак и Сарајја ал-Хорасани, а њихов командант је одговоран команданту КСИР, као што је био случај са Абу Мухандисом (Abu Mahdi al Muhandis), убијеним заједно са Касимом Сулејманијем у нападу дрона у Ираку 2020. (Чикризова, 80; Moore and Ganzeveld 2024, 2–3).

НУКЛЕАРНО ОДВРАЋАЊЕ

Смрт Хомеинија и слабење СССР, паралелно са повлачењем совјетске армије из Авганистана (1989), довели су до престанка виђења Москве као непријатеља. Поготову након америчког предвођења *Пустинске олује* (1991) и трајнијег стационирања америчке војске у Кувајту и у Саудијској Арабији, Техеран у Москви види партнера. Ова сарадња била је очигледна прво кроз нуклеарни програм.

„Први ирански нуклеарни програм започео је још Шах Мохамед Пахлави (Mohammad Pahlavi) 1959. када је купио реактор за нуклеарна истраживања и основао Иранску агенцију за атомску енергију. Тада је планирана изградња 23 нуклеарна реактора до 2000. уз помоћ САД. Интересантно је да је (америчка) компанија Халибуртон (Halliburton), појединачно највећи профитер рата у Ираку, осумњичена да је јануара 2005. године снабдела иранску приватну фирму *Oriental Oil Kish* технологијом за изградњу нуклеарног реактора” (Janković 2007, 284). Први нуклеарни програм, у време шаха, а након пуча у коме је здруженом акцијом ЦИА и МИ 6 свргнут Мосадек (1953), покренут је у склопу америчког програма „Атоми за мир” (Atoms for Peace). Хомеини, вођа револуције и државе до смрти 1989. забранио је употребу оружја за масовно уништење, па као такво и развој нуклеарног наоружања. „Заповедник у Иранској револуционарној гарди и један од најближих сарадника ајатолаха Хомеинија, Мохсен Рафигдост (*Mohsen Rafighdoust*), обзнанио је да је након употребе хемијског оружја од стране Ирака осамдесетих година у два наврата молио Хомеинија да узврате истом мером, на шта му је ајатолах одговорио да „оружје за масовно убијање” није у складу са исламским учењем (Стојановић 2022, 191–192). Што се

тиче цивилног програма, он је очигледно текао у сарадњи са Русијом са којом су потписани споразуми 1992. и 1995. године (Стојановић 2022, 186–87). У време председниковања Ахмадинежада (2005–2013) нуклеарни програм је оснажен. Инспекције Међународне агенције за атомску енергију, на притисак САД и Израела, па и сам Савет безбедности су постављали ултиматуме за престанак обogaћивања уранијума, што је Иран одбио (La Repubblica 2006). У сваком случају, након покушаја одвраћања претњи путем договора о цивилној употреби нуклеарне енергије и значајног ограничавања обogaћивања уранијумом (до 3,67 одсто), Трамп се једнострано повукао из Споразума склопљеног 2015. То је и довело до ситуације у којој је, како Стојановић наводи, Иран постао латентна нуклеарна сила, а са циљем одвраћања непосредне војне агресије (Стојановић 2022, 189–192). До ког степена обogaћивања уранијума је Иран дошао у низу постројења (Арак, Фордо, Натанц)? Како је јавила италијанска телевизија у децембру 2023, Међународна агенција за атомску енергију је верификовала да је исламска република већ достигла проценат обogaћивања уранијума од 60 одсто, што је јасан показатељ да се војни програм спроводи (RaiNews 2023). То јест, нуклеарно наоружање је на дохват руке иранској војсци.

ИСТУРЕНА ОДБРАНА И ХИБРИДНО РАТОВАЊЕ

Дефанзивни приступ је доминирао и у почетку иранског ангажмана у Сирији, од 2012. године, махом КСИР у одбрани Дамаска с прва, а потом за деловање против Цабат ел Нусре, *Исламске државе* (ИСИЛ) и других терористичких и паравојних антивладиних снага. Временом долази до схватања да масовније присуство иранских снага омогућава и *превентивну одбрану* (упреждајућој оборони) како каже Ахмедов или *истурену одбрану* како то виде Амр Јосеф (*Amr Yoseff*) и Алекс Ватанка (*Alex Vatanka*) (Ахмедов 2021, Yoseff 2019, Vatanka 2021). Оба виђења иранске стратегије односе се на деловање изван граница и ангажман савезника како би се непријатељ удаљио, тј. одвратио од ангажмана против саме државне територије, због постојања претње другде.

Јосеф указује да је поготову Касим Солејмани (убијен јануара 2020), као шеф КСИР, увео хибридно ратовање, мада је оно у суштини и раније коришћено, управо применом паравојних јединица и подршке Хамасу и Хутима. Хибридно ратовање се односи на употребу

специјалних снага и паравојних јединица, али и некинетичко деловање (обавештајне операције, информативно и сајбер ратовање) (Yoseff 2019). Ариане Табатаи у извештају за амерички тинк тенк РАНД из 2021, пише да Иран суштински делује на два начина, 1) у оквирима свог историјског ангажмана, што значи дефанзивно и заједно са посредничким снагама на терену, и 2) интервентно, то јест офанзивно, по узору на ангажман у Сирији у каснијој фази, где су Артеш и Сепак деловали масовније (Tabatai et al 2021, xvi).

Међутим, измена деловања и прелаз на истурену или превентивну одбрану, резултат је и америчког повлачења из *Заједничког свеобухватног акционог плана* маја 2018, када су уведене и санкције ИР Ирану. Исте године, Трамп је признао Јерусалим као главни град јеврејске државе. Ова два потеза Беле куће су за Иранце били јасан сигнал да неће бити никаквог мировног решења и да се сви планови о војном обуздавању, то јест угрожавању позиција Ирана, враћају на дневни ред. Ускоро је Трамп најавио „*договор века*“, који је обнародован 28. јануара 2020. Под називом „*Миром до просперитета: визија за унапређење живота палестинског и израелског народа*“ и предвиђао је, попут ранијих предлога, суштински неоствариве услове за палестинске Арапе, а истовремено имплементацију споразума у корист Израела пре испуњавања било каквих услова (мапа 1).⁵ Уосталом, већ на почетку документа, у појмовнику се наводи да се термин *Држава Палестина* (State of Palestine) „*односи на будућу државу, тренутно непостојећу, коју би Сједињене Државе могле да признају само ако би се услови, описани у овој Визији, испунили на задовољавајући начин.*“ (White House 2020). Дакле, све је било врло условно и неодређено, а наравно и такво је било неприхватљиво за Израел.

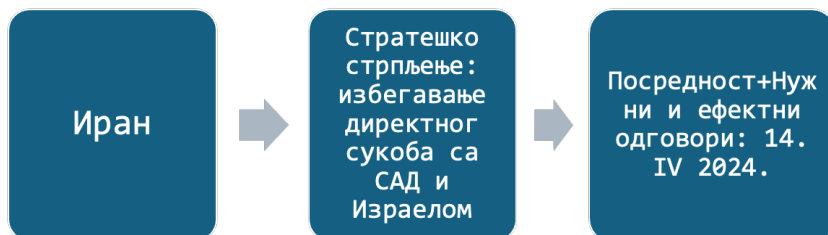
⁵ О томе како је израелско-палестински мировни процес послужио за изолацију свих блискоистолчних држава које су се противиле америчкој хегемонији у региону, као и израелској окупацији арапских територија у Светој земљи види детаљно у: Јанковић, Слободан. 2019. *Блискоисточна криза: рат без мира*, Београд: Институт за међународну политику и привреду - Catena mundi.

Паралелно са тим, Израел је примењивао стратегију „убиства помоћу хиљаду убода” (*death by a thousand cuts*) против Ирана, што је озваничио тадашњи премијер јеврејске државе, Нафтали Бенет, током разговора са званичним домаћином Беле куће, Џо Бајденом 2021. године (Ravid 2021). Ова стратегија се у пракси спроводи с једне стране бомбардовањем циљева у Сирији, Либану, терористичким нападима у Ирану и другде и понекад акцијама специјалних јединица на терену. Од упада Хамаса 7. октобра 2023. у Израел и масакра цивила, па рата у Гази, који је започео дан касније, сукоб Израела и Ирана постаје све акутнији, иако још увек, у највећој мери преко посредника. У Појасу Газе Израел је применио, оно што неки коментатори називају ‘тактиком удара маљем’ (Harding 2024). У питању је класично ратовање са променама које изискује развој војне технологије и намера да страда што мањи број војника. Та тактика у комбинацији са коришћењем вештачке интелигенције (ВИ) у одабиру мета — програм *Лавендер* — довела је до огромне диспропорције у броју цивилних жртава, којих је у Гази највише међу женама и децом.⁶ Осим тога, сама операција у Појасу Газе се зове *Челични мачеви* што упућује на употребу тактике *маља* у оквиру стратегије *хиљаду убода* (The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center 2023; Jewish Agency for Israel 2023; Civil-Military Cooperation Centre of Excellence; [MFA Israel] 2024).

У таквој ситуацији, већи ангажман Палестинског исламског цихада (који практично после рата у Гази престаје да постоји), раније, затим Хута, па и Исламског отпора у Ираку, односно Хизболаха од почетка рата у Гази (октобра 2023), као делова онога што се назива и Осовином отпора, служи као одвраћање непријатеља од ширег рата, који је уследио 2023, са наставком у Либану и могућношћу да се прошири и дејствима у Сирији, па и по циљевима у Ираку и самом Ирану.

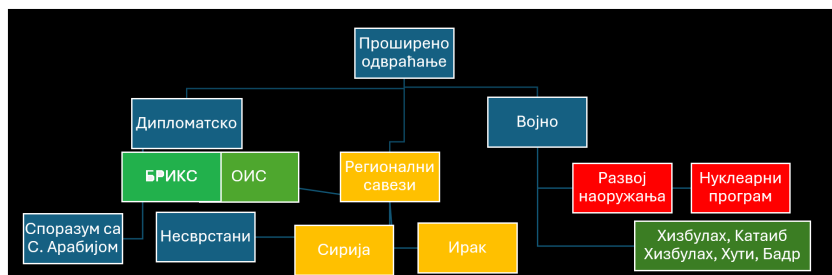
⁶ О врстама ратних злочина које је израелска војска починила над цивилима у Појасу Газе ће се већ разматрати по најављеним тужбама за геноцид и етничко чишћење. Када је у питању примена вештачке интелигенције, ради се о програму *Лавендер*, који је на основу базе података бирао мете напада и одабрао на десетине хиљада људи за одстрел. О томе у: Крук, Алистер. 2024. “Открытая лекция Алистера Крука в НИУ ВШЭ совместно со СВОП.” *Россия в глобальной политике* 24/04/2024. <https://globalaffairs.ru/articles/mi-gotovy-blizhnyy-vostok/>

ЗАКЉУЧАК

Блискоисточна регионална сила Иран је суочена са два кључна непријатеља, Сједињеним Државама и Израелом, а повремено са регионалним ривалима. Уколико би применили прихваћену дефиницију проширеног одвраћања, као одбране савезника, морали би суштински да говоримо опет о врсти нуклеарног одвраћања, тј. о проширењу „нуклеарног кишобрана”. Када је у питању Иран, не може се разматрати тако нешто. Међутим, јасно је да су руководства ове државе, од Хомеинија до данас, примењивала својеврсну стратегију одвраћања кроз 1) дипломатију, преко учешћа у више мултилатералних организација, како би се ирански интерес повезао са партнерским и пријатељским државама и билатерално са другим државама (Сиријом и Ираком, те Русијом), 2) војну сарадњу са државним и недржавним актерима (Хизбулах, Хути, проиранске паравојне снаге у Ираку) и кроз јачање сопствене армије и одређених видова наоружања, те 4) кроз развој нуклеарног програма у правцу достизања могућности за развој нуклеарног наоружања (латентна нуклеарна сила). Кроз дијаграм то би се могло представити (дијаграм 1).

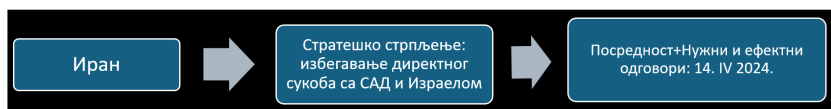
Дијаграм 1: Иранска стратегија макро одвраћања

Због технолошке супериорности, преимућства авијације и поседовања носача авиона армија САД, Израела и Саудијске Арабије, Иран се ослонио на балистичке пројектиле, дроне, и мала пловила. Поред тога, непријатељско или ривалско окружење и асиметричност у војној сили, уз чињеницу да шиити и савезници постоје у више земаља, определила је сарадњу са Ираком и наоружавање савезничких актера, како државе Сирије тако и паравојних групација у Ираку, Либану и Јемену.

Дејство других актера, отворило је могућности да се иранска војска прилагоди и почне да делује делимично офанзивно у Сирији и у Ираку, примењујући према САД и Израелу и даље стратешко стрпљење, што би се могло приказати и кроз дијаграм (2). Поред овог преовлађујућег приступа, акција од 13/14 октобра и све наредне тог типа су превасходно реактивне и служе да одврате непријатеља од агресивног понашања.

Дијаграм 2: Иранско стратешко стрпљење

Слободан Јанковић 2024, СС

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ахмедович, Владимир. 2021. “Военная доктрина ИРИ и конфликт в Сирии.” *Институт Ближнего Востока – iimes* 13/12/2021 <http://www.iimes.ru/?p=81951&print=1>
- Ахмедович, Владимир. 2023. “Военно-политические и идеологические факторы конфессиональной экспансии Ирана на Ближний Восток.” *Институт Ближнего Востока – iimes* 18 июля, 2023 <http://www.iimes.ru/?p=99810>
- Благојевић, Велько. „Дипломатија Србије у одвраћању.” *Српска политичка мисао* 81 (3): 165-185. DOI: 10.5937/spm81-45308
- Закон о одбрани*, „Службени гласник РС”, бр. 116 од 11. децембра 2007, 88 од 28. октобра 2009, 88 од 28. октобра 2009 – др. закон, 104 од 16. децембра 2009 – др. закон, 10 од 29. јануара 2015, 36 од 10. маја 2018.

- Јанковић, Слободан. 2019. *Блискоисточна криза: рат без мира*, Београд: Институт за међународну политику и привреду – Catena mundi: 397.
- Крук, Алистер. 2024. “Открытая лекция Алистера Крука в НИУ ВШЭ совместно со СВОП.” *Россия в глобальной политике* 24/04/2024. <https://globalaffairs.ru/articles/mi-gotovy-blizhniy-vostok/>
- Оберстов, О. и Р. Романов. 2023. „Американское военное присутствие в Европе.” *Зарубежное военное обозрение* No. 8: стр. 3-7.
- Степић, Миломир. 2016. *Геополитика; Идеје, теорије, концепције*, Београд: ИПС.
- Стојановић, Богдан. 2022. „Свеобухватни (не)споразум: Иран као нова нуклеарна сила.” *Национални интерес*. Година XVII, 42 (2): 185-209.
- Чикризова, Ольга Сергеевна. 2021. „Шиитские негосударственные вооруженные группировки на Ближнем Востоке: Иракский кейс.” *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. №1 (842): 74-85. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shiitskie-negosudarstvennye-vooruzhennye-gruppirovki-na-blizhnem-vostoke-irakskiy-keys>
- Ahmadian, Hassan. 2023. “The Iranian Regional Deterrence Strategy in the New Middle East.” In *Deconstructing the Changing Middle East Security Architecture*, ed. Younes Zangiabadi, 34-39. The Institute for Peace & Diplomacy April 2023.
- Armiya.az. 2024. “РФ передаст Ирану С-400 для защиты ядерных объектов: стали известны детали визита Шойгу в Тегеран.” 07 августа 2024, <https://armiya.az/ru/news/216735>
- Beheshtipour, Hassan. “Iran’s new concept of strategic patience.” објављено на платформи *Академи* (https://www.academia.edu/117484644/Irans_new_concept_of_strategic_patience).
- Bradley, Jennifer. 2024. “Preventing the Nuclear Jungle: Extended Deterrence, Assurance, and Nonproliferation.” *National Defense University Press*, February 15, 2024, <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-ArticleView/Article/3679143/preventing-the-nuclear-jungle-extended-deterrence-assurance-and-nonproliferation>
- Brady, April. 2016. “Russia Completes S-300 Delivery to Iran.” Arms Control Association, December 2016, <https://www.armscontrol.org/act/2016-11/news-briefs/russia-completes-s-300-delivery-iran>

- Civil-Military Cooperation Centre of Excellence. 2023. The Israel-Hamas conflict– Civil-Military Implications. Factsheet <https://www.cimic-coe.org/resources/fact-sheets/factsheet-israel-hamas-conflict.pdf>
- Escobar, Pepe. 2024. “How Iran’s ‘strategic patience’ switched to serious deterrence.” *The Cradle* 15 April 2024. <https://thecradle.co/articles/how-irans-strategic-patience-switched-to-serious-deterrence>
- Gomaa, Mohamed and Reem Mohsen Al Kindi. 2024. “The Erosion of Iran-Israel Deterrence and the Subsequent Direct Escalation: Causes and Implications.” *Trends Research & Advisory*, 21 Apr 2024. <https://trendsresearch.org/insight/the-erosion-of-iran-israel-deterrence-and-the-subsequent-direct-escalation-causes-and-implications/>
- Halilović, Muamer. 2020. „Politička ideja vilajat al-fakih kroz istoriju – analiza konkretnih istorijskih modela ove ideje od safavidskog perioda do danas.” *Kom: časopis za religijske nauke*, 9 (3): 1-30. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.5937/kom2003001H>.
- Harding, Thomas. 2024. “Israeli ‘hammer’ tactic destroys Hamas strongholds but increases civilian casualties” *The National News* 28/02/2024 <https://www.thenationalnews.com/mena/palestine-israel/2024/02/28/israeli-hammer-tactic-destroys-hamas-strongholds-but-increases-civilian-casualties/>
- Iran, Constitution, <https://ecnl.org/sites/default/files/files/2021/IranConstitution.pdf>
- Janković, Slobodan. 2007. „Sukobi na Bliskom istoku — osnovna obeležja.” *Međunarodni problemi*, Vol. LIX/2-3/2007: 266-307.
- Janković, Slobodan. 2021. “Israel: Middle East objectives of the regional power after the Lebanon war (2006).” In *Convergence and confrontation: the Balkans and the Middle East in the 21st century*, ed. Slobodan Janković, 59-82. Belgrade: Institute of International Politics and Economics. https://doi.org/10.18485/iipe_conv_conf.2021.ch3
- Jewish Agency for Israel. 2023. Israel at war: Swords of Iron. <https://www.jewishagency.org/war-in-israel-operation-iron-swords/>
- La Repubblica. 2006. “Nucleare, l’Iran: “Nessun passo indietro” Bush: “Ci saranno conseguenze.”” 31 agosto 2006. <http://www.repubblica.it/2006/06/sezioni/esteri/iran-nucleare9/iran-nucleare-presidente/iran-nucleare-presidente.html>

- Ludvik, Jan. 2019. "Strategic Patience Revisited: The Counterforce Effect", *The Washington Quarterly*, 42(4): 91–106. doi:10.1080/0163660x.2019.16
- McInnis, J. Matthew. 2015. *Iran's Strategic Thinking: Origins and Evolution*. American Enterprise Institute: 1-24.
- McInnis, Matthew. 2017. "The Strategic Foundations of Iran's Military Doctrine." In *Gulf Security after 2020*. London: International Institute for Strategic Studies, 1-7.
- Ministry of Foreign Affairs [MFA Israel]. 2024. "Swords of Iron: IDF Casualties." Updated date 26/09/2024. <https://www.gov.il/en/pages/swords-of-iron-idf-casualties>
- Moore Johanna, and Annika Ganzeveld. 2024. "The Leadership and Purpose of Iraq's Popular Mobilization Forces." March 19. *Institute for the Study of War and AEI's Critical Threats Project 2024*.
- Olson, Erik A. 2016. "Iran's Path Dependent Military Doctrine." *Strategic Studies Quarterly*, 10 (2): 63–93. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/26271505>. Accessed 18 Sept. 2024.
- RaiNews.it. 2023. "Allarme dell'Aiea: "Teheran sta accelerando la produzione dell'uranio arricchito"." *RaiNews* 26/12/2023 <https://www.rainews.it/articoli/2023/12/nucleare-iraniano-allarme-dellaiea-teheran-accelera-la-produzione-delluranio-arricchito-ad4f3319-15ca-424b-88b3-846e937ebf77.html>
- Ravid, Barak. 2021. "Israeli PM presented Biden with "death by a thousand cuts" Iran strategy", *Axios* 27/08/2021 <https://www.axios.com/2021/08/27/naftali-bennett-joe-biden-meeting-iran-strategy>
- Saikal, Amin and David Vestenskov. 2020. "Iran's National Security and Operational Capability." *Scandinavian Journal of Military Studies*, 3 (1): 18–30. <https://doi.org/10.31374/sjms.29>.
- "Strategic Patience: American Ambassador Ryan Crocker reviews the consequences of U.S. interventions in the Islamic World." *The Cairo Review Interview*, N. 7, 2012: 19-35, <https://www.thecaireview.com/wp-content/uploads/2014/12/CR7-QA-Crocker.pdf>
- Tabatabai, Ariane. 2020. *No Conquest, No Defeat: Iran's National Security Strategy*. London:Hurst and Company, Oxford University Press, 400.
- Tabatabai, Ariane, Chandler, Nathan, Frederick, Bryan, and Kavanagh, Jennifer. 2021. *Iran's Military Interventions: Patterns, Drivers, and Signposts. Research Report*. Santa Monica (CA): The RAND

- Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA444-2.html.
- Tass. 2024. "Iran joins SCO, BRICS, despite pressure from foreign countries — diplomat." Tass 4/06/2024 <https://tass.com/world/1797891>
- The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center. 2023. Operation Iron Swords (Updated to 1 p.m., October 29, 2023).
- Vatanka, Alex. 2021. "Whither the IRGC of the 2020s?: Is Iran's Proxy Warfare Strategy of Forward Defense Sustainable?" *New America* 30. <http://www.jstor.org/stable/resrep28480>.
- White House. 2020. Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People. January 2020. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/01/Peace-to-Prosperity-0120.pdf>
- Yossef, Amr. 2019. "Upgrading Iran's Military Doctrine: An Offensive "Forward Defense"." Washington, DC: *Middle East Institute* [MEI], 10 December 2019.

*Slobodan Janković**

Institute for International Politics and Economy, Belgrade

EXTENDED DETERRENCE: THE VIEW FROM IRAN

Resume

Extended deterrence is part of the strategy aimed at dissuading the rival or enemy from armed actions against allies and therefore against the country preparing the deterrence itself. Iran as a regional power has built a partnership with several Middle East actors and a diplomatic alliance with several out of region countries, in particular with Russia and China. Thus, what might be called Iranian extended deterrence, toward USA and Israel functions regionally and globally and has diplomatic, and armed dimension. The concept of extended deterrence in the case of Iran it is not functioning as the country applies macro deterrence. It is a strategy of using multiple, state and non-state actors, military and diplomatic efforts to further away the threat of direct military aggression and to broaden the front of resistance to threats. Combination of this concept and of the strategic patience contributed to the postponement of the attacks, also on allies. Author presented adaptation of Iranian strategic thinking based on historical experience, context and ideology of Islamic Revolution, for which defensive strategies and asymmetric hybrid warfare are characteristic of Iranian approach toward enemies and rivals.

Keywords: Iran, deterrence, Middle East, Hezbollah, Israel, Iraq, Lebanon.

* slobodan@diplomacy.bg.ac.rs ORCID: 0000-0003-1891-2545

* Овај рад је примљен 2. октобра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. новембра 2024. године.

*Слободан Радојевић**

Универзитет одбране, Војна академија, Београд

ГЕОПОЛИТИКА И НЕПРОЛАЗНОСТ ЗНАЧАЈА ПРОСТОРА У МЕЂУНАРОДНОЈ ПОЛИТИЦИ

Сажетак

Геополитика се бави географским чиниоцем у међународним односима, стога у нашем истраживању заузима централно место. Рад разматра улогу простора или територије у међународним односима тј. међународној политици. У раду се полази од места и улоге геополитике у међународним односима и на том трагу се истиче непролазност значаја простора у међународној политици. У раду се под појмом територија разматра географско место, док се под појмом простор подразумева и друштво које ту територију „оживљава”, ка унутра и ка споља. Наиме, у једном периоду дошло је до опадања улоге државе у међународним односима и самим тим и до „кризе значаја простора”. Простор је био занемарен у теоријама друштвених наука, па и у политичкој теорији. Међутим, у геополитичкој пракси је ситуација била сасвим другачија. У извесној мери рад приказује схватања простора из угла геоекономије за коју се тврдило да је наследница геополитике. Такође, рад се осврће и на теоретичаре који су под утицајем технолошког напретка тврдили да је географски чинилац превазиђен. Разматрајући примере процеса и догађаја у међународној политици аутор анализом долази до закључка да је приступ класичне геополитике најподеснији за њихово научно објашњење. У раду аутор аргументовано закључује да су догађаји

* Имејл адреса: slobodan.radojevic@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0001-6071-8151

на међународној сцени поново актуелизовали питања геополитике и истакли значај простора у међународној политици.

Кључне речи: геополитика, простор, територија, геоекономија, међународна политика.

УВОД

Геополитика је присутна од кад постоје људске заједнице, државе и цивилизације, а интензивно се развија као научна дисциплина на прелазу из XIX у XX столеће. Принципи геополитике су одређени природним елементима и просторним чиниоцем, физичко-географским датостима, односом земље и воде, тј. копна и мора (Степић 2016, 119; Радојевић 2017, 34). Наиме, од када постоји свет „геопростор је имао утицај на настајање, живот, развој, кретање и нестајање појединаца, група људи, држава и друштвених заједница” (Радојевић 2017, 34). Заправо, „простор је био и остао један од доминантних чинилаца развоја или пропасти појединаца и група људи” (Сакан 2005, 108). Људи су најпре насељавали простор који им је пружао најбоље услове за живот и развој, у топлим крајевима и поред речних токова (108).

Прве цивилизације у тзв. речној фази, настале су у плодним долинама Европе, Африке и Азије. Надаље су преко морске фазе које су представљале Грчка и Рим, цивилизације дошле до океанске фазе које су биле оличене у Португалији, Шпанији, Холандији, Француској и Великој Британији (Мечников 2013). У садашњости су стигле до транскеанске фазе чији су експонент Сједињене Америчке Државе (Бжежински 2013).

Извесна геополитичка схватања простора и територије налазимо још у старом веку. Херодот у *Историји* у великој мери говори о утицају географије на човека. Надаље, Тукидид у делу *Пелопонески рат* пише о сукобу поморске и копнене силе (Атине и Спарте). Аристотел је истицао значај величине државе, броја становника и излаза на море. И Страбон у делу *Географика* истиче значај граница међу државама и равномерног размештаја становништва. (Милетић 1993, 342; Симић 1999, 47–50; Grčić 1997, 23–28). Надаље, Виљем Пети (*William Petty*, 1623–1687) се залаже за хармонију између просторности територије и броја становника.

Шарл Монтескје (*Charles de Montesquieu*, 1689–1755) запазио је огроман утицај географије на политику, док Жан-Жак Русо (*Jean-Jacques Rousseau*, 1712–1778) истиче да је величина државе важан геополитички елемент. Код Фридриха Хегела (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 1770–1831) у његовој *Филозофији историје* налазимо геополитичке ставове у тврдњама о значају мора за развој и добробит држава (Степић 2004, 52–54).

Међутим, родоначелником геополитике сматра се шведски професор Рудолф Кјелен (*Rudolf Kjellén*, 1864–1922), јер је у делу *Држава као животни облик* (1916) одредио геополитику као „науку о држави као географском организму или појави у простору: дакле држава као земља, териториј, подручје или најизразитије, као пространство. Као политичка знаност имаде она постојано у виду државно јединство и хоће да доприноси разумевању бића државе” (Кјелен 1923, 38). За Кјелена је простор био први спознајни елемент државе. Сматрао је да је тело државе њена територија. Како наводи Степић „географски простор има лековиту снагу, на основу чега је Кјелен закључио да територију није могуће тумачити као обично парче мртве земље, већ као телесни део организма државе” (Степић 2016, 161). Такође, врло су значајни и данас актуелни његови ставови да је губитак дела територије једнак ампутацији једног дела тела. По његовом мишљењу то је ненадокнадив губитак, док се све остале недаће које могу задесити државу и њено становништво могу надокнадити.

Геополитика је дакле: „разматрање политичких питања са географског гледишта, тј. имајући у виду целу Земљу; наука о утицају спољне природе на друштвени и културни живот” (Вујаклија 1991, 170). С обзиром да геополитика има синтезни карактер и укључује друштвено-хуманистичке, војне, техничко-технолошке и природне науке које садрже много школа и праваца, она је према Дугину „поглед на свет и у том својству је боље не поредити је са наукама, него са системима наука. Она се налази на истом нивоу на ком и марксизам, либерализам итд., тј. системи тумачења друштва и историје који као основни принцип издвајају најважнији критеријум и на њега своде све остале безбројне аспекте човека и природе” (Дугин 2004, 23). Дугин такође наводи да је геополитика „метод анализе међународних односа, сукоба, ратова, дипломатских потеза и стратегија, као и основних историјских збивања на основу издвајања двају фундаменталних начела – копненог и поморског. Те

константе се по геополитичарима током историје битно не мењају, само стичу нове облике изражавања, нове границе, нове обресе, ново заодевање” (Дугин 2009, 5).

Николас Спајкман (*Nicholas John Spykman*, 1893–1943) геополитику је сматрао за „најважније оруђе конкретне међународне политике, за аналитички метод и систем формула помоћу којих се може разрадити најделотворнија стратегија” (Радојевић 2017, 37). С друге стране, Хенри Кисинџер (*Henry A. Kissinger*) за геополитику тврди да је она једноставно синоним за односе великих сила. Драган Р. Симић закључује да су: „разлози геополитике свакако, ‘старији’ од било које идеологије... они остају када се сљусте сви слојеви правне, идеолошке и моралне ‘одеће’ која их сакрива” (Симић 1999, 314).

Геополитика је „светоназор власти, наука о власти и за власт” (Радојевић 2017, 37). У савременом свету геополитика представља приручник за владаре, у коме се налази сажетак онога шта треба узети у обзир приликом доношења важних одлука у унутрашњој и спољној политици (37).

Андреја Милетић истиче да: „геополитика понекад означава, нарочито у изразу ‘геополитички положај’, место државе у односима међународних политичких снага, посебно с обзиром на њен географски положај и остале просторне одлике” (Милетић 1993, 342).

Модерно схватање геополитике настало је на прелазу из XIX у XX столеће. Наведени период, који се назива геодетерминизам или географски материјализам, одликовао се „схватањем значаја и утицаја географског простора на друштвени живот целокупне људске заједнице” (Zarić 2008).

ГЕОПОЛИТИКА И ЗНАЧАЈ ПРОСТОРА

Значај простора су истицали многи теоретичари и практичари геополитике и стога ћемо у раду поменути само поједине. И Саул Коен (*Saul Cohen*) истиче значај простора када тврди да је геополитика примењено истраживање о односу географског простора и политике, док је за Џефри Паркера (*Geoffrey Parker*) геополитика изучавање међународних односа из просторне или географске перспективе (Vuković 2007, 32). У даљем раду ћемо разматрати класичне геополитичке концепције јер оне „своје учење формирају око геопросторног чиниоца, односно, мора, копна или ваздуха, који имају улогу кључне детерминанте” (Будимир 2020).

Тако је Алфред Мехен (*Alfred Thayer Mahan*, 1840–1914) амерички адмирал, геополитичар и геостратег, у својим предавањима и делима разрадио основе геополитике и геостратегије САД. Од шест чинилаца поморске моћи према Мехену три су у бити просторна и то: повољан географски положај, физичко-географске карактеристике државе и величина њене територије (видети Радојевић 2017, 94). Он је такође у својим радовима детаљно објаснио значај држања одређених акваторија и база. Мехен је на основу проучавања историје Рима, Картагине и Енглеске XVII, XVIII и XIX столећа дошао до бројних геополитичких поставки поморске моћи, које ће касније одредити спољну политику САД (Вуковић 2007; Радојевић 2017). Овај вектор ће одржавати САД у ери биполарног поретка и помоћи јој при устоличавању као једине суперсиле у ери униполарног поретка, а његово деловање се осећа и данас.

Такође, Халфорд Џон Макиндер (*Halford John Mackinder*, 1861–1947) инспирисан Хегеловом *Филозофијом историје* је у својим делима полазио од географског приступа. Његова „Географска осовина историје”, била је за оно време најреволуционарније и најсмелије тумачење политичке историје света и сматра се најзначајнијим геополитичким радом. Према његовој геополитичкој концепцији најповољнији је централни или средишњи географски положај, који заузима Евроазијски континент на Земљи. У центру Евроазије се налази „срце света” или Хартленд (*Heartland*). То је највећа природна тврђава, која је богата природним ресурсима (Mackinder 1919, 194).

Русија је у то време у Евроазији заузимала централну стратешку позицију. Макиндер је сматрао, „опасношћу за остатак света, првенствено за западне, таласократске силе”, уколико би се Русија удружила са Немачком (Степић 2016, 195). На основу његових теоријских поставки и бројних потеза у међународној политици, ова могућност је спречена и такво стање одржавано је до данас.

Макиндер је за време Другог светског рата, 1943. године у чланку објављеном у *Foreign Affairs*, изменио своју геополитичку теорију (Mackinder 1943, 595–605). Он је тада извршио просторно сажимање Хартленда на истоку Евроазије тј. на далекоисточном и источносибирском делу Русије/СССР, изузимајући из њега подручје како га он назива Леналенда (*Lenaland*), чија је оса река Лена (Степић 2016, 201–202). Индикативно је да ова територија располаже великим природним богатствима и резервама.

Макиндрова теорија у стратегијском смислу, представља „чврсто језгро”, тзв. атлантске заједнице и главно упориште политике САД током Хладног рата, тј. сукоба са СССР. Такође, управо је Макиндер предвидео стварање НАТО, који ће бити формиран 1949. године, чиме се уз Мехена сврстао у идејне творце Алијансе. Заправо, Макиндер је још 1924. године писао да „Западна Европа и Северна Америка сада сачињавају у многим сврхама једну заједницу нација” (Mackinder 1924, 251).

Хартленд теорија коју је почетком прошлог века изложио Макиндер, како исправно закључују Будимир и Зарић: „и даље је основа евроазијске геополитике, а простор Хартленда је осовина целокупне Евроазијске геополитичке динамике. Такође, ова класична геополитичка концепција је још увек релевантна формула за решавање глобалне геополитичке једначине сукоба копна и мора” (Будимир и Зарић 2015, 28). Данас се на овом простору за примат „тихо” боре Русија и, како је још Макиндер оставио могућност да то буде – нови играч у међународној политици – Кина.

Николас Џон Спајкман извршио је одређену ревизију Макиндрове теорије и у први план ставио тзв. Римленд (*Rimland*, енг. rim – обод, руб, лук), кога чини подручје приморских држава које окружују евроазијску масу на западу, југу и југоистоку (Spykman 1944, 43). Он је заправо направио оригиналну синтезу геополитичких концепција Макиндера и Мехена. Укратко речено Спајкман је „подразумевао да ће за светску доминацију и даље бити изузетно важна географија” (Степић 2016, 274). Дакле, Римленд није пуки објекат историје, него њен активни субјекат. У савременим приликама Римленд има велики геостратегијски значај, јер се у њему налазе државе чланице НАТО. Такође, „Колин Греј НАТО описује као организацију Римленда, или како то запажа Радован Павић територијално пружање НАТО савеза у највећој мери одговара просторној оријентацији Римленда” (Радојевић 2017, 61). Римленд је кроз историју био зона разноврсних конфликта. И данас се на простору Римленда и Хартленда воде најкрвавији сукоби и ратови. Наиме, Римленд и Хартленд су динамичне просторне категорије. Стога, таласократија настоји да прошири Римленд на штету Хартленда, а телурократија проширује, или боље речено обнавља Хартленд према Римленду. У овом контексту се може разматрати и анализирати и сам сукоб у Украјини. Овај рат привидно изгледа као копнени, међутим морамо узети у обзир и геостратегијску

улогу Црног мора и поморске моћи у обезбеђивању стратешких безбедносних интереса (Радојевић 2023).

С друге стране најновије ширење НАТО се одиграло на територији Римленда. Географска локација Шведске и Финске у Римленду игра суштинску улогу за поморску моћ НАТО у сучељавању са Евроазијом тј. копненом или континенталном моћи, где обе силе истрајавају у надметању око геополитичке улоге Римленда да контролише „срце” (Jaber 2022, 13).

Колико су простор и његови ресурси важни јасно се уочава из чланка Збигњева Бжежинског објављеном у Форин Аферс (*Foreign Affairs*) 1997. године, који је тада актуелизовао Макиндрово просторно редуковање Хартленда (Brzezinski 1997) и у то време заступао формирање тзв. Далекоисточне Републике као фрагмента конфедерализоване (троделне) Русије (Степић 2016, 201).

ЗАНЕМАРИВАЊЕ ЗНАЧАЈА ПРОСТОРА

Процес глобализације и појаве и процеси који су се десили у међународној политици утицали су да се уместо простора у први план стави време и истиче његов значај, а умањује улога и значај простора готово до тврдњи да је он превазиђен. Тако је теоретичар Пол Вирилио (*Paul Virilio*, 1932–2018), под утицајем процеса глобализације и информационих технологија прогласио крај географије, нестанак географског фактора и самим тим и геополитике (Virilio 1997). Како он тврди геополитика нација је изгубила вредност (Virilio 1997, 86). Такође, он тврди да „више не постоји борба за простор, сада се осваја време” (91).

На Западу се у пракси и теорији геополитике још деведесетих пласирала тврдња да је наступило време геоекономије, чији је родоначелник Едвард Лутвак (*Edward N. Luttwak*). Геоекономија је одступање од традиционалних праваца геополитичке анализе и усмеравање пажње на другачије приоритете, пре свега економске природе (Luttwak 1990). Лутвак сматра да је вечито ривалство између држава добило, уместо геополитичког – геоекономски садржај. У том смислу, он тврди да се на Блиском истоку, Балкану и у другим нестабилним деловима света настављају „старомодне” борбе око територија, како су се и одвијале кроз историју. Међутим, у централним регионима светских дешавања, где Американци, Европљани, Јапанци и остали „напредан свет”, како га види Лутвак,

истовремено и сарађују и такмиче се, ситуација се потпуно изменила и рат између њих је постао скоро незамислив. Геоекономија је по Лутваку нови инструмент за остварење циљева индустријализованих нација у међународним односима (Luttwak 1990). Напоследку, Лутвак дефинише геоекономију као „логику сукоба, преведену на тржишне услове” (Luttwak 1990).

С друге стране, Дугин учоава да је геоекономија: „посебна верзија мондијалистичке геополитике која не разматра приоритетно географске, културне, идеолошке, етничке, верске и друге чиниоце, који представљају суштину геополитичког прилаза у ужем смислу речи, него чисто економску реалност у њеном односу према простору. За геоекономију уопште није важно који народ живи на одређеној територији, какви су му историја, културне традиције итд. Све се своди на то где се налазе центри светских берзи, рудна богатства, информациони центри, крупни индустријски капацитети” (Дугин 2004, 117). Наиме, истицан је значај геоекономије и она је промовисана у наследницу геополитике. Дакле, у новој геоекономској ери многе државе су управо економију ставиле у центар својих стратегија и праваца деловања (Николић и Лабанова 2022). На тај начин наступила је нова геоекономска ера.

Како наводи Степић у области геополитике афирмисани су „(нео)класични и постмодерни геополитички постулати” (Степић 2018, 202). У постмодерној геополитици појам територије и простора се промишља у ширем контексту и на различит начин од класичних геополитичких становишта.

Наиме, развој ваздушног саобраћаја и информационо-комуникационих технологија, утицао је да геопростор више нема онај значај за светску политику какав је имао у ранијим епохама. Тада су се појавили „теоријски радови у којима се оспоравао легитимитет (статус) националних држава, и њихова способност да функционално делују на пољима економије, безбедности, екологије и здравствене заштите” (Ajzenhamer i Vuković 2020). О овом процесу говори и Марта Зорко у књизи *Геополитика и територијалност* (Zorko 2018). Међутим, Зорко заступа тезу да у савремено доба глобализације, након што се илузија о крају историје разбила под теретом глобалних криза (ратови, тероризам, рецесија, климатске промене итд.), геополитика остварује свој велики „повратак” (Poročić 2018). Простор и територија поново постају важни, а геополитика је „главна игра у граду”.

Наиме, Степић је сасвим јасан у закључку да: „уместо да постане жртва процеса глобализације и идеологије глобализма, геополитика је са одмицањем транзиционог униполарног раздобља доживљавала све уочљивију ренесансу” (Степић 2017, 15).

ЕПИЛОГ – ПОВРАТАК ЗНАЧАЈА ПРОСТОРА

Како уочава Степић: „теоријско и практично поимање значаја простора кретало се између две крајности – од дуготрајне физичкогеографско-детерминистичке апсолутизације до нихилистичког приступа у савременој технолошко-детерминистичкој епохи. Иако је његова улога трансформисана, простор је остао један од кључних чинилаца моћи” (Степић 2005, 29).

Догађаји који су се десили у другој декади 21. века поново су истакли значај простора у међународној политици. Наиме, простор никада није изгубио значај за човека и увек ће бити у средишту његових тежњи за освајањем, заузимањем и поседовањем (Степић 2019).

Како наводи Ајзенхамер, „актуелна мигрантска криза није само подсећање на непролазни значај територија, граница и конфликтних појасева, већ и опомена да разумевање међународне политике није потпуно без разумевања људске перцепције, како себе и сопственог простора, тако и других и њихових простора” (Ајзенхамер 2020, 8). Једно од значајнијих дела које је најавило повратак простора и његовог значаја је књига Џерарда Тоала (*Gerard Toal*) *Блиско суседство – Путин, Запад и такмичење око Украјине и Кавказа* из 2017. године. У књизи аутор најављује догађаје који су сада у току. Како у приказу дела сублимира Марина Костић, у књизи је посебна пажња посвећена истраживању настанка геополитичког сукоба између Русије и САД поводом нерешених територијалних питања Русије са „блиским суседством”, конкретно Грузијом и Украјином. Проширењем Европске уније и НАТО савеза овај простор постао је и „блиско суседство” за САД и његове савезнике (Костић 2018, 363).

Такође, поставља се питање: Није ли свеприсутна кинеска иницијатива „Појас и пут”, која поред свог значаја које превасходно има у економији, трговини и саобраћају и геополитичка концепција? Да ли се управо кроз ову иницијативу територија и простор поново враћају на „велика врата”. Чини нам се да је управо то у средишту ове иницијативе. Како то недвосмислено закључује Степић

ради се о „геокомуникацијским и геоекономским рутама које ће обезбедити кинески продор и примат. У ствари, ради се о 'Свиленој (геополитичкој) концепцији'" (Степић 2019, 87; Richardson 2021). С друге стране, сматра се да појављивање иницијативе „Појас и пут” у међународном политичком дискурсу мења основно размишљање и логику традиционалног геополитичког надметања (Zhang 2018).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Геополитика је прошла дуг пут од оспораване научне дисциплине до места које је заузела у систему наука или научне изграђености као сложене синтезне науке. У раду се полази од класичних геополитичких концепција Мехена, Макиндера, Спајкмана и других и показује схватање простора и држања одређених територија за поседовање моћи у међународној политици. Наиме, у једном периоду простор је био занемарен у теоријама друштвених наука, као и у политичкој теорији. Међутим, у геополитичкој пракси таласократија се итекако разматрао. Надаље, и само ширење НАТО је било прави пример борбе за простор. Заправо, из угла класичне геополитичке концепције, то је пример таласократског ширења Римленда на штету Хартленда, док смо са друге стране имали телурократско обнављање Хартленда.

Упоредо је текао процес померања тежишта геополитике, што је свакако простор, тј. до „занемаривања његовог значаја” и истицања старих и рађања других научних дисциплина и наука. Тако је померен фокус са класичних геополитичких разматрања на постмодерна. То је било „плодно тло” за утицај теоретичара других друштвених наука попут филозофа Вирилиоа, који је прогласио крај утицаја географског фактора, а самим тим и геополитике.

Но, чини се да су ови токови били преурањени и исхитрени и да није дошло до некаквог или боље речено никаквог краја геополитике. Сасвим је јасно да су простор и територија поново „у игри” или боље речено никада ни нису били „ван игре”. Ова чињеница постаје сваким даном све присутнија, а самим тим и све јаснија с обзиром на ратове који су у току у свету и простора и територија које се изнова и изнова заузимају.

Простор Хартленда је и данас осовина целокупне Евроазијске геополитичке динамике. Свет је заокупљен ратовима на простору Евроазије, али и Блиског истока. Тињајући сукоб и сучељавања

не престају ни на Корејском полуострву, као ни и између Кине и Тајвана. Чини се да читав простор Римленда представља један огроман фронт на чијим појединим деловима букте ратови са великим бројем људских жртава. Па и дуго оспоравани и „превазиђени” геополитички концепт копно-море је изнова васкрсао попут птице феникс. Надаље, сучељавања и сукоби не престају на Северном, Балтичком, Средоземном, Егејском мору, у Црном мору, на Црвеном мору, Јужном кинеском мору, али и другим рубним морима Индијског и Тихог океана. Актуелна мигрантска криза, ратови, тероризам, климатске промене и други безбедносни изазови и претње савременом свету само су још једна потврда „повратка” класичне геополитичке аргументације. Такође, у бити кинеске иницијативе „Појас и пут” леже геополитичке концепције.

Све ово ставља у први план класичне геополитичке концепције при разматрању ових сукоба и нестабилности, али и актуелних пројеката и иницијатива. Стога је рад применом компаративне анализе имао за циљ да укаже колико је погубно занемаривање законитости класичне геополитике у научним и стручним круговима. Заправо, оваква занемаривања могу скупо коштати народе и државе. Територија и простор нису за човека изгубили значај и изнова се показује колико су геополитички разлози присутни у борбама за њихово заузимање и контролу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ајзенхамер, Владимир. 2020. „Зашто је у 21. веку важно бити „геополитичан?”” *Међународни проблеми* 72 (1): 8–13.
- Будимир, Жељко, и Иван Зарић. 2015. „Хартленд теорија Хелфорда Макиндера и нова велика игра у Евроазији.” *Политика* 5 (10): 9–30. doi: 10.7251/POL1610009B.
- Будимир, Жељко. 2020. „Геопросторни чинилац у класичним геополитичким учењима.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Бжежински, Збигњев. 2013. *Америка–Кина и судбина света: стратешка визија*. Београд: Албатрос плус.
- Вујаклија, Милан. ур. 1991. *Лексикон страних речи и израза*. 4. допуњено и редиговано издање. Београд: Просвета.
- Дугин, Александар. 2004. *Основи геополитике*. Зрењанин: Екопрес.

- Дугин, Александар. 2009. *Геополитика постмодерне*. Београд: „Преводилачка радионица Росић” – Никола Пашић.
- Кјелен, Рудолф. 1923. *Држава као животни облик*. Београд, Сарајево: Издање ИЂ Ђурђевића.
- Мечников, Лев Ильич. 2013. *Цивилизација и велике историческе реке*. Санкт-Петербург, Репринт, Москва.
- Милетић, Андреја. 1993. „Геополитика.” У *Енциклопедија политичке културе*, ур. Милан Матић и Милан Подунавац, Београд: Савремена администрација.
- Николић, Горан, и Јелена Звездановић Лобанова. 2022. „Формирање нове глобалне геополитичке и геоекономске равнотеже.” *Национални интерес* 41 (1): 65–81. doi: 10.22182/ni.4112022.3.
- Радојевић, Слободан М. 2017. „Улога поморских и ваздухопловних снага НАТО у Средоземљу после Хладног рата.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Радојевић, Слободан М. 2023. „Геополитички и геостратегијски значај Црног мора: ограничена дејства флота.” У *Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо*, ур. Небојша Вуковић и Михајло Копања, 167–178. Београд: Институт за међународну политику и привреду, Универзитет у Београду: Факултет безбедности.
- Сакан, Момчило. 2005. „Појам и научна изграђеност геополитике.” *Војно дело* (57) 3: 107–128.
- Симић, Драган Р. 1999. *Поредок света*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Степић, Миломир. 2004. „Демографски елементи кључних геополитичких теорија.” *Демографија*. 49–72.
- Степић, Миломир. 2005. „Територијално и геополитичко у српском националном интересу.” *Национални интерес* 1 (1): 29–56.
- Степић, Миломир. 2016. *Геополитика: идеје, теорије, концепције*. Београд: Институт за политичке студије.
- Степић, Миломир. 2017. „Од (нео) класичних ка постмодерним геополитичким постулатима.” У *Свет и нове геополитичке парадигме*, ур. Миломир Степић, 13–37. Београд: Институт за политичке студије.

- Степић, Миломир. 2018. „Југословенски рецидив: Србија као растрзана земља.” *Национални интерес* 33 (3): 201–220. doi: 10.22182/ni.3332018.11.
- Степић, Миломир. 2019. „Геополитика: од географске и политиколошке дисциплине до самосталне науке.” *Српска политичка мисао* 63 (1): 75–96. doi: 10.22182/spm.6312019.4.
- Ajzenhamer, Vladimir, i Nebojša Vuković. 2020. „Reč urednika.” U *Čovek, prostor, tehnologije, ideje: međunarodna bezbednost u trećoj dekadi 21. veka*, ur. Vladimir Ajzenhamer i Nebojša Vuković, 7–15. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Brzezinski, Zbigniew. 1997. “A geostrategy for Eurasia.” *Foreign Affairs* 76 (5): 50–64.
- Grčić, Mirko. 1997. *Antički izvori političko-geografskih i geopolitičkih ideja*. Zagreb: Globus.
- Jaber, Hasan. 2022. “The Geopolitical Implications of NATO’s Enlargement in The Nordic Region: Case Study: The Accession of Sweden and Finland 2022.” Master Thesis. The University of Jordan: School of Graduate Studies.
- Kostić, Marina. 2018. „Dekonstrukcija geopolitike: značaj ideja i značenje prostora u savremenim rusko-američkim odnosima.” *Međunarodni problemi* 70 (3): 363–366.
- Luttwak, Edward N. 1990. “From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce.” *The National Interest* (20): 17–23.
- Mackinder, Halford J. 1919. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. London: Constable and Company LTD.
- Mackinder, Halford J. 1924. *The World War and After: A Concise Narrative and Some Tentative Ideas*. London: George Philip & Son.
- Mackinder, Halford J. 1943. “The Round World And The Winning Of The Peace.” *Foreign Affairs* 21 (4): 595–605.
- Popović, Petar. 2018. „Marta Zorko Geopolitika i teritorijalnost Jesenski i Turk, Zagreb, 2018.” *Političke perspektive* 8 (1-2): 127–131.
- Richardson, Paul B. 2021. “Geopolitical encounters and entanglements along the belt and road initiative.” *Geography Compass*, 15 (8): 1-12. doi:10.1111/gec3.12583.
- Spykman, Nicholas J. 1944. *The Geography of the Peace*. New York: Brace and Company.

- Virilio, Pol. 1997. *Kritični prostor*. Čačak: Gradac
- Vuković, Nebojša. 2007. *Logika imperije–Nikolas Spajkman i savremena američka geopolitika*. Beograd: Konras; Nacija-pres.
- Zarić, Ivan. 2008. „Nikolas Spajkman: tvorac teorijskih geopolitičkih temelja američke supremacije.” *Nacionalni interes* 4 (1-3): 217–221.
- Zorko, Marta. 2018. *Geopolitika i teritorijalnost*. Zagreb: Jesenski i Turk
- Zhang, Zhexin. 2018. “The belt and road initiative: China’s new geopolitical strategy?”. *China Quarterly of International Strategic Studies* 4 (3): 327–343.

Slobodan Radojević*

University of Defence, Military Academy, Belgrade

GEOPOLITICS AND THE PERMANENT SIGNIFICANCE OF SPACE IN INTERNATIONAL POLITICS

Resume

Geopolitics studies the geographical basis of power in international relations, therefore it occupies a central place in our research, because the work considers the role of space or territory in international relations, i.e. international politics. The paper starts from the concept and importance of the study of geopolitics and its place and role in international relations, and in this sense the permanent significance of space in international politics is highlighted. Namely, in one period there was a decline in the role of the state in international relations and thus a “crisis of the importance of space”. Space was neglected in social science theories, even in political theory. However, in geopolitical practice the situation was quite different. To some extent, the paper shows the understanding of space from the point of view of geoeconomics. Geopolitics has come a long way from being a disputed scientific discipline to the place it occupied in the system of sciences or scientific construction as a complex synthetic science. With globalization, there has been a shift in its center of gravity, which is certainly space, i.e. there was a neglect of its importance and the emphasis on the old and the birth of other scientific disciplines and sciences. Thus there was a shift and focus from classical geopolitical considerations to postmodernism. But it seems that these trends were premature and hasty and that there was no end of geopolitics, or rather no end. It is quite clear that space and territory are “in the game” again, or rather they were never “out of the game”. This fact is becoming more and more present every day, and therefore more and more clear considering the wars raging in the world and the spaces and territories that are occupied again and again. The area of Heartland is still today the axis of the entire Eurasian geopolitical dynamics. The world is preoccupied with wars in Eurasia and the Middle East. The constant conflict and confrontations do not stop either on the Korean peninsula, or between China and Taiwan. It seems that the entire area of Rimland represents one huge front, in some parts of which wars are

* E-mail address: slobodan.radojevic@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0001-6071-8151

raging with a large number of human casualties. Even the long-disputed geopolitical concept of land-sea has been resurrected like a phoenix bird. Actually, from the point of view of classical geopolitical conception, it is an example of thalassocratic expansion of the Rimland to the detriment of the Heartland, while on the other hand we had a tellurocratic restoration of the Heartland. Furthermore, the expansion of NATO itself was a real example of the struggle for space. Confrontations and conflicts do not stop in the North, Baltic, Mediterranean, Aegean Sea, Black Sea, Red Sea, South China Sea, but also in other peripheral seas of the Indian and Pacific Oceans. The current migrant crisis, wars, terrorism, climate change and other security challenges and threats to the modern world are just another confirmation of the “return” of classical geopolitical argumentation. All of this puts the classical geopolitical conception in the foreground when considering these conflicts and instability. Therefore, the paper, by applying a comparative analysis, aimed to show how disastrous is the neglect of the legality of classical geopolitics in scientific and professional circles. Considering examples of processes and events in international politics, the author concludes with a analysis that the approach of classical geopolitics is the most suitable for their scientific explanation. In the paper, the author argues that events in international relations have re-actualized the issues of geopolitics and highlighted the importance of space in international politics. Territory and space have not lost their importance for man, and it is shown again and again how geopolitical reasons are present in the struggles for possession or holding them.

Keywords: geopolitics, space, territory, geoeconomy, international politics.

* Овај рад је примљен 21. августа 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. новембра 2024. године.

*Јелица Стефановић-Штамбук**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

БАЛКАНИЗАЦИЈА И ОРИЈЕНТАЛИЗАЦИЈА? РЕЛАЦИОНИ ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП РАЗУМЕВАЊУ ГЕОДИПЛОМАТИЈЕ ПРИСТУПНИХ ПАРТНЕРСТАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ**

Сажетак

Предмет овог истраживања је одвијање геодипломатије приступних партнерстава Европске уније у Источном партнерству и на Западном Балкану. Опкорачивање граница и проблема и искључивање и повлачење нових граница је оно што вођење геодипломатије чини да надсвођује приступну партнерску дипломатију и на Истоку Европе у најновијим приступним партнерским дипломатским односима са Западним Балканом образовањем полусуверених малих држава и уобручавањем посебног региона хегемона га пенетрирајући од 1997. године приступном партнерском дипломатијом. Обухватиће се и ток процеса зачињања од средине 2022. године приступне партнерске геодипломатије Европске уније на Истоку према три државе са којима је до тада вођена суседска партнерска дипломатија ради њихове хегемоне пенетрације политиком проширења. Искључивана могућност измењеним околностима постала је нужни обрт како би се створио истурени одбрамбени штита на Истоку у покренутом вођењу ривалитетне геодипломатије се заговорницима 'Глобалног Поретка Модернизације' који предводи Народна Република Кина.

* Имејл адреса: jelica.stefanovic@fpn.bg.ac.rs.; ORCID: 0000-0001-5154-7186

** Рад је подржан средствима Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години, број: 451-03-66/2024-03 од 26.01.2024. године.

Ривалитетна геодипломатија приступне партнерске дипломатије Европске уније није имуна на утицаје моћи партнера приступања како се претпоставља. То видљиво отискивање њихове моћи је балканизацијом геодипломатије приступне партнерске дипломатије ЕУ на Западном Балкану, а оријентализацијом геодипломатије приступне партнерске дипломатије у Источном партнерству, посебно отискивањем моћи Украјине опирањем демократизацији за чије заобилажење рат не може бити оправдање.

Кључне речи: дипломатија, геодипломатија, релациона теорија, Европска унија, приступна партнерска дипломатија, Западни Балкан, Источно партнерство, Украјина, балканизација, оријентализација.

УВОД

Дефицит научних сазнања о приступној партнерској дипломатији Европске уније (ЕУ, Уније) упућује на могућу недовољну усредсређеност на сагледавања њихове измене из угла мењајуће дипломатије и начина на који ствара солидарност као основни однос европске интеграције. Може изгледати да у приступној партнерској дипломатији нема ничег новог што вредно да заслужи статус загонетке. Дешавања, међутим, противрече важећим теоријским полазиштима и постојећим емпиријским налазима. Оваква противречност завређује покушај истраживачког трагања за њеним разумевањем.

Ненадано еволуирање суседске партнерске дипломатије у приступну партнерску дипломатију Европске уније са Украјином и Молдавијом, и с датим изгледом Грузији, јесте новина која захтева да се проучи. Оваква детабуизација географског преласка постављене границе проширења, најтачније искључења могућности проширења ЕУ на Исток, изазвана је крахом постхладноратовског европског поретка мира 24. фебруара 2024. године. 'Европа цела и слободна' постала је историјски концепт тог датума агресије Руске Федерације на Украјину. Све до тада ЕУ је уверавала себе и државе Источног партнерства¹ да су њени суседи и партнери са којима води

¹ Источно партнерство је посебно од 2009. године организована димензија суседства Европске уније са шест држава Источне Европе и Јужног Кавказа:

суседску партнерску дипломатију. Искључивана могућност хегемоне пенетрације Истока Европе политиком проширења, постала је средином 2022. године „избор Европе” (von der Leyen 2024).

Феномен приступне партнерске дипломатије европске Уније и са овим изненађењем еволуције из суседске партнерске дипломатије са Украјином, Молдавијом и изгледно Грузијом, и већ дуго без изненађења на Западном Балкану, што је такоше загонетно биће покушан да се сагледа из релационог угла и дипломатске перспективе геодипломатије. Претпостављено је да се из овако успостављеног прилаза могу разумети процеси приступне партнерске дипломатије Европске уније за које се уобичајило да се најмање истражују јер у њима нема загонетке претпостављањем надмоћи Уније у односу приступања над заинтересованим европским државама за чланство.

Први део излагања посвећен је критичком сагледавању изненађујућих разлика у вођеној партнерској дипломатији Уније у Источном суседству и на Западном Балкану. Други део излагања посвећен је представљању теоријског угла и релационе дипломатске перспективе из којег је посматрање у првом делу вршено. Критички ће се размотрити концептуализовања геодипломатије и партнерске дипломатије Европске уније као једног типа односа партнерства које Унија ствара и одржава као учесник глобалне дипломатије. Трећи део садржи кратак теоријски сиже промена значења дипломатије и важности да се дипломатија разуме као процес трагања за споразумом о праведном и мирном заједничком дељењу живота, времена, и планете.

Околности у којима се посебно изострено показује неопходност избора између одржања људске врсте или њене пропасти због оштећења планете изазваног људским активностима пружају могућности дипломатији да настајући однос узајамног човечанства структурно обликује институцијама и нормама и сама мењајући се овим односом биће описане у четвртм делу рада зато што из њих ничу две главне сукобљене геодипломатије данашњице. Стога је овај део представља и у закључна разматрања која пледирају за применом у раду изграђеног теоријског угла и релационе дипломатске перспективе приступа геодипломатије у истраживања приступне

Азербејџанске Републике, Републике Белорусије, Грузије, Републике Јерменије, Републике Молдавије и Украјине. Односи са десет јужних суседа – Алжиром, Египтом, Израелом, Јорданом, Либаном, Либијом, Мароком, Палестином, Сиријом и Тунисом – ЕУ је организовала у оквиру Европске суседске политике.

партнерске дипломатије ЕУ али и других данашњих односа између разнородних учествујућих јединица стварања света.

ДВЕ РАЗНОРОДНЕ ГЕОДИПЛОМАТИЈЕ ПРИСТУПНЕ ПАРТНЕРСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ СА ЗАПАДНИМ БАЛКАНОМ И ТРИ ПАРТНЕРА ИСТОЧНОГ СУСЕДСТВА

Односи партнерства без изгледа приступања, или без европске перспективе у специјализованом дискурсу Европске уније (Keil and Stahl 2023), били су предочени и одржавани и после припајања Крима Руској Федерацији 2014. године. Иако се Азовско море од античких времена држи границом Азије и Европе, географску претпоставку чланства државе су задовољавале ништа мање него Турска. Али тврдокорност је реметила иновативност да се трага за изводљивијим решењима од појединих попут посебних партнерских односа Евроазијске економске (заједнице) уније и ЕУ. Сусретано опорочивање граница геодипломатијом Европске уније и Руске Федерације креативним дипломатским решењима пречило је „затварање дипломатског ума” (Weisbrode 2023, 23).

Уверавања о непроширењу Уније на Исток а стварање суседских партнерских односа који су имали низ обележја споразума о стабилизацији и придруживању само је подјаривала подозрења Москве према намерама ЕУ стварајући услове за зачињавање „ока олује” односно разграничења опорочивања граница новим порецима. Тако је Ордопандемонијум почео да се ствара нетрагањем за споразумним заједничким дељењем међусобним суретним опорочивањима граница. Све се брже уместо у сусрет споразуму ишло у сукоб интереса који је Руска Федерација одлучила да разреши силом. Одговор Уније је био да више није имала уздржаност у ширењу чланством на Исток. Средином 2022. године ЕУ је постигла сагласност о отпочињању преговорне трансформације вођења суседске партнерске дипломатије у Источном партнерству.

Европски савет прихватио је 23. јуна 2022. године Украјини и Републици Молдавији статусе кандидата, и изричито се изјаснио да обе ове државе и Грузија имају европску перспективу (European Council [EUCO] 2022). Тиме је отворена нова научна загонетка. Зашто је до оваквог „преласка Рубикона” специјализације приступне партнерске дипломатије ЕУ дошло? Како ће деловати, које ће

учинке имати и са каквим добитима или штетама за кога и колике? Уобичајена питања политике, но још више дипломатије. Додатно, зачуђујућа је и неуобичајена брзина у току ових преговорних трансформисања суседске партнерске дипломатије у приступну партнерску дипломатију ЕУ са Украјином, припремањима да се покрене са Републиком Молдавијом, и стварањем изгледа да се зачне и са Грузијом.

Европска комисија је „муњевито” 17. јуна 2022. године дала одвојена мишљења о поднетима захтевима за пријем ових држава. Украјина је захтев за пријем поднела 28. марта 2022. године, а Република Молдавија и Грузија учиниле су то 3. марта 2022. године. Комисија је у сачињеном мишљењу препоручила додељивање статуса кандидата Украјини (European Commission [EC] 2022a). Препоручила је и додељивање статуса кандидата Молдавији (European Commission [EC] 2022b) уз обавезу да предузме скуп одређених корака. Закључак Комисије био је и да се Грузији може доделити статус кандидата када оствари приоритете који су јој постављени (European Commission [EC] 2022c).

Све се другачије збивало са покретањем вођења и остваривања партнерске дипломатије Европске уније са Западним Балканом, односно појединачно са његовим територијалним јединицама у чијем је полусуверенизовању учествовала. Још увек у науци није постигнуто објашњење зачињања вођења дипломатије ЕУ са регионом који је „политички изумела” 1997. године. Прво је, без давања икаквог имена региону, Савет ЕУ за опште послове, на заседању одржаном 29. и 30. априла 1997. године, постигао сагласност да на „условности” (*conditionality*) заснује „развијање кохерентне ЕУ стратегије за односа за земљама региона” (Council of the European Union [CoEU] 1997).

ЕУ овом приликом још није кумовала имену подручја и његовом квалификовању. Потом је, ипак 1998. године, пронашла име и подручје одредила посебним регионом обумљеним дипломатијом односа са Унијом у процесу вестернизације. Ово је претпоставка од које се полази у издвајању геодипломатије као наткриљујућег процеса системског преобликовања друштва, политика, економија, културе и међуодноса територијалних јединица изумљеног региона. Неолиберални замах тржишног и политичког продора Запада, увереног у победу у Хладном рату и да је без геополитичких такмаца, водио је опкорачивању граница бившег геополитичког Истока и дипломатијом заједничке одбране.

Планирано проширење Северноатлантског савеза некадашњим чланицама Варшавског уговора сматрано је дипломатском креативношћу у процесу ревестернизације Европе. Саобразно овој општој претпоставци следствена посебна претпоставка је да је и именовањем подручја Западним Балканом ЕУ преузела делатничку улогу у геодипломатском процесу ревестернизације, саображавањем односа и свој геодипломатији трансформације почевши са њим да води приступну партнерску дипломатију.

Мењања замисли односа ЕУ са регионом који је изумела и дала му име полазне геодипломатске усмерености на његову вестернизацију уз своју трансформацију су претпоставке које траже озбиљну истраживачку проверу. Разлог што после преко две деценије вођења приступне партнерске дипломатије Уније са Западним Балканом нема и даље истраживачки створеног чињеничног фонда за проверу изнетих претпоставки јесте неотварање угла и перспективе испитивања дипломатије и то њене релационе струје мишљења из које су сагледавањем односа Европске уније и Западног Балкана, као и Европске уније и до скоро партнерских суседних држава у Источном партнерству, излучене потребе за проучавањем геодипломатије приступних партнера.

КОНЦЕПТИ ГЕОДИПЛОМАТИЈЕ И ПРИСТУПНЕ ПАРТНЕРСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

„Геодипломатију” Параг Кана (*Parag Khanna*) одредио је 2003. године као свезу геополитике и дипломатије која чини нови контекст светских послова. Истина гледајући реалистичким видом својих уверења прво је видео онтологије нових ентитета геополитике који утичу на глобално значајне одлуке. Нису више једино државе те које „огољено следећи сопствене интересе” (*Khanna 2003, 102*) воде геополитику. Према његовом виђењу у геополитици су и приватни сектор, грађанско друштво, медији, раднички покрети и религијске заједнице. Дипломатију, пак, надилазећи службене контакте акредитованих амбасадора насељава мноштво нових делатника. То доводи да се у њој разликују колосеци. Истина, први је колосек и даље резервисан за званичне власти, док „други” и остале у низу заузимају актери ван јавне власти, па чак и они када незванично делују.

Нажалост, Кана, као и све генерације, редови и родови реалиста, пати од кратковиде опчињености разврставања „ко је ко” у њима омиљеном спорту разумевања света преко тога „ко је где”, односно „позиционирања”. Зато и не постиже да дође до објашњења зашто је дошло до свезе геополитике и дипломатије. Исти су и разлози због којих има привид да је одредио шта је геодипломатија. Стављајући умножавање актера чији утицаји значе у светским пословима у ред системске трансформације „светске политике у глобални политички процес” тврдио је да је геодипломатија њен резултат (Khanna 2003, 102). Показало се и у овом случају уочавања промена да је онтологија ентитета епистемолошки немоћна да објасни системску промену. Најтачније она је управо најнемоћнија да објасни системску промену.

Геодипломатију Уније можемо сматрати геодипломатијом вишеразинским деловањем многострано “превазилазећег надсвођења граница” (Hocking 2004, 92). Геополитика свакодневно вишеразински прави деобно раздвајајуће границе или „разграничавања која ограничавају” (Browning and Joenniemi 2008; Scott 2009). Идеолошки, дискурсима, политичким установама, мњењима, и организованошћу геополитика дели ограничавајуће хијерархизоване идентитете, односне ентитетске различитости, и интересе (Scott 2009).

Овакво одређење геодипломатије као одвијања процеса одношења и односа ће се користити да се сагледа у овом светлу другог концепта геодипломатије присутна партнерска дипломатија Европске уније на Западном Балкану и на новом истоку ЕУ. Мноштво је дебата о дипломатији ЕУ. Потку свих чине пресецајуће осе два главна спорења са којима се укрштају мање корените и далекосежне дебате. Окомиту дебатну осу творе спорења око питања шта је дипломатија Европске уније. Научне несугласице развиле се до крајности у одговорима да ЕУ или „има” или „нема” дипломатију. Јасну позадину те дебате чине несагласна разумевање шта је дипломатија. Отуда ова дебата није згасла чак ни по ступању на снагу 1. децембра 2009. године Уговора о Европској унији (TEU 2007) и Уговора о функционисању Европске уније (TFEU 2016). Њиховим споразумно утврђеним одредбама постављене су конституционалне основе дипломатског система целе ЕУ и вођења њене дипломатије. Уговорна уређеност дипломатије Уније од тога зашто се, и ко је, када, где, са ким и како води до обухваћених активности од њеног стратешког планирања до остваривања одређеним мерама и средствима, само је незнатно повећала суздржаност поборника

становишта да ЕУ нема дипломатију. Стварно преимућство у овој окосној дебати поступно прелази на страну заговорника да Европска унија има и води дипломатију. Њихови теоријски и емпиријски радови доказују да је дипломатија Европске уније стварање свеprisутним и непрекидним преговорима односа узајамности интереса чијим се умрежавањем мења систем хијерархијских односа и развија однос солидарности.

Европска уније стварањем и вођењем односа партнерства делује геодипломатски. Другим речима Унија вођењем партнерске дипломатије остварује геодипломатију. Стога називање односа партнерским није пуко упечатљивији начин да се уобичајеним дипломатским односима прида већи значај када их ствара и има ЕУ. Односно, партнерство у дипломатском дијалекту Уније није љуштура без садржине. Није изводљиво побити Европској унији да је „плодни произвођач партнерстава” (Smith 2019, 288). Емпиријски се потврђује да је *modus faciendi* дипломатије ЕУ стварање партнерских односа са разнородним другим актерима. Према врсти и значају партнера са којим је у односу партнерства Унија је сачинила и типологизацију партнерске дипломатије коју води. Та њена типологизација партнерске дипломатије главнином је и научно прихваћена, ма колико Унијина практична систематизација није увек доследна. Полазећи од сазнајне неопходности систематизовања и замисли и њиховог извођења развијене су и научне таксономије партнерске дипломатије ЕУ. Једна од најприхваћенијих издваја према посебностима партнера и основног циља стварања и вођења односа са њима пет облика партнерске дипломатије Уније (289).

Први облик је стратешка партнерска дипломатије ЕУ са кључним државама. Други облик је међурегионална партнерска дипломатија Уније са регионалним интеграционим структурама у различитим деловима света. Трећи облик је приступна партнерска дипломатија Уније са појединим европским државама. Четврти облик је суседска партнерска дипломатија ЕУ. Пети облик је њена развојна партнерска дипломатија. Сви ови облици се стварају и воде, укључујући и мењање вођења, путем преговора. Тај истоветни начин не повлачи нити истоветност моћи сваког од партнера ЕУ, нити односну изједначеност моћи у партнерском дипломатском односу. Разлике моћи јесу битне. Посебно је за Европску унију битан односни степен и врста њене моћи према врстама и степену моћи партнера. Ипак, пресудна разлика, из које диференцијали

моћи у партнерском дипломатском односу настају, јесте разлика у циљу односа.

Иако се у историји регионалне европске интеграције вођење приступне дипломатије рано зачиње² и даље мањкају упоредна сазнања и теоријски заснована објашњења. Поједини други облици партнерске дипломатије ЕУ теоријски су темељније посматрани и емпиријски испитивани. То је случај са стратешком партнерском дипломатијом са значајним државама и регионалним организацијама (Allen and Smith 2012; Ferreira-Pereira and Smith 2021; Hardacre and Smith 2009; Reiterer 2006; Renard 2016). Подробније су изучаване и развојна партнерска дипломатија (Cosgrove-Sacks and Santos 2001; Venturi and Helly 2016). Њима је засновани и један од посебних облика партнерске дипломатије коју Унија води, а то је приступна партнерска дипломатија.

Најприхваћеније разликовања посебности вођења партнерске дипломатије Уније је у њеним градивним чиниоцима уз стално истицање моћи на страни Европске уније. Најбитнији градивни процесни чинилац партнерске дипломатије приступања ЕУ јесте приступно преговарање. Односно према другим градивним процесним чиниоцима партнерске дипломатије – делиберацији, представљању, комуникацији и (не)мењању свеобухватних односа глобалног система (Ferreira-Pereira and Smith 2021; Jönsson and Hall 2005; Smith 2019) – приступном преговарању тежишност даје одлучујуће исходавање свим партнерима прихватљивог споразума о приступању Унији који је спроводив.

Ипак се сматра да Европска унија има више моћи у облику приступне партнерске дипломатије коју води од државе која јој је партнер. ЕУ је јединствена по циљу чијим се постизањем води. Унија води приступну партнерску дипломатију са европским државама заинтересованим да постану њене чланице за које државе чланице Уније процењују да су у стању да испуњавају обавезе чланства и имају интерес да оне у коначници и буду примљене у састав држава чланица Уније. Другим речима приступну партнерску дипломатију Европска унија води у циљу постизања путем преговора

² Партнерска приступна дипломатија ЕУ има правну основу у оснивачким уговорима, а њеним почетком вођења може се сматрати деловање поводом покретања примене члана 238. Уговора о Европској економској заједници о придруживању које је предузела Хеленска Република (Грчка) 8. јуна 1959. године.

споразумног повећања обједињења својом регионалном интеграцијом европског континента. Стога је њено деловање увек и геодипломатско у различитим видовима. Вид из којег је еволуирала садашња ривалитетна геодипломатија има своје поједине чиниоце из времена Хладног рата. Тада је европска интеграција водила суверенистичку геодипломатију забрањујући ширење комунизма јачањем стварања општих добара за грађане Европе. Од тих општих добара прво је било мир. ЕУ није одустала од мира али се „корпа” општих добара које мора произвести за грађане повећала. Сада су на њеном врху и одрживост и отпорности.

РЕЛАЦИОНИ ПРИСТУП ДИПЛОМАТИЈИ КАО ОДНОСУ СТВАРАЊА ОДНОСА

Узаврела раздобља, попут данашњег, често траже да буду другачије гледана и сагледавана од навикнутог. Међутим, гледати „другим очима”, и изменити виђење је много теже него што се очекује. Често – иако се осећа да ће сазнање измаћи уколико се не промени поглед, назор о свету, и научна апаратура коришћена за сагледавање – осећа се нелагода да се свикнути сазнајни вид измени. Тегобно се мењају навикнуте спознаје. Још тегобније се одустаје од претпоставки сазнања и устаљених начина на које се оно ствара. Мислити свет новим очима, наместо гледања света старим умом је неопходно, ма колико било захтевно. Релационо мишљење као гледање, виђење и мишљење односима, а не мишљење о односима или посредством њих, омогућава видљивост сасвим другачије стварности.

Гледање односима увек је из односа. То је неизбежност и нужност у дипломатији. Потпуно заборављено, чак и међу посвећенима дипломатској теорији, јесте да 1798. године када је први пут речнички одређено значење новосковане речи у француском језику *diplomatie* (дипломатија) она означава „науку о односима, интересима међу силама” (Académie française 1798). Опречно, и даље преовлађујуће, државоцентрично значење дипломатије тешко би се укоренило да је Француска револуција однела победу. Победа Британије и коалиције коју је предводила против Француске, јер се њена револуција извргла у империју, учинило је и значење енглеске новокованице *diplomacy* (дипломатија) – приписане језикотворном умећу Едмунда Берка (*Edmund Burke*) – победничким.

Пало је у заборава да је дипломатија „наука о односима, интересима међу силама” (Académie française 1798). Уврежило се британско схватање да је дипломатија спровођење спољне политике или једно њено средство. Власне у дипломатији су државе, почело је да се држи вечитом истином, иако је у изнедрено у једном историјском пулсирању случајности и устаљености. Државе се држе поседницима дипломатије, иако је сама реч настала у пресецању изненадности и уврежености која се опире непредвиђености. Односи су изгубљени из видокруга разумевања дипломатије. Мада је дипломатија била и остала стварање и имање или прекидање и немање односа. Британска практичност редуковала је односе на послове државе са државом путем посебног начина њиховог одвијања – преговарања. Преговарање је историјско име у Европи за односе међу суверенима и силама које претходи називу нађеном за њих пред крај 18. века – дипломатија. Односи су пали у други план, иако се у дипломатији они мисле из себе али под окриљем политике.

Редукције изведене у значењу речи дипломатија у доба европских превирања крајем 18. века, којима су односи мишљени из тих односа свођени насиљем на мир, те тиме и науке о односима међу силама на интересе победника и њихове политике намерене да је учине политиком целог света путем једног средства каква је дипломатија, настављене су.

Посебно издељено разликом на оне који службују ван земље и оне који раде у делу службе унутар ње, што је претеривање и изопачење сазнања како дипломатија прави свет и шта је, баца ван видокруга стварности да је дипломатија била назив за односе и интересе суверена, односно сила говореном језиком тога доба. Тешко да би се овоме супротно значење уврежило тако да односе истисне из жиже гледања и вида, да је француска револуција 1789. однела победу над насиљем у који је увирала ширећи га Европом у своју краткотрајну империју. Победничка Британија и схватање дипломатије као чувања чврстим, непроменљивим нормама права цивилизованих народа њихових државних граница, територије, и привржености становништва устаљеним правилима владања садржаним у меродавним документима о њима – дипломама – усађивано је планетом и силом, и принудом, и изнудом. Али, односи су увек творили ентитете јер се на крају сваког рата мора склопити мир. То је једино било могуће преговарањем овлашћених за то. Чињење овлашћених преговарача званично је било одлучујуће ма

колико утицајни били незванични делатници уплетени и укључени да се текст споразума сачини.

Само је дипломатијом било могуће споразумно мењати односе. Сила је играла улогу до пораза, или изједначености снага, или изнурености стране или страна да наставе непријатељства. Али, ни примирје ни мир се нису могли створити без дипломатије, или раније историјски у Европи преговарања, или још раније пре тога, деловања амбасадора. Како се пре средњовековља у Европи и диљем света називало чињење или пословање оних који су стварали односе и мир није предмет овог истраживања. Саопштено је само као подсетник да је дипломатија односна. То је и у духовитости да је други најстарији занат човечанства, а и у досетки да је „почела онда када су прва људска друштва одлучила да је боље да саслушају поруку него да поједу гласника” (Hamilton and Langhorne 2011, 7). Обе домишљатости јасно држе поглед на односима. Виде неподударне етике, несродне сазнајне претпоставке, различите онтологије али увек односно. Стране у њој обликују једна другу без насиља, принуде, или изнуде, стране изван ње настоје да буду у њеном односу.

Управо у данашњим околностима поново у дипломатији треба вратити поглед на односе међу странама не естрањираним или отуђеним како је то видео Дер Деријан (Der Derian 1987a; 1987b). Међутим, ни Запад, или тачније Западна Европа и Европа, нису одељене у државе биле отуђене такве какве су. Управо су биле везане или деловањем амбасадора, или непрекидним преговарањем, или дипломатијом. Једино су се државе могле видети отуђеним ако се имао поглед католичке унитарности Европе, на једној страни, или универзалне монархије, на супротној. Целокупни мит Вестфалије, или Вестфалског поретка суверених држава као темеља данашњег поретка суверених независних држава није успостављен мировним решењима Конгреса у Минстеру и Оснабрику постигнутим 1648. године. Није ни принцип, на коме су решења за очување Светог Римског Царства Немачке Народности нађена. договорен на овим конгресима већ је садржан у Аугзбуршком миру из 1555. године – *quius regio eius religio*. Нојманов настављени поглед отуђености, делимично као разлика, који многи прате као Алдер-Нисен, понављају да је дипломатија „посредовање разликовања” (Adler-Nissen 2015, 23; Neumann 2005, 72).

Све изнето су напомене ради поновног усредсређења погледа на дипломатију као врсту одношења у којем су сплетови односа

везани праксама. Изучавање пракси не види односе, јер одбија да их гледа и види. Бекство у праксу у савременом издању, је бекство од односа који су у сталном кретању и промени. Бег у ‘постојаност’ пракси, и то увек виђених као спољних и функционалних, а не насталих повезаности снопова односа у привременој смирености, разликује се од најстаријих сазнања. Управо у схватању пракси од најдревнијих времена писаних трагова до класичног доба данашња заокретања у праксу одуарају од њеног схватања у дипломатској теорији. Сазнања о дипломатији ма како била називана и ма где упражњавана на различите начине увек су била теорија праксе. Али основна јединица сазнања била је однос. Однос особен тиме што је између власних да управљају одношењем међу заједницама мирно споразумевањем о праведном и предвидљивом заједничком дељењу живота, времена, и планете.

Дипломатија је одношење, односно процес одвијања ових односа. Сагледавање данашњих дипломатија као односних посебно мора бити кључно. Дипломатије су кључ за сваки рат и мир. Сноп односа чије је одвијање везано одређеним праксама је што она историјски јесте. Односи свијају праксе да би се одвијали и зато су битни, а не зато што је гледање односа помодно. Да је релациона епистемологија и методологија, за многе најзначајније онтологија, већ дуже време у различитим дисциплинама друштвених наука отворила сасвим нове видике и увиде, је неспорно. Дипломатија јесте, и из ње се ма колико желело, не може избрисати да је у почетку настанка речи означавала „науку о односима, интересима међу силама” (*Académie française* 1798), као и да су стварање, одржавање и мењања тог историјског односа у оквирима онога што је одувек основни однос мирног удруженог споразумевања о праведном и заједничком дељењу живота, времена, и планете.

Виђење сплет одношења, односности, и односа омогућава појављивање различитог вида стварности од преовлађујуће слике или слика. Та различитост виђеног вида стварности и преовлађујуће слике или слика које преовлађују, најлакше се може објаснити чувеном оптичком илузијом Рубинове (*Rubin*) слике фигуре вазе на папиру. Могуће је на тој слици прво видети вазу, или прво два људска профила окренута један другом. Релациони поглед сагледава два људска профила окренута један другом. Супстанцијалистички вид види вазу. Вид и поглед који пружа дипломатија и њена теорија одношења, или релациона дипломатске теорија, је онај када поглед

прво пада на другоописану фигуру на Рубиновој слици вазе – значи на два људска профила окренута један другоме. Релациона дипломатска теорија олакшава и да се разуме значење односноности и односа и када се супстанцијалистичким погледом на слици Рубинове вазе види ваза.

Супстанцијалистички поглед који по целом земљином шару види свуда „вазе,” укључујући и праксеологе и праксографе, уз матицу теоретизација дипломатије из перспективе међународних односа, не допушта да се увиди стварност данашње партнерске дипломатије различитих изгледа. Није неуобичајено да се реч партнер сматра привидно вредном квалификацијом својства страна које се држе партнерима и своју односност називају партнерством. Почевши од Средњег века у Европи до отприлике девете деценије прошлог века односност пријатељства била је проширена, а пријатељевање међу државама утврђивано је споразумима. Откуда ова промена? Чак и ако је у питању само тањење „танке коре” уљудности, што дипломатију квалификује као активност која је томе усмерена, онда је то значајна промена. Значајна је јер указује да се у свом процесу и својим процесом одношења обликује измењено. Уколико промена проширењем квалификовања и узајамног квалификовања учесника у дипломатији партнерима исказује схватање да је свако само део нераскидиве целине од чијег чињења зависи стање свих осталих и света, онда је то још значајнија промена. Она исказује појављивање односа узајамности из многоструких повезаности или мрежења мрежа односа у којима су сви ухваћени. Тако свезивање да добробит једног у заједничком дељењу живота, времена, и света не може ићи на штету осталих, да су идентитети прожети, а да свако опкорачује разноврзне међе, а да је другост једино прошлост, чини промену цивилизацијске нарави.

Дипломате су лингвисти по нужди посла и добро знају да језик ‘изневерава’. Није никада сазнајно небитна игра људског језика. Он увек „изневерава” ток смисла мисли које мислимо њиховом насуканошћу на спрудове значења појединачних речи. Или, како саопштава књижевница Џенет Винтерсон (*Jeanette Winterson*), „језик нас увек издаје, говори истину када желимо да слажемо, а раствара се у безобличност када год би желели да будемо прецизни” (Winterson 2014, 46). Као што језик ‘издаје’ ток смисла мисли, јер значења појединачних речи су разнолика, тако простор ‘издаје’ одвијање политике. Границе простора имају разнолика места у когнитивним и

емоционалним мрежама виђења и погледа појединца и друштвених група. Стога геополитика није никаква објективизирана сагласност око утицаја простора разноликих обележја на каквоћу политике или стратешку културу, већ стални дисензус око дељења планете. Партнерство би онда исказивало напредак у одношењу. Схватање је односа узајамности у снопу односа да прожетошћу свим протоцима сагласност о заједничком дељењу планете омогућава свима безбедан живот у времену када је природа побуњена, а будућност човечанства зависна од заједништва у превазилажењу граница неодрживости људи који су изазвали ову побуну природе.

Релационо гледање дипломатије омогућава да се види ова динамика геополитике партнерства између противречности геополитике, као симптома социјалних промена из којих се иде у дисензус о заједничком дељењу простора, на једној страни. На другој страни је геодипломатија као показатеља промена човечанства којима су партнерствима премрежени простор помера ка сагласности о мирном и праведном заједничком дељењу живота, времена и планете, при чему узајамност обликује неопходност да у постизању споразума учествују сви којих се тиче.

ИЗНИЦАЊЕ ОДНОСА УЗАЈАМНОСТИ У МЕНАМА ОКОЛНОСТИ

Време је узаврело. Одвијајући догађаји пресецају се и прожимају. Стварају се обриси новог дељења заједничког живота, времена, и планете. Као да се све покренуло истовремено. Европа је изгубила поредак, а рат између Руске Федерације и Украјине нема изгледе за мир. Обе стране ескалирају насиље. Коначна спремност украјинске стране да Русија учествује на преговорима о миру коначно доводи да се она изјасни да нема о чему да преговара. Коначно, та реч прогормског значења у историји дипломатије, превише се надвила над Европом. Још једно подручје у јужном суседству Европе захваћено је ратом. Насиље између Израела и Хамаса траје и односи животе Палестинаца, док заробљени таоци из Израела остају у заточеништву Хамаса. Европа је поништила своју „дивиденду мира” у коју се веровало и уверавало да ће је трајно уживати.

Пре 35 година све је, те ‘године чуда’ 1989, изгледало супротно. ‘Демократски ваљак’ народа тадашње Источне Европе савњивао је темеље једнопартијске владавине и социјалистичких поредака

својих држава. Сада ‘популистички чекић’ народа у Европској унији на крајностима политичког спектра, и десно и лево, круни либералну демократију. Да ли се још памти како је пре 35 година Европа живела Хладни рат, тежила да га оконча, била сумњичава према Горбачовљевој ‘перестројци’ и замисли ‘заједничког европског дома’, и није очекивала да ће бити завршен ни брзо, ни лако, а понајмање аутономним покретањем демократизације не Истоку и ‘гласањем ногама’ њених грађана? Желело се уједињење Немачке, престајање истуреног присуства Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР) у Европи, као и окончање трке у наоружању, док су грађани Истока сањали ‘повратак у Европу’.

Данас живимо сутон либералног мира. Тежи се да се два текућа рата наставе до ‘коначне победе’ Украјине над Русијом и Израела над Хамасом. Многе политичке снаге у државама чланицама ЕУ сумњичаве су према ваљаности европске интеграције и изводљивости замисли о њеној ‘стратешкој аутономији’. Очекује се да даље проширење Уније у ‘30+’ тече глатко и хитро, поготово Украјином као ‘бранитељком’ европске и глобалне демократије. Ипак, да ли се мисли не би ли такво повећање европске интеграције водило увирању демократије на Западу бекством у ‘заветрину’ тоталитаризма његових грађана у трагању за спасом од наплате ‘страдалника’, али ‘победника’ ратне епопеје за поднете жртве тобож ‘свету безбедном за демократију’?

Било би потребно сагледати још нешто од искуства током протеклих 35 година од ‘године чуда’, 1989. Сада се другачије мисли колико је добро било остварење жеље да се Немци у две немачке државе уједине, да се истурено војно присуство СССР замени данашњим дезинформационим присуством Руске Федерације широм света, и превладавање разоружавања које је Европу учинило рањивијом. Поготово се не мисли добро о ‘кинеским сновима’ неких грађана држава Европске уније, с дела хладноратовског Истока Европе, у првом реду.

Либералне демократије показале су се способним да либерализују некадашње социјалистичке европске земље, укључујући Савез Совјетских Социјалистичких Република. Међутим, нису се доказале вичним да помогну њихову ненасилну демократизацију, поготово не у некадашњој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ). Либералне демократије потврђују све упечатљивије да сопствену демократију нису способне да

сачувају од отклизавања у популизам. Његово најновије техно-дигитално-епистемиократско издање запречава демократији да обликује промену. Сажето често навођеним речима климатолошкиње Кетерин Хејхо (*Katharine Hayhoe*), „изграђена људска цивилизација заснована је на свету који више не постоји” (Milman et al. 2021), али се брани по сваку цену, иако је једини спас да се дипломатски и демократски измени.

Демократски обликована промена ове врсте јесте егзистенцијално питање. Ово је доба ‘људске кризе’ шкорпионског самоуништавајућег разарања човечанства. Људи људима насилно одузимају живот, отимају будућност и својој и другим врстама само да би један део људи имао време за себе као своје време напредности и предњачења. Планету троши мали броју њених становника који им пружа привид просперитета, док се њима враћа као паклено мучење екстремним променама времена, губљењем биолошке разноврсности, загађењем, заразним болестима, глађу, осећањем губитка ‘крова над главом’ али и ‘тла под ногама’. Све ово води и когнитивним и емоционалним одговорима пре почетка уљуђености.

Пре него што се за одвијајућа превирања појам поликризе одомаћио у реторици Европске уније, пре свега захваљујући некадашњем председнику Европске комисије Жан-Клод Јункеру (*Jean-Claude Juncker*) (Juncker 2016; 2018), филозофи Едгар Морен (*Edgar Morin*) и Брижит Керн (*Brigitte Kern*) описали су још 1999. године (Morin and Kern 1999) поликризу као повратна међуделовања залутне антропосфере и нарушене биосфере наopakим утицајима антропосфере.

„У ствари, постоје међусобне интра-ретроакције између различитих проблема, криза и претњи. Такав је случај и са проблемима здравља, становништва, животне средине, начина живота, цивилизације и развоја. Тако је и са кризом будућности, која промовише вирулентне национализме, економску нестабилност и општу балканизацију, а све то путем интер-ретроакције. Из шире перспективе, криза антропосфере и биосфере су међусобно имплициране, као и кризе прошлости, садашњости и будућности” (Morin and Kern 1999, 73).

Полазећи од овог разумевања садашњег стања односно интра-акција, могуће је на веродостојан начин поћи у ново сагледавање одвијања дипломатије. Додатно се она мења сплитањем наведених интер-реинтракција, односно интра-акција, и у прожимању физичког

и виртуелног простора. Виртуелни простор, омогућен и дигиталним и квантним технологијама информисања и општења, је вирулентан дубинама „црних” од радњи пенализованих у физичком свету, те је борба за „бели интернет” оштра и жестока. Једна тенденција је очигледна уколико се сагледа односима и из односа.

Данас је узајамност конфигуративни однос. Ремети га затварање и искључивање на штету свих. Једини излаз да конфигуративно омогућена узајамност буде на добробит свих јесте отвореност за опкорачивање разноликих граница и проблема. Тако се удружено трага, учешћем целог човечанства у споразумевању, о мирном и праведном заједничком дељењу живота, времена, и планете. Никаквог идеализма, нити идеализације нема у овом срастању дипломатије и демократије. Нити се ремете границе суверених националних држава, а нити се ствара светска влада или космополис. Једино је поново на делу људска дипломатска и демократска креативност. Међутим, одвија се сасвим супротан процес.

Нису, на жалост, потрошене још увек снаге Запада да се супротставља овој новој конфигурацијској могућности одношења света. Света у којем нема ‘Запада’ и унижавајућег „Остатака” или „Осталих” (Mahbubani 1992; Zakaria 2009), односно ‘Глобалног Севера’ и ‘Глобалног Југа’. „Затварање дипломатског ума” (Weisbrode 2023, 23) је симптом гашења људске дипломатске и демократске креативности да се просторним отварањем опкорачивањем разноликих граница и проблема њихове деобе превазилазе удруженим трагањем целог човечанства у споразумевању да своје невоље због насиља, неправедности, и незаједништва у дељењу живота, времена, и планете реше заједнички. Слично Вајсброду (*Weisbrode*) види се и гледа „затварање дипломатског ума” (Weisbrode 2023, 23) Запада просторним повлачењем и затварањем у неке нове границе одбране либералне демократије и Либералног Међународног Поретка.

Историјско повлачење које је у току четврти је вид Либералног Међународног Поретка од када је први пут образован 1919. године. Овај процеса одвијања повлачења и затварања Запада у нове границе одбране којима се одбацује отвореност како економска, тако и отвореност за нову институционализацију називамо ривалитетном геодипломатијом. Њен процесни ток је снажна од 2016. године, мада поједине притоке почињу да се јављају већ у другој половини последње деценије двадесетог века.

Ривалитетна геодипломатија Запада структурира само својом узајамношћу унутар штићеног Запада наткорачене границе ради одбијања „Осталих” и затварање у непријатељства према њима. ‘Први ред непријатеља’ чини Народна Република Кина, Руска Федерација, Исламска Република Иран и Народна Република Кореја. Покушаји Запада су стални да из „Осталих” извуче што је могуће више држава како би се што истуреније штитио.

Могуће је различито схватати Либерални Међународни Поредак. Минимално одређење обухвата „отворени и на правилима засновани поредак... уписан у институције попут Уједињених нација и норме каква је мултилатерализам” (Kundnani 2017, 1). Дадни (*Deudney*) и Ајкенбери (*Ikenberry*), усредсређујући се на основне структуре, институције и праксе, издвојили су као кључне саставнице Либералног Међународног поретка после Другог светског рата „са-везујуће институције безбедности, пенетрирану америчку хегемонију, полу-суверене велике силе, економску отвореност, и грађански идентитет” (Deudney and Ikenberry 1999, 179). Посебно је економско затварање Запада и стварање ‘полу-суверености’ Европске уније одређујуће обележје ривалитетског обрасца геодипломатије. Америчка хегемонија држи се не заједничкој одбрани Европе институционализованој у мултилатералну структуру Организације Северноатлантског уговора (НАТО). Зато покушаји Уније да се успостави и као одбрамбена унија развијањем самосталних способности колективне одбране почну, па згасну. Највећи број држава чланица ЕУ су чланица и НАТО и чувају америчку хегемонију као једно од општих обележје процеса ривалитетне геодипломатије.

Геодипломатије Европске уније је једна струја одвијања процеса ривалитетне геодипломатије. Одређена је превасходно стварањем полусуверених малих држава у Европи и њиховог пенетрирања хегемонијом Европске уније политиком проширења без изгледног пријема у чланство. Преобликовање њихових друштава од економије, политике до културе и потпуне идеационе, правне, политичке и практичне сврстаности уз идеје, вредности, норме, стандарде и политике Европске уније опонаша однос полу-суверености какав су САД успоставиле Немачкој и Јапану.

Овим се увиђа последично ојачање хегемонизма Америке и неопходности безбедносног свезивања ширењем НАТО до најистуренијих граница Европске уније ка Азији. Будући да ЕУ нема моћ да својом геодипломатијом хегемонизује Европу

спречавајући прогресивистичку геодипломатију Глобалног Поретка Модернизације, како га Комунистичка партија Кине и политичке партије са којима остварује дијалог у вођеној партијској дипломатији условно означавају, то Америка све више мора да свезује државе надкорачењем њихових граница савезништвом за заједничку одбрану. Једина разлика у америчкој одлучилачкој елити је где свезивање појачати. Демократској странци је појачање у Европи приоритет. Републиканској странци је нишан на Азији. Одвијајуће превирање очито обележава „затварање дипломатског ума” Запада да конфигуришући однос узајамности води стварању нових дипломатских структура институција и норми задовољавајућих за већинску тежњу демократског аутономног развоја. Прилагођавања од технологија до захтева већинског дела човечанства за удруженим споразумним трагањем за мирним и праведним заједничким дељењем живота, времена, и планете конфигуративно је данас изводљиво могуће.

Пресек сукоба ривалитетне геодипломатије Запада, повлачењем и стићењем истрошеног Либералног Међународног Поретка, са прогресивистичком геодипломатијом снажећег ‘Глобалног Поретка Модернизације’, прети и тоталитаризмом и нуклеарним разарањем. Зато разгоревајућеи сукоб означавамо као Ордодемонијум. Овај појам делом може подсетити на профетски „Пандемонијум” (*Pandaemonium*) на који је још 1993. године упозоравао Данијел Патрик Мојнихен (*Daniel Patrick Moynihan*) (Мојнихен 1993).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Académie Française*. 1798. “Diplomatie.” Last accessed 11. September 2024. <https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A5D1284>.
- Adler-Nissen, Rebecca. 2015. “Just greasing the wheels? Mediating difference or the evasion of power and responsibility in diplomacy.” *The Hague Journal of Diplomacy* 10 (1): 22-28. doi: 10.1163/1871191X-12341303.
- Allen, David, and Michael Smith. 2007. “Relations with the Rest of the World.” *Journal of Common Market Studies* 50: 162-177. doi: 10.1111/j.1468-5965.2012.02277.x.

- Browning, Christopher S. and Pertti Joenniemi. 2008. "Geostrategies of the European neighbourhood policy." *European Journal of International Relations* 14 (3): 519-551. doi: 10.1177/1354066108092311.
- Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
- Cosgrove-Sacks, Carol, and Carla Santos. eds. 2001. *Europe, Diplomacy, and Development: New Issues in EU Relations with Developing Countries*. Basingstoke: Palgrave.
- Der Derian, James. 1987a. *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement*. Oxford: B. Blackwell.
- Der Derian, James. 1987b. "Mediating estrangement: a theory for diplomacy." *Review of International Studies* 13 (2): 91-110.
- Deudney, Daniel, and G. John Ikenberry. 1999. "The nature and sources of liberal international order." *Review of international studies* 25 (2): 179-196.
- Council of the European Union [CoEU]. 1997. "2003rd Council meeting - GENERAL AFFAIRS." *European Commission Press corner*. Last accessed: 10. September 2024. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_97_129.
- European Commission [EC]. 2022a. "Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union". *European Commission*. Last accessed: 9. September 2024. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en.
- European Commission [EC]. 2022b. "Opinion on Moldova's application for membership of the European Union". *European Commission*. Last accessed: 9. September 2024. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-moldovas-application-membership-european-union_en.
- European Commission [EC]. 2022c. "Opinion on Georgia's application for membership of the European Union". *European Commission*. Last accessed: 9. September 2024. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-georgias-application-membership-european-union_en.
- European Council [EUCO]. "European Council conclusions, 23-24 June 2022". *European Council*. Last accessed: 9. September 2024. <https://>

- www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/24/european-council-conclusions-23-24-june-2022/.
- Ferreira-Pereira, Laura C. and Michael Smith. 2021. *The European Union's Strategic Partnerships*. New York: Springer International Publishing.
- Hamilton, Keith, and Richard Langhorne. 2011. *The Practice of Diplomacy: Its evolution, theory and administration*. London and New York: Routledge.
- Hardacre, Alan, and Michael Smith. 2009. "The EU and the diplomacy of complex interregionalism." *The Hague Journal of Diplomacy* 4 (2): 167-188. doi:10.1163/187119109X440898.
- Hocking, Brian. 2004. "Diplomacy." In *Contemporary European Foreign Policy*, eds. Walter Carlsnaes, Brian White and Helene Sjursen, 91-109. New York: Sage Publications.
- Jönsson, Christer, and Martin Hall. 2005. *Essence of Diplomacy (Studies in Diplomacy and International Relations)*. London: Palgrave Macmillan.
- Juncker, Jean-Claude. 2016. "Speech by President Jean-Claude Juncker at the Annual General Meeting of the Hellenic Federation of Enterprises (SEV)." *European Commission*. Last accessed 12. September 2024. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_16_2293.
- Juncker, Jean-Claude. 2018. "Speech by President Jean-Claude Juncker at the Opening Plenary Session of the Ideas Lab 2018 'Europe – Back on Track' of the Centre for European Policy Studies". *European Commission*. 22 February 2018. Last accessed 12. September 2024. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_18_1121.
- Keil, Sören, and Bernhard Stahl. 2023. "8 EU enlargement in times of crisis: Strategic enlargement, the conditionality principle and the future of the "Ever-Closer Union"." In *The EU under Strain?: Current Crises Shaping European Union Politics*, eds. Mechthild Roos and Daniel Schade, 155-172. Berlin, Boston: De Gruyter. doi:10.1515/9783110790337-009.
- Khanna, Parag. 2003. "America in the Age of Geodiplomacy." *Georgetown Journal of International Affairs*. (4) 1: 101-109.

- Kundnani, Hans. 2022. "What is the liberal international order?" *Clemson Blogs*. Last accessed: 10. September 2024. <https://blogs.clemson.edu/emerituscollege/files/2018/01/What-is-the-Liberal-International-Order.pdf>.
- Mahbubani, Kishore. 1992. "The West and the rest." *The National Interest* 28: 3-12.
- Milman, Oren, Idan Yelin, Noga Aharony, Rachel Katz, Esma Herzel, Amir Ben-Toy, Jacob Kuint, Sivan Gazit, Gabriel Chodick, Tal Patalon and Roy Kishony. 2021. "Community-level evidence for SARS-CoV-2 vaccine protection of unvaccinated individuals." *Nature medicine* 27 (8): 1367-1369. doi: 10.1038/s41591-021-01407-5.
- Morin, Edgar, and Anne Brigitte Kern. 1999. *Homeland Earth: A Manifesto for the New Millenium*. New York: Hampton Press.
- Moynihan, Daniel Patrick. 1993. "Defining Deviancy Down." *The American Scholar* 62 (1): 17-30.
- Neumann, Iver B. 2005. "'To Be a Diplomat?'" *International Studies Perspectives* 6 (1): 72-93. doi: 10.1111/j.1528-3577.2005.00194.x.
- Reiterer, Michael. 2006. "Interregionalism as a new diplomatic tool: the EU and East Asia." *European Foreign Affairs Review* 11 (2): 223-243. doi: 10.54648/EERR2006018.
- Renard, Thomas. 2016. "Partnerships for effective multilateralism? Assessing the compatibility between EU bilateralism, (inter-) regionalism and multilateralism." *Cambridge Review of International Affairs* 29 (1): 18-35. doi: 10.1080/09557571.2015.1060691.
- Scott, James Wesley. 2009. "Bordering and ordering the European neighbourhood: A critical perspective on EU territoriality and geopolitics." *Trames Journal of the Humanities and Social Sciences* 13 (3): 232-247. doi:10.3176/tr.2009.3.03.
- Smith, Michael. 2019. "The geopolitics of the EU's partnership diplomacy: strategic, managerial or reactive?" *International Politics* 56 (3): 288-303. doi:10.1057/S41311-017-0127-8.
- Treaty on European Union [TEU], OJ C 306, 17.12.2007, p. 1-271.
- Venturi, Bernardo, and Damien Helly. 2016. "A new EU strategic approach to global development, resilience and sustainability." *Istituto Affari Internazionali*. Last accessed 10. September 2024. <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/new-eu-strategic-approach-global-development-resilience-and-sustainability>.

- von der Leyen, Ursula. 2024. "Political Guidelines for the next European Commission 2024–2029." *European Commission*. 18. July 2024. https://commission.europa.eu/document/download/e6cd4328-673c-4e7a-8683-f63ffb2cf648_en?filename=Political%20Guidelines%202024-2029_EN.pdf.
- Weisbrode, Kenneth. 2023. "The Closing of the Diplomatic Mind." In *The Palgrave Handbook of Diplomatic Reform and Innovation*, eds. Paul Webster Hare, Juan Luis Manfredi-Sánchez and Kenneth Weisbrode, 23-40. Cham: Palgrave Macmillan.
- Winterson, Jeanette. 2014. *Sexing the cherry*. New York: Random House.
- Zakaria, Fareed. 2009. *Post-American World and the Rise of the Rest*. London: Penguin Books.

*Jelica Stefanovic-Stambuk**

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

**BALKANIZATION AND ORIENTALIZATION?
RELATIONAL THEORETIC APPROACH TO
UNDERSTANDING GEODIPLOMACY OF EUROPEAN
UNION'S ACCESSION PARTNERSHIPS DIPLOMACY****

Resume

This study explores the dynamics of the European Union's overarching diplomacy of its accession partnership diplomacy within the context of the Western Balkans and the Eastern Partnership. It examines the evolving boundaries and issues spanning inseparable from new exclusions and limits-making by the Union's geodiplomacy. The focus is on its saddened shift from conducting neighbourhood partnership diplomacy to accession partnership diplomacy with Ukraine, Moldova, and potentially Georgia, and the conduct of accession partnership diplomacy with the Western Balkans over the past two and a half decades. This transition has been influenced by the formation of semi-sovereign small states in the Balkans and the strategic encirclement of the region by the EU since 1997. The study also highlights recent developments since mid-2022, particularly the change in the EU's approach towards Ukraine, Moldova, and potentially Georgia, marking a significant shift from previously denying these states the possibility of accession. This shift reflects Europe's strategic redirection in response to evolving geopolitical rivalries, particularly with China's "Global Modernization Order". The research reveals an increasing complexity in EU accession partnership diplomacy, impacted by regional and global power dynamics. The focus is on contrasts between the EU's strategies in the Eastern Partnership and the Western Balkans, emphasizing the evolving geodiplomatic context since Russia's aggression against Ukraine on February 24, 2024. This aggression has dismantled the post-Cold War

* E-mail address: jelica.stefanovic@fpn.bg.ac.rs; ORCID ID: 0000-0001-5154-7186

** The article is supported by the funds of the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia on the basis of the Agreement on the implementation and financing of scientific research work of the NIO in 2024, number: 451-03-66/2024-03 dated 01.26.2024.

European order, necessitating a re-evaluation of the EU's approach to its neighbouring countries. The study addresses the surprising disparities in the Union's diplomatic engagements between the Eastern European Partnership and the Western Balkans. Despite seeming continuity, recent events challenge existing theoretical frameworks and empirical findings, requiring more profound analysis. The unexpected evolution from neighbourhood partnership diplomacy to accession partnership diplomacy with Ukraine, Moldova, and potentially Georgia calls for rethinking Europe's geostrategic stance and implications for the EU's enlargement policy. Findings indicate that the EU's accession partnership diplomacy has shifted significantly due to evolving geodiplomatic realities of rivalry. The aggression of Russia against Ukraine has disrupted the previous order, leading the Union to reconsider its approach towards Eastern European neighbours. This research underscores the influence of global rivalries, particularly with China, on the EU's diplomatic strategies. The evolving geopolitical tensions have necessitated a more nuanced approach to accession partnership diplomacy, incorporating broader global strategic considerations. Challenges related to the EU's approach to semi-sovereign states and the balancing act required to manage internal and external relations are identified. The study suggests that the EU's geodiplomatic strategies need to adapt to the changing global order, addressing pressures from both Western and non-Western powers. It advocates for a more flexible and adaptive approach in EU accession partnership diplomacy, highlighting the need for continued engagement with Eastern European countries and the Western Balkans while navigating the broader geopolitical landscape. In conclusion, the study argues that the EU's accession partnership diplomacy must evolve in response to a dramatic disruption of human entanglements with nature demanding mutuality as the only relation securing the continuation of human existence on this planet. A geodiplomatic realignment is necessary to address these new realities, ensuring that the EU remains a pivotal player by reinvigorating the European integration process and shaping the future of global diplomacy.

Keywords: diplomacy, geodiplomacy, relational theory, European Union, accession partnership diplomacy, Western Balkans, Eastern Partnership, Ukraine, Balkanization, Orientalization.

* Овај рад је примљен 2. октобра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. новембра 2024. године.

*Ивана Дуњић**

*Институт за међународну политику
и привреду Београд*

ДИГИТАЛНИ САМИТ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА: КА ДЕЛОТВОРНОМ УПРАВЉАЊУ ПРОЦЕСОМ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ У РЕГИОНУ

Сажетак

Дигитална трансформација је процес глобалног домаћаја који неће изузети ниједан део света. Упркос томе, она не захвата све крајеве истовремено и са истим интензитетом, што за последицу има дигитални јаз. Један од начина на који регион Западног Балкана настоји да смањи свој заостатак за глобалним токовима дигитализације јесте регионални дијалог реализован у оквиру мултилатералног процеса Дигиталног самита. Предмет овог рада је Дигитални самит Западног Балкана и његова улога у делотворном управљању процесом дигитализације. Истраживање настоји да допринесе постојећој литератури из уже научне области дипломатских студија, као и дигиталне дипломатије. Основни научни циљеви

* Имејл адреса: ivana.dunjic@diplomacy.bg.ac.rs. ORCID: 0000-0002-3966-2234

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године; 2) Делови рада су представљени у оквиру сесије “Pluralizing diplomacy: supra-, para- and network-diplomatic actors” у виду усменог саопштења под насловом “Digital Novelties in Diplomacy: Management of Change towards Accelerating Digitalization in the Western Balkans” на 16. Паневропској конференцији о међународним односима Европског удружења за међународне студије (*European International studies association, EISA*), која се одржавала од 5. до 9. септембра 2023. године на Универзитету у Потсдаму, Савезна Република Немачка; 3) Део представљеног истраживања спроведен је за потребе израде мастер тезе *Процес мултилатералних преговора о глобалном управљању дигитализацијом* која је одбрањена 22. септембра 2023. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

обухватају дескрипцију друштвено-политичких промена изазваних дигиталном револуцијом, те класификацију и типологијацију ове врсте самита. На темељу ових циљева, настоји се научно објаснити улога мултилатералног процеса Дигиталног самита Западног Балкана у делотворном управљању процесом дигитализације у региону. С друге стране, друштвени циљ је актуелизација ове теме и приближавање заинтересованој јавности улоге Берлинског процеса и Европске уније у дигиталној трансформацији региона. Теоријски оквир истраживања базиран је на концепту самит дипломатије, у комбинацији са Хокинговим приступом дипломатије више заинтересованих страна са циљем нагласка на еволуцију самита која одражава трансформацију дипломатског система у коме се одвијају, док ће се емпиријски део бавити поређењем свих шест одржаних дигиталних самита. Закључује се да Дигитални самит Западног Балкана јесте допринео делотворнијем управљању процесом дигитализације у региону, и да као такав представља пример добре праксе регионалне сарадње у глобалним питањима.

Кључне речи: дигитална револуција, дигитални јаз, дигитализација, дигитална трансформација, Берлински процес, самити, дигитални самит, регионални дијалог, Европска унија, Западни Балкан.

УВОД

Дигиталну револуцију (*digital revolution*) покренуо је раст употребе информационо-комуникационих технологија (*information and communication technologies, ICTs*; ИКТ) и усвајање на њима заснованих иновативних дигиталних решења, што је као последицу имало мењање друштвеног, политичког, културног и економског окружења (Arnaldi, Boscolo and Stamm 2010, 400). У дигиталном добу (*digital age*) дошло је до трансформисања међународног деловања, економског и политичког управљања, друштвеног организовања, пословних пракси и процеса, као и начина на које људи размишљају, образују се, раде, комуницирају, приступају информацијама и деле их (International Telecommunication Union [ITU], н.д.).

Овако измењена констелација глобалних односа требало је да представља прилику за иницирање позитивних економских, политичких и друштвених промена у свету. Иако се водећи процес дигиталне револуције, дигитализација (*digitalization*), сматра једним од главних покретача економског развоја који „неће изузети никога” (*no one left behind*), потенцијал за остваривање дигиталне трансформације није свуда исти, јер је условљен ширим друштвено-политичким и пре свега економским контекстом (Corejova and Chinoracky 2021, 10). Будући да ниједан актер појединачно не може контролисати ни ток ни динамику дигитализације долази до стварања глобалног проблема дигиталног јаза (*digital divide*). Овај јаз наставља се на већ утврђену деобу света, глобални север *versus* глобални југ, иако је последњих година приметно да државе глобалног југа, попут Уједињених Арапских Емирата, Саудијске Арабије, Републике Индије и Народне Републике Кине, све више профитирају од дигитализације. Такође, дигитални јаз додатно утиче на друштвено раслојавање на свим нивоима поделом на оне којима је дигитална револуција донела бољитак у смислу повећања општег животног стандарда, и оне који немају приступ новим технологијама које би им донеле евентуалне користи од дигиталне револуције (ITU, н.д.).

Студија из 2018. године која се бави утицајем дигиталне трансформације (*digital transformation*) на Западни Балкан (*Western Balkans, WB; ЗБ*) предвиђа да би у овом региону она допринела темељним и надасве позитивним променама попут реформи јавне управе, економског управљања, а тиме и одрживом економском расту и развоју кроз отварање нових грана индустрије, нових радних места, већој повезаности унутар региона, и јачању регионалне економске и политичке сарадње. Свеукупно, уколико би се остварила дигитална трансформација региона умањиле би се постојеће друштвене неједнакости и повећао животни стандард становништва (Barbić, Vieber, Broz et al. 2018, 22).

Ипак, дигитални јаз је и даље стварност Западног Балкана. Он не само да заостаје за глобалним развојним токовима, и поодмаклом дигиталном трансформацијом на нивоу Европске уније (*European Union, EU; Унија, ЕУ*), већ је и унутар себе издељен на развојне половине (Broz, Buturac and Parežanin 2020, 702). Даниел Мондекар је 2017. године (Mondekar 2017, 22) тврдио да уколико земље региона не буду више пажње посветиле смањивању дигиталног јаза, он

ће се продубити чинећи да Западни Балкан остане периферија са високом стопом одлива младих људи и стручњака, без шанси да оствари користи од дигиталне револуције.

Имајући у виду заостајање региона у односу на Европску унију којој тежи, лидери Западног Балкана су на самиту Берлинског процеса (*Berlin process*) у Трсту 2017. године подржали дигиталну интеграцију региона усвајањем Вишегодишњег акционог плана за регионално економско подручје (*Multi-annual Action Plan on Regional Economic Area, MAP REA*) (Regional Cooperation Council [RCC] 2017a). Према овом плану, а у циљу развијања регионалног економског подручја на Западном Балкану, неопходно је предузимање активности у области дигиталне интеграције како би се регион припремио за дигиталну трансформацију и тиме олакшало укључивање на јединствено дигитално тржиште Европске уније (*EU Digital Single Market*) (RCC 2017б; Дуњић 2024).

У те сврхе је Вишегодишњим акционим планом предвиђено успостављање регионалног дијалога о перспективи и изазовима дигиталне трансформације кроз одржавање Дигиталног самита Западног Балкана (*Western Balkans Digital Summit*) (RCC 2017б). Овај годишњи мултилатерални процес требало је да допринесе континуираном дијалогу свих заинтересованих актера за питања дигитализације у региону Западног Балкана (RCC 2017б). Први дигитални самит одржан је средином априла 2018. године у Скопљу када се практично успоставио регионални мултилатерални оквир сарадње у области дигитализације. Од 2018. до 2023. године у оквиру мултилатералног процеса Дигиталног самита Западног Балкана одржано је шест самита у свакој од престоница Западнобалканске шесторке (*Western Balkan Six, WB6*).

Предмет овог рада су Дигитални самит Западног Балкана као нова димензија регионалне сарадње и његов допринос делотворном управљању дигитализацијом. Поставља се питање какав је допринос мултилатералног процеса Дигиталног самита Западног Балкана делотворности управљања процесом дигитализације у региону? Рад је заснован на квалитативном методолошком приступу, а као главне оперативне методе прикупљања и обраде података издвајају се компаративни метод и квалитативна анализа садржаја.

Рад је организован у пет логичких целина укључујући увод и закључак. Након увода понуђен је теоријски оквир самит дипломатије кроз нагласак на њен еволутивни ток, што ће помоћи да се разуме

и подробније опише и објасни природа начина структурирања и одвијања Дигиталног самита Западног Балкана. Емпиријска логичка целина подељена је на два дела. Први део се односи на управљање процесом дигитализације у региону, те улогом Берлинског процеса и Европске уније, која је недовољно истражена, док је други посвећен компаративној анализи свих шест одржаних дигиталних самита, њиховог доприноса управљању процесом дигитализације, и евентуалних иновација које су унели у дипломатску праксу.

САМИТ ДИПЛОМАТИЈА У ДИГИТАЛНОМ ДОБУ

До пролиферације самит дипломатије (*summitry, summit diplomacy*) долази у периоду након завршетка Другог светског рата. Као фактори који су посебно утицали на то, издвајају се: учестали сукоби и кризе, убрзани развој технологије и средстава транспорта, раст извршне гране власти и концентracија политичке моћи у центру, ширење међународне заједнице, регионална дипломатија, повећана међузависност држава и нови глобални изазови (Dunn 1996, 5-6, 11-13). Сам термин улази у ширу употребу 1950. године, а заслужним за то сматра се Винстон Черчил (*Winston Churchill*) (Berridge and Lloyd 2012, 359). У сржи тадашњег разумевања самита (*summit*) била је идеја о важности сусрета политичких лидера великих сила како би се разговарало о питањима високе политике (Dunn 1996, 4). Значење самита је временом еволуирало, а термин је почео да се користи за описивање других састанака на високом нивоу, као и дипломатских контаката водећих политичара или званичника владе (14).

Како би се састанци на врху разликовали од осталих састанака политичких лидера, Дејвид Дан (*David Dunn*) развија своју концептуализацију самит дипломатије. Да би се неки састанак могао назвати самитом кључно је учешће шефова држава или влада, тзв. дипломатија на највишем нивоу (*diplomacy at the highest level*), чак иако се поклапа са другим званичним министарским преговорима који се одвијају истовремено. Притом, самити нису ограничени само на учешће лидера држава, већ у њима учествују и високи званичници међународних организација, али и важних недржавних актера. Самит се мора разликовати од дипломатских контаката као дела растућег тренда „личне дипломатије” у коју спадају личне посете, разговори на даљину и др. (Dunn 1996, 15–18).

Слично Дановом схватању (Dunn 1996) самита као „дипломатије на највишем нивоу” у којој је учешће политичких лидера у службене сврхе кључно, Бериц и Лојд (Berridge and Lloyd 2012, 359) одређују самит дипломатију као „одржавање састанака на високом нивоу, између шефова држава или влада, ради постизања одређених дипломатских учинака, или пропаганде”. Као три главне врсте самита, Бериц (Berridge 2022) издваја: 1) *ad hoc* самите који се сазивају по потреби; 2) редовне самите, као што је случај са састанцима Европског савета (*European Council*); 3) и државне посете, пре билатералног него мултилатералног карактера, као високи ниво „размене мишљења” у сврхе побољшања односа или давања замаха преговорима (204-208).

Самит дипломатија одражава еволуцију дипломатског система, прилагођавајући се у свакој фази најновијим захтевима окружења у ком се одвија (Goldstein 1996, 23). Поред Другог светског рата, још једна прекретница у еволуцији самит дипломатије јесте „постепена мултилатерализација (*multilateralization*) послератне политике” (Mellisen 2006, 9). Према Мелисену (Mellisen 2006) то је био важан подстицај за развој мултилатералног самита (*multilateral summit*) који од 1970. постаје редовна појава у светској политици (10). Додатно, након краја Хладног рата дошло је до системске измене која је инкрементално уводила промене у дневни ред самита ширећи га кроз постепено укључивање не само економских питања, већ и питања „ниже политике” (19). Разноврснији дневни ред савремених самита све више је бивао вођен демократским захтевима „одоздо према горе” (*bottom-up*), и тиме непосредније повезан са интересима грађана (20). Иако ће политички лидери и даље имати важну улогу у самит дипломатији, након ових промена они „неће више бити тако усамљени на врху” (21).

Како би се боље разумела трансформација самита у дигиталном добу који су предмет овог истраживања, а тиме и дипломатског система, користиће се концепт дипломатије више заинтересованих страна (*multistakeholder diplomacy, MSD*) Брајана Хокинга (*Brian Hocking*). Њиме се означава доминантан тренд који је у светској политици наступио деведесетих година XX. Концепт дипломатије више заинтересованих страна показује континуирано прилагођавање дипломатског система при чему не наговештава настанак новог облика дипломатије који би заменио традиционални, хијерархијски, на државама заснован модел, већ његово преплитање са савременим (Hocking 2006, 15).

Наиме, долази до истовремене „приватизације” дипломатије којој прибегавају државе и међународне организације, и „социјетизације” односно подруштвљавања, чиме она престаје да буде искључиво власништво држава (Stefanović-Štambuk 2008, xiii). Тако у дигиталном добу „дипломатија постаје активност усмерена на стварање мрежа, обухватајући низ државних и недржавних актера” који су усредсређени на изазове и проблеме чије решавање захтева ресурсе над којима ниједан појединачни учесник глобалних послова нема монопол (Hocking 2006, 13).

Укључивост и партнерство у процесима креирања политика у циљу окупљања свих заинтересованих страна како би се удружено и споразумно дошло до решења у основи је Хокинговог приступа разумевању савремене дипломатије. Овакве тенденције у дигиталном окружењу у каквом се самит дипломатија одвија одражавају растућу сложеност и техничку природу преговора који захтевају увођење стручњака који нису нужно део владе или других државних институција, те је веза дигиталног самита са приступом више заинтересованих страна овде више него очигледна (Видети Hocking 2006, 16–18, 24).

Годишњи Дигитални самит Западног Балкана, како због измењеног друштвеног контекста у ком се одржава, тако и због питања која су на дневном реду, захтева учешће више заинтересованих страна од представника извршне гране власти оличеним било у шефовима држава или влада, било у ресорним министрима, преко приватног сектора и цивилног друштва, до експерата из брзорастуће технолошке индустрије, представника научне заједнице и младих. Као рефлексивна описаних трансформативних тенденција у дипломатском систему, Дигитални самит Западног Балкана је прави показатељ приказане еволуције самит дипломатије, и у овом раду га класификујемо као „самит више заинтересованих страна” (West 2006, 161). Њих је концептуализовао Џон Вест (*John West*) описујући праксу „самитовања“ у оквиру Организације за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*). Самити више заинтересованих страна покривају питања која су део глобалне дипломатске агенде, и чије спровођење захтева сарадњу разноврсности „мноштва заинтересованих за споразумно управљање глобалним пословима” (Stefanović-Štambuk 2010, 641).

Иначе први пример самита више заинтересованих страна¹ у дигиталним питањима био је Светски самит о информационом друштву (*World Summit on the Information Society, WSIS*) који се, укључујући припремне фазе, одржавао од 2002. до 2005. године. Одлука о одржавању оваквог догађаја донета је 1998. године када је Међународна унија за телекомуникације (*International Telecommunication Union, ITU*) усвојила закључак да нова динамика развоја, подстакнута дигиталном револуцијом с краја прошлог века, захтева покретање глобалног разматрања (ITU 2008). Самитом је успостављен мултилатерални дипломатски процес преговора о глобалном управљању развојем светског информационог друштва у чијој су жижи питања дигиталне револуције и процеса дигитализације, али и покренуто развијање овог процеса у другим деловима света на нижим нивоима (ITU 2006; видети Дуњић 2023).

Одржавање оваквог догађаја интензивирало је дебате о расту утицаја дигиталних технологија на друштво, као и евентуалним донетима у глобалном управљању дигитализацијом овог али и будућих самита са истом тематиком. Ендрју Калабрезе (*Andrew Calabrese*) истиче да Светски самит о информационом друштву иако је имао симболички, мада не и суштински значај, јесте допринео да отворена питања о информационо-комуникационим технологијама, управљању интернетом и дигиталној револуцији привуку пажњу међународне јавности (Calabrese 2006, 44). Ханс Клајн (*Hans Klein*) је био мишљења да овакав и слични самити могу значајно допринети друштвеним променама као вредни, мада не и довољни ресурси у политичком заговарању битном за успех дипломатског преговарања (Klein 2004, 3).

¹ Светске или глобалне конференције Уједињених нација, познате и као УН самити (*UN summits*), бавиле су се изузетно важним питањима и привлачиле велику пажњу јавности. У њих између осталог спада и поменути Светски самит о информационом друштву. Међутим, први дипломатски скуп те врсте била је Конференција Уједињених нација о људској средини у Стокхолму 1972. године, а затим Конференција Уједињених нација о људским насељима у Ванкуверу, од 31. маја до 11. јуна 1976. године, затим Светски самит о деци из 1990., Самит у Рију или Самит о Земљи 1992. и др. Најпознатији мултилатерални преговори на размеђу два миленијума и два века названи су Миленијумским самитом (Њујорк, 2000, Миленијумска декларација) који је такође припадао овој врсти дипломатских скупова (ITU 2004; Klein 2004, 4).

УПРАВЉАЊЕ ПРОЦЕСОМ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ: БЕРЛИНСКИ ПРОЦЕС И ЕВРОПСКА УНИЈА

Питање сарадње региона Западног Балкана у области дигитализације и дигиталне трансформације први пут је покренуто у оквиру Берлинског процеса који је „замишљен као платформа за сарадњу на високом нивоу између политичких лидера Западнобалканске шесторке и осталих европских држава које у њему учествују (држава-домаћина)” (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit [GIZ], н.д.; видети Дуњић 2024). Ова мултилатерална дипломатска иницијатива, која је „основана 2014. године у циљу одржавања сарадње и стабилности у региону у време када се Европска унија суочавала са вишеструким кризама” (Ђукановић 2020, 156), поред држава укључује и институције Европске уније, међународне финансијске организације, компаније, цивилно друштво и Регионалну канцеларију за сарадњу младих која је под њеним окриљем и основана (*Regional Youth Cooperation Office, RYCO*) (GIZ, н.д.).

Првобитни циљеви Берлинског процеса односили су се на: решавање отворених билатералних спорова у циљу развоја добросуседских односа, јачања регионалне сарадње у којој ће регионалне организације попут Савета за регионалну сарадњу (*Regional Cooperation Council, RCC*) играти главну улогу, укључивање цивилног друштва, приватног сектора и младих у регионални дијалог, побољшање инфраструктуре у области енергетике и саобраћаја, постављање основа за одрживи економски раст и напредак региона у процесу европских интеграција ([Final Declaration] 2014).

Од покретања Берлинског процеса идеја регионалног повезивања је била и остала кључна за ову мултилатералну дипломатску иницијативу. Иако превасходно повезивање региона у домену саобраћаја и енергетике, самитом Берлинског процеса у Трсту 12. јула 2017. године долази до отварања новог поглавља у јачању регионалног економског повезивања не само унутар Западног Балкана, већ и региона са Европском унијом (Nechev et al. 2018, 3). Том приликом су лидери Западнобалканске шесторке усвојили Вишегодишњи акциони план за регионално економско подручје који покрива области трговине, инвестиција, мобилности, и коначно дигитализације економија кроз развијање агенде дигиталне

интеграције (5). Поред увиђања значаја сарадње западнобалканских партнера у области дигитализације, у Вишегодишњем акционом плану за регионално економско подручје наглашена је неопходност усвајања Дигиталне агенде која би имала за циљ да олакша укључивање региона на паневропско дигитално тржиште (RCC 20176).

Берлински процес не само да је био кључан у погледу давања дигиталне димензије регионалној сарадњи, већ је и допринео већој заинтересованости Европске уније за управљање процесом дигитализације на Западном Балкану. Овакву врсту ангажмана Европске уније на Западном Балкану уједно је и условила испреплетаност процеса дигиталне трансформације са процесом европских интеграција и обратно, коју је наметнуло развијање јединственог дигиталног тржишта Европске уније. Зато је Европска комисија (*European Commission, EC*; Комисија) 6. фебруара 2018. године у Стратегији проширења поново потврдила европску перспективу Западног Балкана и истакла важност процеса европских интеграција за свеобухватну трансформацију региона (*European Commission [EC], COM/2018/065 final*). Ипак, сада се као једна од шест водећих иницијатива ове стратегије појавило покретање Дигиталне агенде за Западни Балкан (*Digital Agenda for the Western Balkans*) (*EC, COM/2018/065 final*). Коначно, на Дигиталној скупштини (*Digital Assembly*) која представља годишњи вишеучеснички форум о дигиталној политици Европске уније, одржаној у Софији 25. јуна 2018. године, представници Европске комисије су, заједно са ресорним министрима западнобалканских партнера, покренули Дигиталну агенду за Западни Балкан (*EC 2018; EC, SWD(2018) 360 final*).

Дигитална агенда за Западни Балкан, рађена по узору на Дигиталну агенду за Европу (*Digital Agenda for Europe*) (за преглед дигиталних политика и стратегија ЕУ видети Дуњић 2023, 85-94), представља својеврсну допуну већ отпочелим акцијама дигиталне интеграције региона кроз Берлински процес (*EC, SWD(2018) 360 final*). У оквиру свих пет приоритетних области Дигиталне агенде за Западни Балкан, регионални приступ остаје кључан, а поред заједничких активности Западнобалканске шесторке, Савет за регионалну сарадњу има главну улогу у координацији и праћењу спровођења мапираних циљева (RCC 2018a).

Као први приоритет Дигиталне агенде наводи се смањење цена услуга преноса података у ромингу при чему треба разликовати два нивоа. Један је сам регион Западног Балкана, а други Западног

Балкана и Европске уније. Друга приоритетна област је улагање у дигиталну инфраструктуру како би се увеле широкопојасне мреже и смањило дигитални јаз прво унутар региона између руралних и урбаних подручја, а онда и у односу на Европску унију. Трећи приоритет је јачање дигиталне привреде и изградња дигиталног друштва кроз усклађивање и јачање сарадње са Европском унијом и посредством дигитализације јавних услуга и развоја дигиталних вештина. Да би сви сектори имали опипљиве користи од дигиталних иновација, изградња капацитета у области сајбер безбедности и поверења у дигиталном простору истичу се као четврти приоритет Дигиталне агенде за Западни Балкан. Најзад, све ово ће позитивно утицати на процес европских интеграција, а тиме и укључивање на јединствено дигитално тржиште кроз усвајање и спровођење правних тековина Европске уније (Medica and Bergdahl 2019).

ДИГИТАЛНИ САМИТ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Како би дошло до убрзавања процеса дигитализације у региону Западног Балкана, предвидело се успостављање регионалног дијалога о дигиталној трансформацији. Таква идеја, оличена у мултилатералном процесу Дигиталног самита, новина је на Западном Балкану, јер представља „форму регионалне сарадње у ванредним ситуацијама” (Ђукановић и Дашић 2021, 630) која до 2018. године није била упражњавана. Стога је Дигитални самит Западног Балкана својеврсно уобличавање новог мултилатералног оквира регионалне сарадње на пољу дигитализације, који је настао са циљем да „пружи подршку транзицији региона у дигиталну економију и донесе предности дигиталне трансформације” (GIZ, н.д.).

Питања дигитализације и дигиталне трансформације, иако се односе на регион, део су глобалне дипломатске агенде. Она су то постала током одржавања Светског самита о информационом друштву (Kurbalija 2008). То значи да над њима ниједан појединачни учесник глобалних послова нема монопол, те је за решавање проблема који настају услед неадекватног управљања водећим процесима дигиталне револуције, какав је дигитални јаз, неопходна сарадња мноштва различитих актера. То је условило да мултилатерални процес Дигиталног самита Западног Балкана буде укључив и партнерски, представљајући тако практиковање „дипломатије више заинтересованих страна” (Hocking 2006).

Самити у оквиру процеса Дигиталног самита Западног Балкана одржавали су се сваке године у свих шест престоница Западнобалканске шесторке, почев од априла 2018. када је и покренут до 2024. године када је одржан последњи дигитални самит. Први самит је означио почетак ере дигиталне интеграције региона. Други, испоставиће се и најпосећенији и најзначајнији самит, одржан је у Београду априла 2019. године, током Дигиталне недеље. Он се кретао у правцу продубљивања дигиталне интеграције. Пандемија вируса корона условила је хибридни формат трећег и четвртог самита. Трећи самит у Тирани обухватио је виртуелне састанке крајем октобра 2020. године, и састанак на министарском нивоу у Тирани почетком новембра исте године, док се четврти самит одвијао паралелно у дигиталном и физичком формату од 11. до 13. октобра 2021. у Подгорици. За разлику од претходних самита, четврти дигитални самит одржан је као део Акционог плана за заједничко регионално тржиште (2021-2024) (*Action plan for Common Regional Market*) на Западном Балкану који је усвојен на самиту Берлинског процеса у Софији новембра 2020. године. Пети самит, одржан крајем септембра 2022. у Приштини, као и шести, одржан почетком октобра 2023. у Сарајеву, пратили су овај Акциони план према коме су економије Западног Балкана обавезне да заједнички раде на интеграцији региона у паневропску дигиталну зону (RCC н.д.а.; RCC 2021; RCC 2022; RCC 2023).

Организатори годишњег Дигиталног самита Западног Балкана биле су владе западнобалканских партнера у оквиру ротирајућег председавања, уз подршку у првом реду Савета за регионалну сарадњу као регионалног тела које координише регионални дијалог и надгледа спровођење Дигиталне агенде, Европске уније и немачке Савезне владе (RCC н.д.а). Организатори су се у сврхе припреме самита састајали у оквиру Управног одбора Дигиталног самита (*Digital Summit Steering Committee*). Сваки самит је варирао у погледу броја учесника, због зависности од ширих околности и услова у којима и под којима су се одржавали. Од првобитних 800 учесника и 50 говорника на првом самиту у Скопљу до 4.000 учесника из преко 30 економија света, 206 говорника, преко 80 ИТ компанија и 50 стартапова на другом самиту у Београду који је, у поређењу са свим касније одржаним самитима, представљао највећу регионалну мултилатералну платформу за размену идеја и предлога из области дигитализације и дигиталне трансформације (RCC 2018б; RCC 2019).

Дневни ред, односно агенда Дигиталног самита Западног Балкана унапред била је утврђена, иако не фиксно. Она је пратила области, односно пет приоритета покривених Дигиталном агендом за Западни Балкан, јер је и сам самит настао у сврхе њеног спровођења, те убрзавања дигитализације региона. Области које су се нашле на дневном реду сваког самита биле су: сарадња и развој дигиталних вештина, јачање поверења и сајбер безбедности кроз регионална и међународна партнерства, дигитално умрежавање и дигиталне услуге, и изградња дигиталне економије и друштва (RCC н.д.а.). Као што је показано и у опису саме еволуције самит дипломатије, самите није могуће одвојити од ширих околности у којима се одржавају. Сходно томе долазило је до провлачења и истицања специфичних питања. У Београду је, на пример, посебна пажња била посвећена развоју најсавременијих дигиталних технологија, роботици и вештачкој интелигенцији, као и подизању сарадње у области дигитализације на виши политички ниво потписивањем важних регионалних споразума у циљу смањивања дигиталног јаза (Канцеларија за информационе технологије и електронску управу [Канцеларија ИТЕ] 2019).

Утицај пандемије на процес дигиталне трансформације било је питање које је дошло на дневни ред трећег дигиталног самита у Подгорици, што се одразило и кроз учешће представника Светске здравствене организације (*World Health Organization, WHO*) (RCC 2021). Контекст рата у Украјини и надолазећих криза глобалних размера попут економске, енергетске и климатске одразио се на дневни ред петог по реду самита (RCC 2022). Том приликом је истакнут позитиван утицај пандемије на убрзавање процеса дигитализације, посебно због већег кориштења еУправе и дигиталних услуга (RCC 2022). Као и на четвртог самиту, поменута је угроженост руралних подручја, али и подвучена важност међугенерациског приступа на путу дигитализације региона кроз неговање приоритета младих Западног Балкана (RCC 2022).

Посебне околности одржавања петог самита у Приштини генерисали су и сајбер напади² на поједине владе у региону, тиме је сајбер безбедност била високо позиционирана на агенди самита

² Непосредно пре одржавања петог дигиталног самита у Приштини, од 21. до 22. септембра 2022. године, у августу и првој половини септембра дошло је до сајбер напада на државне органе у свим западнобалканским државама (Raičević 2022).

(Кабинет премијера 2022). Слично као и на другом самиту, и у оквиру последњег дигиталног самита у Сарајеву велика пажња је била посвећена вештачкој интелигенцији, али и покретању *Дигитално за развој (Digital for development, D4D)* хаба за земље ЕУ суседства како би појачале своје регионално ангажовање у дигиталној области (*Western Balkans Digital Summit [WBDS6] 2023*). Као и код самита у Тирани питање важности обезбеђивања фиксне широкопојасне и 5Г повезаности било је на дневном реду, будући да је комерцијални 5Г сигнал доступан само у две економије Западног Балкана (WBDS6 2023). Посебна новина односи се на креирање Индекса дигиталне економије и друштва (*Digital Economy Society Index, DESI*) као важног алата за праћење напретка дигиталне трансформације у региону (видети Tintor et al. 2022). Наиме, реч је о представљању првог Извештаја индекса дигиталне економије и друштва Западног Балкана за 2022. годину, који је развијен под окриљем Савета за регионалну сарадњу. Извештај је заснован на методологији Европске уније (*EU DESI*), те као такав омогућава директно поређење са резултатима на нивоу ЕУ, те помаже у постављању оквира за стално праћење дигиталног развоја на регионалном нивоу, напретка ка циљевима дигиталне агенде и мапирање области које захтевају политичку акцију (RCC 2023).

Саставни део Дигиталног самита били су, као што је типично и за самите који су се одржавали крајем прошлог века, главни и пратећи догађаји (*side events*). Главни догађај, на високом нивоу, окупљао је представнике извршне гране власти, углавном председнике влада, ресорне министре, директоре или генералне секретаре међународних и регионалних организација, као и представнике Европске уније. Такође, неки од састанака на високом нивоу били су затвореног типа. Са друге стране, инклузивни, вишеучеснички пратећи догађаји који су се одвијали паралелно са главним били су добри показатељи какве је све новине дигитално доба увело у дипломатију. Најилустративнији примери су свакако први, други и шести дигитални самит. Други дигитални самит у Београду је био прави показатељ споја традиционалног и новог у дипломатији, а уводне говоре у оквиру главних бина одржали су роботи Титан и Софија. Ипак први самит је у том погледу био „обичнији“ и у оквиру њега се могу издвојити новине које су следили и касније одржавани самити. Важност образовања за дигитално доба, те дигиталне писмености, исказана је кроз едукативне панеле о

Дигитални разговори (Digital Talks) и Медији у дигиталном добу (Media in the Digital Age) који су се бавио феноменом лажних вести (*fake news*). Затим, *Дигитални изложбени простор (Digital EXPO)* који је представљао место сусрета дигиталних иновација и умрежавања представника ИТ индустрије са потенцијалним партнерима из владиног сектора и бизниса. Такође, и *Стартап камп (Startup Camp)* који је одржан у оквиру првог дигиталног самита представљао је прилику за размену идеја и искустава оснивача стартапова, предузетника, инвеститора и ИТ експерата из региона. Спој *Дигиталног изложбеног простора* и *Стартап кампа* у виду *Стартап сајма (Startup Fair)* био је саставни део шестог дигиталног самита у Сарајеву (RCC 2018ц; RCC 2019; WBDS6 2023).

У погледу резултата и учинака, Дигитални самит Западног Балкана је дефинитивно усмерио „нову квалитативну фазу у регионалној сарадњи у области дигитализације и дигиталне трансформације, заснованој на принципима сарадње, укључивости и решавања заједничких проблема” (RCC 2023) са регионалним и међународним партнерима уз допринос приватног сектора, цивилног друштва, академије и младих. Ипак, упоређујући свих шест одржаних самита увиђа се да је други дигитални самит, одржан у Београду, заправо најзначајнији иако је и трећи, с обзиром на околности пандемије, дао одређени допринос потписивањем Меморандума о разумевању о регионалној интероперабилности и услугама поверења за електронске трансакције у региону и Меморандума о разумевању о плану за 5Г мрежу за дигиталну трансформацију Западног Балкана (RCC 2020).

Због потписивања Регионалног споразума о ромингу (*Regional Roaming Agreement, RRA*) којим је било предвиђено постепено укидање роминга у три фазе до 2021. године, и његовог коначног укидања 1. јула 2021. када је почела примена режима „роминг као код куће” (*Roam-Like-At-Home regime*), други самит се сматра врхунцем спровођења Вишегодишњег акционог плана за регионално економско подручје, а тиме и досадашњег напретка у дигиталном интегрисању региона (RCC н.д.а). Шести дигитални самит, као завршетак првог круга мултилатералног процеса Дигиталног самита Западног Балкана, наговестио је наставак одржавања процеса, и подвукао значајно смањење цена роминга између Европске уније и Западног Балкана које је почело од 1. октобра 2023. године у складу са Декларацијом о ромингу, потписаном на самиту Берлинског

процеса у Тирани, децембра 2022. године (WBDS6 2023). У складу са Декларацијом, 1 GB података у оквиру специјалних пакета оператора за коришћење података у ромингу не може да пређе 18 евра, међутим, многи оператори су ишли и испод овог лимита (RCC н.д.б.). То додатно показује релевантност регионалног одговора у циљу превазилажења дигиталног јаза у односу на ЕУ, али и делотворнијег управљања процесом дигитализације.

ЗАКЉУЧАК

Дигитална револуција, као значајан фактор трансформације глобалних односа, пружа значајне могућности за иницирање позитивних економских, политичких и друштвених промена на глобалном нивоу. Међутим, процес дигитализације, као један од покретача економског развоја, не остварује се равномерно у различитим регионима. У том контексту, регион Западног Балкана је предузео кораке ка превазилажењу дигиталног јаза, иницирајући регионални дијалог о убрзавању дигитализације кроз мултилатерални процес Дигиталног самита. Таква форма регионалне сарадње у дигитализацији, односно самита више заинтересованих страна, подразумева укљученост различитих актера, попут приватног сектора, цивилног друштва и академске заједнице, чиме се подстичу креативност и иновације у решавању актуелних изазова дигиталне трансформације у региону.

Као такав Дигитални самит Западног Балкана одражава и трансформацију дипломатског система у коме се одвија у циљу ношења са глобалним изазовима дигиталне револуције. У циљу долажења до одговора на истраживачко питање о доприносу Дигиталног самита делотворном управљању и убрзавању процеса дигитализације у региону, спроведено емпиријско истраживање засновано на квалитативном методолошком приступу показало је да је оваква сарадња дала одређене резултате. Позитивним исходима допринеле су како политичка воља лидера Западнобалканске шесторке, када је реч пре свега о успостављању регионалног дијалога, затим и о укидању роминга у региону, тако и шире околности у којима су се дигитални самити одвијали. У првом реду је то пандемија вируса корона која је значајно убрзала процес дигитализације, затим самити Берлинског процеса као „дипломатије на највишем нивоу” заслужни за иницирање овог дијалога, али и почетак смањивања

цена роминга у односу на Европску унију, и коначно захтеви које је са собом носио развој јединственог дигиталног тржишта ЕУ, те динамика европских интеграција као процеса свеобухватне трансформације региона.

У закључку, улога Дигиталног самита Западног Балкана у процесу дигитализације показује важност овакве врсте регионалне сарадње у контексту глобалних изазова. Несумњиво је да проблем дигиталног јаза и даље постоји, али напори на унапређењу дијалога и сарадње међу различитим актерима показују пут ка смањењу разлика и дигиталној интеграцији, и то да улогу Дигиталног самита Западног Балкана у делотворном управљању процесом дигитализације не треба занемарити. Иако је подстакнут кроз Берлински процес, а касније и активнијим ангажманом Европске уније, у оваквим питањима која су у основи питања развоја одсуство потребе за директним условљавањем од стране спољашњих актера чини Дигитални самит Западног Балкана остваривим и успешним примером регионалне сарадње. Зато овај процес представља добру праксу одговора региона на глобалне изазове коју треба следити како би се одржавао континуитет и значај питања дигиталне трансформације и сваки регион укључио у глобалне токове.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Дуњић, Ивана. 2023. „Процес мултилатералних преговора о глобалном управљању дигитализацијом.” Мастер рад. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Канцеларија за информационе технологије и електронску управу [Канцеларија ИТЕ]. 2019. „Београд и Србија су епицентар дигиталне трансформације региона.” 27. септембар 2019. Последњи приступ 15. јун 2024. <https://www.ite.gov.rs/vest/3960/beograd-i-srbija-su-epicentar-digitalne-transformacije-regiona.php>.
- Arnaldi, Simone, Francesca Boscolo, and Julia Stamm. 2010. “Living the digital revolution—explorations into the futures of the European society.” *European Review* 18 (3): 399-416. <https://doi.org/10.1017/S1062798710000098>.
- Barbić, Tajana, Bieber, Florian, Broz, Tanja et al. 2018. “The Impact of Digital Transformation on the Western Balkans – Tackling the Challenges towards Political Stability and Economic Prosperity.”

- digital WB6+2*. Последњи приступ 03. јун 2024. <https://wb6digital.files.wordpress.com/2018/01/wb6-study.pdf>.
- Berridge, G. R., and Lorna Lloyd. 2012. *Dictionary of Diplomacy*. London: Palgrave Macmillan.
- Berridge, G. R. 2022. *Diplomacy: theory and practice*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Broz, Tanja, Goran Buturac and Miloš Parežanin. 2020. "Digital transformation and economic cooperation: The case of Western Balkan countries." *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu* 38 (2): 697-722. doi:org/10.18045/zbefri.2020.2.697.
- Calabrese, Andrew. 2006. "The Symbolism of International Summits and Declarations: Reflections on the World Summit on the Information Society." *Global Media Journal: Mediterranean Edition* 1 (2): 44-54.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans European Commission. *European Commission* [EC]. COM/2018/065 final, Strasbourg, 6 February 2018.
- Commission staff working document: Measures in support of a Digital Agenda for the Western Balkans. *European Commission* [EC]. SWD(2018) 360 final, Brussels, 2018.
- Corejova, Tatiana, and Roman Chinoracky. 2021. "Assessing the Potential for Digital Transformation." *Sustainability* 13 (19): 1-15. doi:org/10.3390/su131911040.
- Dunn, David H. 1996. "What is Summitry?" In *Diplomacy at the Highest Level: The Evolution of International Summitry*, ed. David H. Dunn, 3-22. London: Macmillan Press LTD.
- Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit [GIZ]. н.д. "About Berlin process." *The Berlin process*. Последњи приступ 30. јун 2024. <https://www.berlinprocess.de/>.
- Dunjic, Ivana, and Jelica Stefanovic-Stambuk. 2023. "Digital Novelties in Diplomacy: Management of Change towards Accelerating Digitalization in the Western Balkans", section: Diplomacy – Past and Present; Session title: Pluralizing diplomacy: supra-, para- and network-diplomatic actors. 16th EISA Pan-European Conference

- on International Relations “Envisioning a new normal”. University of Potsdam, Germany.
- Dunjić, Ivana. 2024. „Evropska unija i digitalna transformacija Zapadnog Balkana.” *Progovori o pregovorima*, Beogradska otvorena škola (BOŠ). 18. март 2024. Последњи приступ 01. јул 2024. <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/vesti/1752/4419/evropska-unija-i-digitalna-transformacija-zapadnog-balkana.html>.
- Đukanović, Dragan. 2020. *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989-2020)*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMPP) i JP „Službeni glasnik“.
- Đukanović, Dragan, i Marko Dašić. 2021. „Modeliranje regionalne saradnje na Balkanu nakon 1999. godine: evropska iskustva i njihova primena.” *Međunarodni problemi* LXXIII (4): 617–636. doi:org/10.2298/MEDJP2104617D.
- European Commission [EC]. 2018. “European Commission launches Digital Agenda for the Western Balkans.” Brussels, 25 June 2018. Последњи приступ 28. јун 2024. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_4242, 15/06/2024.
- Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans [Final Declaration]. 2014. *Presse- und Informationsamt informiert der Bundesregierung, Berlin*, 28 August 2014. Последњи приступ 28. јун 2024. <https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/archive/archive/final-declaration-by-the-chair-of-the-conference-on-the-western-balkans-754634>.
- Goldstein, Erik. 1996. “The Origins of Summit Diplomacy.” In *Diplomacy at the Highest Level: The Evolution of International Summitry*, ed. David H. Dunn, 23-37. London: Macmillan Press LTD.
- Hocking, Brian. 2006. “Multistakeholder Diplomacy: Forms, Functions, and Frustrations.” In *Multistakeholder diplomacy: challenges and opportunities*, eds. Jovan Kurbalija and Valentin Katrandijev, 13-29. Msida and Genève: DiploFoundation.
- International Telecommunication Union [ITU]. н.д. “What is the Digital Divide?” World Summit on the Information Society, Geneva 2003 - Tunis 2005. Последњи приступ 28. јун 2024. https://www.itu.int/net/wsis/basic/faqs_answer.asp?lang=en&faq_id=43.
- International Telecommunication Union [ITU]. 2004. “United Nations Summits”, Basic information: about WSIS, World Summit on the

- Information Society: Geneva 2003 - Tunis 2005, 11 March 2004. Последњи приступ 02. октобар 2024. <https://www.itu.int/net/wsis/basic/un-summits.html>.
- International Telecommunication Union [ITU]. 2006. "Overview", Basic information: about WSIS, World Summit on the Information Society: Geneva 2003 - Tunis 2005, 17 January 2006. Последњи приступ 28. јун 2024. <https://www.itu.int/net/wsis/basic/about.html>.
- International Telecommunication Union [ITU]. 2008. "Why a Summit on the Information Society?" Basic information: about WSIS, *World Summit on the Information Society: Geneva 2003 - Tunis 2005*, 26 March 2008. Последњи приступ 28. септембар 2024. <https://www.itu.int/net/wsis/basic/why.html>.
- Kabinet premijera. 2022. „Premijer Kurti: Digitalni samit, prilika za zemlje Zapadnog Balkana da unaprede proširenje saradnje.” 21. септембар 2022, Приштина. Последњи приступ 22. јун 2024. <https://kryeministri.rks-gov.net/sr/blog/premijer-kurti-digitalni-samit-prilika-za-zemlje-zapadnog-balkana-da-unaprede-prosirenje-saradnje/>.
- Klein, Hans. 2004. "Understanding WSIS: An Institutional Analysis of the UN World Summit on the Information Society." *Information Technologies and International Development* 1 (3-4): 3-13.
- Kurbalija, Jovan. 2008. "The World Summit on Information Society and the Development of Internet Diplomacy". In: *Global Governance and Diplomacy*, eds. Andrew F. Cooper, Brian Hocking and William Maley, 190-207. London: Palgrave Macmillan.
- Mondekar, Daniel. 2017. "The digital economy in Southeast Europe: Opportunities and challenges." *Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)*. Последњи приступ 26. јун 2024. https://croatia.fes.de/fileadmin/user_upload/171130_Mondekar_digital_economy_analysis_web.pdf.
- Medica, Mirna, and Mattias Bergdahl. 2019. "Digital Agenda for the Western Balkans." *European Commission*. Последњи приступ 10. јун 2024. <https://www.wbif.eu/storage/app/media/Library/9.Sectors/6.DigitalInfrastructure/2019-Digital-Agenda-for-the-Western-Balkans.pdf>.
- Mellisen, Jan. 2006. "Summit Diplomacy Coming of Age." In *Discussion Papers in Diplomacy*, ed. Spencer Mawby, 1-21. Hague: Netherlands Institute of International Relations "Clingendael".

- Nechev, Zoran, Jelica Minić, Adnan Ćerimagić and Klodjan Seferaj. 2018. "The Credible Enlargement Perspective for the Western Balkans through the lenses of the Berlin Process." *Institute for Democracy "Societas Civilis."* Последњи приступ 10. јун 2024. <https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2018/07/Enlargement-Perspective2.pdf>.
- Raičević, Dubravka. 2022. "Sajber napadi na zapadnobalkanske države." *Radio Slobodna Evropa*. 13. septembar/rujan, 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/sajber-napad-hakeri-crna-gora-albanija-bosna-i-hercegovina-kosovo-srbija-sjeverna-makedonija/32031699.html>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2017a. "Trieste: Six Western Balkans Leaders endorse Regional Economic Area." 12 July 2017. Последњи приступ 30. јун 2024. <https://www.rcc.int/news/291/trieste-six-western-balkans-leaders-endorse-regional-economic-area>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2017b. "Multi-annual Action Plan for a Regional Economic Area in the Western Balkans Six." 12 July 2017. Последњи приступ 01. јул 2024. <https://www.rcc.int/docs/383/consolidated-multi-annual-action-plan-for-a-regional-economic-area-in-the-western-balkans-six>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2018a. "Digital Agenda for the Western Balkans launched in Sofia." 25 June 2018. Последњи приступ 30. јун 2024. <https://www.rcc.int/news/395/digital-agenda-for-the-western-balkans-launched-in-sofia>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. н.д.а. "Western Balkans Digital Summit." Последњи приступ 30. јун 2024. https://www.rcc.int/priority_areas/64/western-balkans-digital-summit.
- Regional Cooperation Council [RCC]. н.д.б. "Digital Transformation." Последњи приступ 30. јун 2024. <https://www.rcc.int/flagships/7/digital-transformation>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2018c. "The first Western Balkans Digital Summit opens in Skopje." 18 April 2018. Последњи приступ 30. јун 2024. <https://www.rcc.int/news/364/the-first-western-balkans-digital-summit-opens-in-skopje>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2018d. "Skopje: The first Western Balkans Digital Summit finishes." 19 April 2018. Последњи приступ 30. јун 2024. <https://www.rcc.int/news/366/skopje-the-first-western-balkans-digital-summit-finishes>.

- Regional Cooperation Council [RCC]. 2019. "RCC supports second Western Balkans Digital Summit." 04 April 2019 – 05 April 2019. Последњи приступ 01. јул 2024. <https://www.rcc.int/events/1276/rcc-supports-second-western-balkans-digital-summit>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2020. "Bregu: We now pay between 83% and 96% less roaming charges in the entire Western Balkans, and as of July 2021 roaming costs will be zero." 26 October 2020. Последњи приступ 01. јул 2024. <https://www.rcc.int/news/655/bregu-we-now-pay-between-83-and-96-less-roaming-charges-in-the-entire-western-balkans-and-as-of-july-2021-roaming-costs-will-be-0>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2021. "Bregu proposes creation of 'Digital Identity' system for Western Balkan citizens, modelled on the EU one." 13 October 2021. Последњи приступ 01. јул 2024. <https://www.rcc.int/news/730/bregu-proposes-creation-of-digital-identity-system-for-western-balkan-citizens-modelled-on-the-eu-one>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2022. "5th Western Balkans Digital Summit opens in Pristina, Bregu: Digitalisation necessitates an intergenerational approach – keeping our youth's priorities and well-being at heart." 21 September 2022. Последњи приступ 01. јул 2024. <https://www.rcc.int/news/779/bregu-digitalisation-necessitates-an-intergenerational-approach-keeping-our-youths-priorities-and-well-being-at-heart>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2023. "Western Balkans Digital Economy Society Index • WB DESI 2022 Report." 25 May 2023. Последњи приступ 02. октобар 2024. <https://www.rcc.int/pubs/159/western-balkans-digital-economy-society-index-wb-desi-2022-report>.
- Regional Cooperation Council [RCC]. 2023. "6th Western Balkans Digital Summit opens in Sarajevo, Bregu: By working on digital transformation we are working on europeanisation of our region." 4 October 2023. Последњи приступ 01. јул 2024. <https://www.rcc.int/news/842/bregu-by-working-on-digital-transformation-we-are-working-on-europeanisation-of-our-region>.
- Stefanović-Štambuk, Jelica. 2008. *Diplomatija u međunarodnim odnosima*. Beograd: Čigoja štampa.

- Stefanović-Štambuk, Jelica. 2010. „Da li je diplomatija danas održiva?” *Međunarodni problemi* 62 (4): 641-677. DOI:10.2298/MEDJP1004641S.
- Tintor, Vesna, Nikola Jovanović, PlumMark, Veronica Bocarova and Mihailo Bugarsk. 2022. Western Balkans Digital Economy Society Index – WB DESI 2022 Report Report. eds. Pranvera Kastrati and Tanja Maraš. Sarajevo: Regional Cooperation Council (RCC). Последњи приступ 01. јул 2024. <https://www.rcc.int/pubs/159/western-balkans-digital-economy-society-index-wb-desi-2022-report>.
- West, John. 2006. “Multistakeholder diplomacy at the OECD.” In *Multistakeholder diplomacy: challenges and opportunities*, eds. Jovan Kurbalija and Valentin Katrandijev, 149-163. Msida and Genève: DiploFoundation.
- Western Balkans Digital Summit [WBDS6]. 2023. “6th WB6 Digital Summit – Sarajevo 2023.” Последњи приступ 01. јул 2024. <https://digitalsummitwb6.com/>.

*Ivana Dunjic**

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

**WESTERN BALKANS DIGITAL SUMMIT: TOWARDS
EFFECTIVE DIGITALIZATION PROCESS
GOVERNANCE IN THE REGION**

Resume

The digital revolution is leading to structural changes in the system of global relations and shaping a new and different environment in which diplomacy unfolds. Technological innovations have opened up new possibilities that point to one of the fundamental roles of diplomacy in the digital age: “the creation of networks, embracing a range of state and non-state actors focusing on the management of issues that demand resources over which no single participant possesses a monopoly” (Hocking 2006). The changed constellation of global relations promised to present an opportunity to initiate positive economic, political, and social changes in the world. Nevertheless, the digitalization process is characterized by unevenness because it is influenced by broader economic and socio-political factors. That explains why not all regions possess the potential for digital transformation. The global challenge of the digital divide is a reality in many parts of the world. The same applies in the Western Balkans. However, the Western Balkans are trying to reduce the digital gap through regional cooperation in digitalization. This multilateral process was initiated in 2017 through the Berlin process. This led to the establishment of a Digital Summit framework for consultations, negotiations, and deliberation on challenges and perspectives of digitalization and digital transformation. From 2018 to 2023, the Western Balkans Digital Summit was held six times in the capitals of the Western Balkan Six. Within this research, Digital Summit is thoroughly analyzed as a specific case of “multistakeholder summitry” (West 2006) reflecting the crucial role of diplomacy as an activity of

* Email address: ivana.dunjic@diplomacy.bg.ac.rs. ORCID: 0000-0002-3966-2234

the creation of networks that Hocking pointed out. The research question is whether the Western Balkans Digital Summit, as a new dimension of regional cooperation, contributed to a more effective digitization process of regional governance. The empirical research showed positive results. Although the digital gap is still a reality, not only in the Western Balkans but also in all parts of the world, it is smaller compared to the period before the start of the Digital Summit. This is shown by the abolition of roaming charges in the region and the initiation of price reductions in comparison with equivalent services in the European Union. The process of digitalization is accelerated, not only as a result of the Digital Summit process but also a combination of various circumstances. Nevertheless, the regional approach of the multistakeholder summit is a significant contribution to global digitalization governance. The Western Balkans Digital Summit contributed to more effective regional digitalization governance. Consequently, it represents an example of good practice of regional cooperation in global issues, as well as one that preserves continuity and highlights the importance of digital transformation, including each region into global flows.

Keywords: digital revolution, digital divide, digitalization, digital transformation, Berlin Process, summits, digital summit, regional dialogue, European Union, Western Balkans.

* Овај рад је примљен 1. јула 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. новембра 2024. године.

*Благица Маринковић**

*Универзитет у Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици, Учитељски факултет, Лепосавић*

ТЕОРИЈСКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ СОЦИЈАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ У ОБРАЗОВАЊУ

Сажетак

Усмерен на истраживање фактора који обликују ставове и могућности у образовању, овај рад нуди увид у социолошке димензије образовних неједнакости. Указано је на значај социјалних услова и идеолошких уверења на појаву неједнакости у друштву и друштвене стратификације и анализирани су различити облици социјалних неједнакости у образовању. Појам друштвена стратификација се односи на систем рангирања група у друштву, који се заснива на различитим факторима као што су економски статус, образовање и приступ ресурсима и другим факторима. На основу разматрања класичних социолошких теорија: функционалистичке, радикалне, интеракционистичке, теорије образовног капитала, културне депривације и позиционе теорије, у раду се истражују различити аспекти образовног процеса и њихова веза са социјалним неједнакостима. Представљени су ставови типичних представника поменутих социолошких теорија. Детаљно су анализирани социјалне неједнакости у образовању, са фокусом на теоријска објашњења овог феномена. Истакнути су обрасци утицаја социјалног порекла на образовна

* Имејл адреса: blagica.perovic@pr.ac.rs; ORCID:0000-0002-1023-8333

постигнућа и образовне аспирације учесника образовног процеса, што је и био циљ истраживања у овом раду.

Кључне речи: Теоријске интерпретације, социјалне неједнакости, фактори, образовни процес.

УВОД

Дуго се веровало да образовање и индивидуалне способности ученика играју кључну улогу у напредовању савременог друштва. образовање је основа за стварање квалификоване и компетентне радне снаге, као и за потпомагање појединаца да обављају различите улоге у друштву (Petrovski 2011, 1362–1365).

Динамично искуство савременог живота, које обухвата значајне промене у технологији, економији, култури и свакодневном животу, захтева од људи константно адаптирање и припрему. Ово је неопходно ради одржавања одређеног статуса у друштву или прихватања нових улога, како би осигурали егзистенцију својој породици, али и допринели друштву у целини. Све земље у свету улажу огромне напоре да повећају дужину трајања и квалитет обавезног образовања, али и образовања у целини.

Пример југословенске историје из друге половине XX века илуструје огроман пораст броја ученика и наставника у основном и средњем образовању, као и на факултетима. Све више људи постаје свесно значаја образовања у различитим аспектима, укључујући културни, привредни, економски и друштвени напредак. Такође, примећује се његов утицај на лични раст и могућности за подизање друштвено-економског статуса, што је потврђено и истраживањима (Peet 2015, 69–90).

Резултати емпиријских истраживања стављају акценат на везу између социјалних услова и постигнућа у образовању, али такође постављају питање о меритократским методама евалуације. Ове методе, које се могу изражавати на различите начине, чине основу за успех у образовању и селекцију индивидуа (Jary and Jary 2000, 380). Меритократски приступ образовању усмерен је ка развоју знања, способности и откривању талената, што припрема појединце за улоге у друштву у сагласности са њиховим способностима.

Многи мислиоци још од античког доба разматрали су узроке социјалних неједнакости у друштву. Код различитих теоријских приступа у социологији, облици друштвеног диференцирања и стратификације се различито тумаче.

Према марксистима, друштво се дели на класе на основу тога ко контролише средства за производњу. Буржоазија има власништво над капиталом и средствима за производњу. Радници користе те ресурсе али немају власнички статус над њима. Овај однос власништва над средствима за производњу кључан је за разумевање друштвене стратификације према марксистима (Scott 1997, 73–89). Функционалисти, ослањајући се на принципе меритократије, објашњавају друштвену стратификацију кроз различито вредновање улога које појединци играју у друштву, делећи га на статусне групе. Елитисти виде друштвену стратификацију као резултат располагања друштвеном моћи, делећи га на елите и масу (Базић и Пешић 2012, 254–271).

Макс Вебер представља тродимензионалну теорију стратификације, по којој класе настају у економској сфери, статусне групе зависе од угледа, док друштвене елите укључују политичке странке и интересне групе (Базић и Пешић 2012, 254–271). Основе овог раслојавања јесу управо интереси и идеолошка уверења.

Неједнакости у образовању, као што представља Миомир Ивковић, могу се појавити у различитим облицима, укључујући старт образовања, обухват, избор школе или факултета, услове школовања и успех током образовања (Ивковић 2004, 174). Ови облици неједнакости доприносе друштвеној стратификацији и могу омогућити промену или продубљивање постојећих социјалних неједнакости.

У овом раду анализирани су социјалне неједнакости у образовању кроз различита теоријска објашњења овог проблема. Истражене су разлике у образовном успеху међу друштвеним групама, са фокусом на утицај социјалног порекла. Акцент је стављен на утицај социјалног порекла на образовна постигнућа и образовне аспирације учесника образовног процеса, па се у том контексту указује на најрелеватнија теоријска разумевања.

ТЕОРИЈСКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ СОЦИЈАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ У ОБРАЗОВАЊУ

Велики број аутора се бавио питањем неједнакости у друштву, нарочито у образовању (Ghos, Chattopadhyay and Chakrabarti 2014, 30–34), (Rehbein 2018, 49–65), (Gegel, Lebedeva and Frolova 2015, 368–374), (Mills and Gale 2007, 433–447). Они су у свом раду покушали да дају одговоре на питање: Зашто припадници различитих друштвених група постижу различит степен успеха у образовању? Многобројна су теоријска тумачења овог проблема. Неједнакости у друштву представљају разлике у ресурсима, правима и статусима које људи доживљавају, а узроци њиховог појављивања укључују економске факторе, социјалну структуру, образовање и политичку моћ. Неједнакости у образовању односе се на различите нивое доступности, квалитета и резултата образовања, а узроци укључују социјално порекло, географску расположивост, финансијске баријере и идеолошке факторе. Ове неједнакости се манифестују у облицима као што су старт образовања, обухват, избор школе и услови школовања, што доводи до социјалне репродукције, смањене мобилности, економског неуспеха и повећане друштвене тензије.

У литератури постоје различите теоријске интерпретације социјалних неједнакости у образовању, али „с обзиром на теоријско-методолошка полазишта, теоријске интерпретације о социјалним неједнакостима у образовању могу се груписати (са извесним одступањима) у два основна правца, приступа: социоекономски и социокултуролошки” (Марковић Крстић 2010, 68). У првој групи теорија наглашавају се социоекономске детерминанте које утичу на образовно постигнуће. Ови фактори укључују материјалне ресурсе, економски статус породице, образовни ниво родитеља и приступ ресурсима као што су приватне школе или додатна образовна подршка. У другој групи теорија, анализирају се социјалне неједнакости у образовању кроз деловање културних и социјалних одредница. То укључује факторе као што су културни капитал породице (нпр. образовни ниво и културни интереси), социо-емоционалне вештине које се развијају кроз породично окружење, друштвене мреже и очекивања која се преносе с генерације на генерацију.

Размотриће се само неке од теорија које се баве социјалним неједнакостима у образовању: функционалистичка теорија, радикална

теорија, теорија образовног капитала, теорија културне депривације, позициона, интеракционистичка и марксистичка теорија.

Функционалистичка теорија

Емил Диркем је утемељивач овог теоријског правца кога су развили амерички социолози Талкот Парсонс (*Talcott Parsons*) и Роберт Мертон (*Robert Merton*). У функционалистичким теоријама, образовање се посматра као кључни фактор за одржавање друштвеног поретка и стабилности. Оно има улогу у преношењу друштвених вредности, припреми за обављање радних улога и интеграцију појединаца у друштво кроз социјализацију и стицање потребних вештина.

Диркем је тумачио основну функцију образовања као преношење вредности и норми, наглашавајући да је хомогеност међу припадницима друштва есенцијална за његов опстанак (Dirkem 1981, 55). По његовом гледишту, образовање јача хомогеност и утврђује битне сличности међу припадницима младе генерације. Диркем је видео школу као модел друштва у минијатури и кључну за припрему индивидуа за будуће задатке, што је посебно значајно у савременом друштву са израженом поделом рада.

Диркемово становиште о улози образовања у друштву је критиковано међу социолозима. Између осталог и Миомир Ивковић истиче да Диркем „не разрађује дубље класни карактер васпитања [...] не употребљава овај појам и не улази у суштину класности васпитања” (Ивковић 1985, 93). Он сматра да васпитање и образовање у свакој индивидуи развијају све њене диспозиције, подједнако биолошке, социјалне и психичке, и тако утичу на формирање појединца и развој читавог друштва као и на рад, делујући на његову поделу и побољшавајући његов квалитет. Према Ивковићу, образовање и васпитање у друштву се често види као најбитнији фактор друштвеног развоја и напретка: „Васпитање и образовање се у кризним условима друштвеног развитка јављају као снажан фактор стабилизације, а онда и егзистенције друштва” (Ивковић 1985, 93).

У својим предавањима, Диркем подсећа да је циљ васпитања прилагођавање детета социјалном окружењу у коме живи, доприносећи колективним осећањима и идејама. Диркем истражује утицај урођених диспозиција на васпитање, наглашавајући

диспозиције као опште способности које дете доноси рођењем (Dirkem 1981).

Важно је напоменути да је основна намена васпитања прилагођавање детета социјалној средини у којој живи. Одговарајући на друштвене потребе, васпитање формира колективна осећања и идеје. Диркемово истраживање обухвата и утицај урођених диспозиција на васпитање детета, сматрајући да предиспозиције представљају карактеристике које дете доноси рођењем: „Оно што дете прима од својих родитеља су врло уопштене способности; то је јачина пажње, извесна доза истрајности, здравог суђења, имагинације” (Dirkem, 1981). У школи и током процеса васпитања, дете се налази у „хипнотичном сну”, где ауторитети попут родитеља и учитеља играју велику улогу и обликују понашање детета.

Талкот Парсонс, амерички социолог, функционалиста, износи сличан поглед на образовни систем као и Диркем. Тврди да је школа одговорна за припрему младих за улоге у друштву, истичући да селекција у школама није зависна од социјалног порекла већ од разлика међу појединцима (Haralambos and Heald 1979, 299–300). Парсонс школи придаје огроман значај, истичући да је она мост између породице и друштва, али исто тако прави видну разлику између „партикуларистичких” и „универзалистичких” норми.

Меритократско начело је јако важно у функционисању образовног система а које, с једне стране „обезбеђује” жеља за постигнућем учесника образовног процеса и, с друге, тзв. једнакост шанси које друштво пружа. Различити успех повлачи и различито награђивање па тако „и појединци, они с високим постигнућем, и губитници, с ниским постигнућем, схватиће систем као праведан и исправан, будући да је статус постигнут у ситуацији у којој сви имају једнаку шансу” (Haralambos and Heald 1979, 175). Дакле, успех појединаца, према функционалистима, зависи искључиво од њиховог талента, вештине, али и способности за одређене послове за које су најприкладнији, а школа се схвата као основни механизам расподеле улога.

По виђењу Дејвиса (*Kingsley Davis*) и Мура (*Wilbert E. Moore*), школа се посматра као средство расподеле улога, а школски систем као „пробни терен за способности и, према томе, средство одабира за смештање људи у различите статусе у складу са њиховим способностима” (Panayotakis 2014, 126–150). Тако се и овде препознају доминантне карактеристике сваког појединца – талент и способности.

Фрагудаки (*A. Fragudaki*) сматра да представници функционализма разлоге за неједнака образовна постигнућа проналазе у сфери психолошких карактеристика личности. Неки од представника ове теорије сматрају да „синдром за постигнућем” зависи искључиво од њиховог социјалног порекла, који углавном, како Кал (*J. A. Kahl*) сматра, изостаје код припадника нижих слојева. Док Роузен (*B. Rosen*) наговештава и истиче да само неке групе поседују „синдром за постигнућем”, и тако објашњава њихов успон у образовању (Ivanov 1999, 7).

Радикална теорија

Представници ове теорије, укључујући Алтисера (*Althusser*), Боулса (*Bowels*), Гинтиса (*Gintis*), Хелсија (*Helsi*), Карабера (*Karaber*) и друге, сматрају да је образовни систем главни катализатор за репродукцију друштвене структуре, што се види кроз ниско присуство деце из нижих друштвених слојева на вишим образовним нивоима.

Алтисер указује „репродукција друштвене структуре одвија се управо тако што школски систем отеловљује хегемонију владајуће класе, поступајући неједнако са припадницима различитих класа који су прошли кроз различите процесе социјализације” (Ivanov 1999, 8). Од велике је важности да владајућој класи буду подређени друштвени системи, попут школства, масовних медија, вере и других, јер ће они стварати лажну класну свест која углавном одржава подређену класу у њеном подчињеном положају” (Haralambos and Heald 1979, 180).

Боулс и Гинтис истичу улогу образовања у репродукцији радне снаге, наглашавајући значај подложности и дисциплине које школа награђује. Они не верују да образовање подстиче индивидуални развој талената, него напротив, сматрају да негативно делује на њихов развој и подржава неједнакости. Затим, „у школи се не преноси само знање, већ се, пре свега, усвајају језички обрасци, начин понашања и вредности који су кључни за касније улоге у друштвеном животу, а неједнак третман истих производи разлике у образовном постигнућу код припадника различитих слојева” (Collins 1971, 1002–1019).

Како би се превазишла неједнакост у образовању, представници радикалне теорије предлажу корените промене у целокупном друштвеном систему, а не само у образовном сектору. Сматрају да

ће само радикалне промене на глобалном нивоу спречити јачање разлика и неједнакости кроз репродукцију друштвене структуре (Петровић 2012).

ТЕОРИЈА ОБРАЗОВНОГ КАПИТАЛА

Што се тиче овог теоријског приступа, А. Фрагудаки је дала добар опис његове суштине. Она тврди да представници ове теорије не објашњавају разлике у образовним постигнућима искључиво класно-слојном диференцијацијом. За њих, постојање „економских и социјалних баријера” није довољно за тумачење репродукције и поделе рада на умни и физички путем школе (Fragudaki 1994, 73–89).

Познати представници теорије образовног капитала, Бурдије (*Pierre Bourdieu*) и Пасерон (*I. C. Passeron*), били су критичари тадашњег схватања друштвеног раслојавања које школа врши. Највећи број студија о образовању они су објавили у периоду од 1960. до 1970. године, због чега се може закључити да је на њихов рад велики утицај имало марксистичко гледиште. Ипак, они су били става да социјални и економски статус деце не утичу пресудно на њихово образовање (Bourdieu i Passeron 1986, 141–164).

Бурдије је видео извор неједнакости у образовном систему у доминантној култури и расподели „културног капитала”. Иако културни капитал није равномерно распоређен, Бурдије сматра да он представља кључни узрок разлика у образовању, јер деца из виших класа поседују ресурсе и обрасце понашања који им омогућавају бољу социјализацију и успешније резултате у школи. Појам „образовних привилегија” објашњава разлике у образовним постигнућима, те деца из виших класа долазе са изграђеним „образовним класним етосом”, што им даје предност у школском раду (Ivanov 1999, 10).

Бурдије наглашава значај „слободног образовања” за разумевање неједнакости деце. То обухвата образовне ресурсе, битне за школску употребу и предиспозицију за учење. За децу из привилегованих слојева, наставак образовања је природан, за разлику од деце из непривилегованих слојева којима је то индивидуални успех након свих оспоравања и потешкоћа. Класна разлика је кључни фактор у повећању образовних шанси привилеговане деце и баријера за непривилеговане (Марковић Крстић 2010, 80).

Пасерон сматра да школа или генерално образовне институције су те које врше „симболичко насиље”. Информација која се преноси

је да је владајућа култура једина легитимна култура а то је култура владајућих класа. Може се закључити да успешно усвајање културног капитала и постизање академских успеха зависе од културног наследства које студент наслеђује из своје породице. Како се подиже класни статус породице, толико се и повећавају могућности за усавршавање деце елементима доминантне културе. С друге стране, низак класни статус породице може имати обрнут ефекат, смањујући шансе деце за потпуно усвајање елемената превладавајуће културе. Укратко, класни положај породице игра кључну улогу у формирању културног капитала и каснијег успеха у академским сферама.

ТЕОРИЈА КУЛТУРНЕ ДЕПРИВАЦИЈЕ

Представници ове теорије заступају став да на образовна постигнућа деце из различитих друштвених слојева највише утичу разлике у поткултурама тих слојева којима деца припадају. Културни елементи у овим поткултурама, као што су вредности, норме, језик и навике, разликују се између класа, што ограничава успех сиромашнијих ученика, док ученици који долазе из средњих класа лакше одговарају на захтеве школовања.

Познати представници овог теоријског правца су Даглас (*J. W. Douglas*), Хјуман (*H. A. Human*), Бернштајн (*B. Bernstein*), Вилис (*Willis*), Шугермен (*B. Sugarman*) и други. Они истичу значај поткултура као кључних за разлике у образовном успеху. Школе функционишу према моделу поткултуре средње класе, што значи да усвајају вредности и обрасце понашања који су типични за ову групу. У том контексту, деца из културно депривираних слојева, која су у раној фази социјализације, често реагују на начин који се не уклапа у очекивања образовног система. Ове реакције могу укључивати отпор према учењу, недостатак интересовања или различите стилове комуникације.

Према Хјуману, кључ образовног неуспеха лежи у вредносном систему и културној депривацији деце из нижих социјалних слојева. Ова деца често не добијају адекватну подршку и ресурсе који су неопходни за успех у образовању, што утиче на њихову мотивацију и перформансе у школи. Улагање у образовни систем и вредновање образовања је мање изражено међу радничком класом, што доприноси стагнацији и ограничавању њихових шанси за напредак у друштву (Milošević Radulović i Marković Krstić 2017, 25–36).

Даглас пак, акценат ставља на породицу: „Комплетно стање у породици, укључујући и величину, здравље као и заинтересованост родитеља за образовање детета, јесте од пресудног и дуготрајног значаја за укупно образовно постигнуће” (Ivanov 1999, 10). Родитељи који припадају средњој класи пружају својој деци више пажње у периоду примарне социјализације што представља основу за напредак у образовању и образовни успех.

Бернштајн увођењем новог појма скреће пажњу на систем симболичких знакова, односно језичког кода којим се деца користе при вербалном изражавању, а овај код је изразито различит у зависности од припадности друштвеним класама. Он износи став да деца социјализована у средњој класи поседују оба типа кода – разрађени и ограничени, док се од деце из радничке класе, посебно у нижим слојевима, очекује само коришћење ограниченог кода (Bernstein 1974, 73). Прогрес детета у образовању је стога понекад изричито повезан са врстом кода који дете доноси у школу, јер он служи као израз његовог друштвеног идентитета.

Дакле, различитости у образовном постигнућу и неједнакости се приписују различитим језичким обрасцима и културним разликама. Деца из радничке класе, која се служе ограниченим системом знакова у комуникацији, стога су у неповољнијем положају у односу на децу из средње и виших класа, која користе разнолик и развијен систем знакова у комуникацији. Тежиште истраживања неједнакости премешта се на школе, које често не стварају контекст у коме би деца из радничке класе лако овладали развијеним језичким кодом. Важно је усредсредити се на системске проблеме у образовању, као што су методе наставе, организација наставе и доступност ресурса, а не само на ученике или њихову комуникацију.

У свом истраживању, Шугермен повезује образовни успех с друштвеним поткултурама, наглашавајући различите погледе и ставове између радничке и средње класе. По његовом мишљењу, ове разлике настају као резултат мануелних и немануелних активности. Члановима средње класе занимања омогућавају стално напредовање и утичу на планове за будућност, што укључује и улагање у образовање и професионални статус. Супротно томе, припадници радничке класе, према Шугермену, носе карактеристике као што су фатализам, оријентација на садашњост и колективизам, што утиче на њихове шансе за образовни успех (Haralambos and Heald 1979).

Иако је Шугерменов приступ добио подршку, постоји и критика. Велики број теоретичара иступио је против оваквог схватања јер су сматрали да теорија у суштини прикрива праве чиниоце који спречавају једнакост шанси у образовању јер сву кривицу сваљују на околину која окружује децу као и саму децу, а при том не омогућава увид у недостатке образовног система и социјалну раслојеност.

ПОЗИЦИОНА ТЕОРИЈА Р. БУДОНА

Француски социолог Рејмон Будон, у својој изузетно значајној публикацији „Образовање, могућности и друштвена неједнакост”, изнова разматра однос друштвених класа и успеха у образовању, ослањајући се делом на теорију културне депривације и интегришујући њене ставове (Boudon 1974). Уводећи појам „двокомпонованог процеса”, Будон настоји да објасни образовне неједнакости. Прву компоненту дефинише као примарни учинак стратификације, изражен кроз поткултурне разлике између припадника различитих друштвених класа, укључујући образац понашања, језик, вредности, норме и друге елементе. Будон сматра да су ови примарни учинци стратификације препрека постизању образовног успеха. Ипак, Будон акценат ставља на секундарним учинцима стратификације, који излазе из стварног положаја индивидуе у класној структури. Управо из наведеног, Будон именује теорију – позиционом и тврди да „чак и кад не би било поткултурних разлика између класа, сама чињеница да људи крећу с различитих положаја у класном систему мора уродити неједнакошћу у образовним могућностима” (Haralambos and Heald 1979, 203). Припадници нижих слојева друштва имају мотив да својим образовањем обезбеде бољи друштвени положај. Они теже не само да оправдају друштвени положај својих родитеља, у првом реду очева, него и да заузму виши положај у друштву.

Појединци који припадају нижим слојевима настоје да образовањем обезбеде напредовање у друштву тако што ће, не само оправдати друштвени положај својих родитеља, у првом реду – очева, него ће их неки у томе чак и надмашити и заузети више положаје на друштвеној лествици. Супротно њима, чланови више класе се сусрећу са великом одговорношћу, будући да образовањем морају оправдати друштвене положаје својих родитеља. Због тога

бирају да стицањем образовања и стручних способности обезбеде статус у складу са статусом својих родитеља.

Бројна истраживања су показала да и родитељи врше огроман притисак на децу. Они из средње класе, посебно из виших слојева, стављају значајно већи притисак на своју децу у циљу стицања адекватних академских звања, за разлику од родитеља из радничке класе који се слажу с нижим нивоом образовања своје деце.

По Будоновом мишљењу, и када би сви чиниоци који утичу на неједнакости у образовном систему били изједначени, људи би и даље постизали различите успехе у зависности од свог друштвеног положаја. Чак и ако би све поткултурне разлике, које утичу на социјализацију, биле уклоњене, разлике у образовном успеху би и даље биле очигледне. „Секундарни учинци стратификације могу се уклонити на два начина – заједничким наставним програмом и једнакошћу шанси” (Марковић Крстић 2010, 90). Решење би било могуће ако би постојао обавезни програм школовања за све ученике, где индивидуе више не би биле под снажним утицајем своје класне припадности, већ би редовно следиле наставу, а наставни предмети би били исти. Ипак, код Будона преовладава свест да су шансе за стварање једног таквог образовног система минималне – просто немогуће.

Генерално, Будон сматра да је „кључ једнакости шанси изван школе, а не у њој”, и тако констатује „да би се укинула неједнакост у могућностима школовања, мора или доћи до дестратификације друштва или систем школовања мора бити потпуно изједначен” (Haralambos and Heald 1979, 204).

ИНТЕРАКЦИОНИСТИЧКА ТЕОРИЈА

Средишња тачка интересовања интеракционистичке теорије фокусирана је на процесу међудејства, који представља различито реаговање људи на утицај појединих друштвених појава. Основни представници ове теорије су Мид (*G. H. Mead*), Блумер (*H. Blumer*), Знаниецки (*F. Znaniecki*), Дејвис (*F. Dawis*) и Томас (*W. Thomas*). Према овом теоријском правцу, социјалне интеракције између људи представљају кључне детерминантне факторе у формирању идентитета, знања и друштвених структура. Ове теорије често истражују како појединци уче, развијају своје идентитете и прилагођавају се друштвеним нормама кроз непрекидну интеракцију

са својим окружењем. Кључни концепти у интеракционизму обухватају социјалну конструкцију стварности, значење које људи дају својим искуствима и процесе социјализације који обликују наше схватање света и себе у њему.

У претходним теоријама, образовна постигнућа и успех ученика тумачени су као резултат дејства разних фактора на које они нису могли утицати, као што су интелигенција, друштвени статус, материјалне и културне депривације и други. У фокусу је било спољашње одређивање понашања ученика као реакције на њихов положај у класној структури.

Свака особа, према ставовима интеракционистичке теорије у социологији, активно учествује у обликовању друштва, а њено понашање није реакција на друштвени притисак изазван класним положајем. Индивидуа не прима присилу спољних чинилаца пасивно, већ, узајамном интеракцијом са другим особама, активно креира свој друштвени свет. Овакво понашање има утицај на измену и стварање друштвеног система.

Поред типичних представника интеракционистичке теорије, и други аутори се баве детаљније овим теоријским приступом, а то су: Лабов (*V. Labov*), Бекер (*H. Becker*), Кеди (*N. Keddie*), Вудс (*P. Woods*) и Гофман (*Goffman*). Поткултуре у суштини настају из интеракција унутар школе и стварају их учесници наведених интеракција. Лабов је истраживао односе детета и одраслих различите боје коже и установио је да је друштвена ситуација нај-снажнија детерминанта вербалног понашања.. Успех и неуспех у школи су производ интеракцијских ситуација и значења која се стварају, развијају и договарају у таквим ситуацијама. Лабов такође подсећа на важност тога да наставници имају способност да препознају потенцијал сваког ученика.

Неки аутори сматрају да наставник, у оцењивању и етикетирању ученика, може више водити рачуна о њиховој припадности различитим друштвеним класама, него о свим аспектима њиховог понашања у одељењу. По Бекеру, уводи се појам „идеалног ученика” који служи као основна мера за оцењивање и класификацију осталих ученика. Наставник има сопствено разумевање тога шта представља идеалан рад, спољашњост и понашање, што креира сопствени модел идеалног ученика. Такве процене могу представљати изазов при раду са одређеним ученицима. Ипак, „ако схватимо да наставници имају

моћ да оцењују и класификују ученике, важно је открити значења која управљају тим процесом” (Nagalambos and Heald 1979, 206).

Истраживање о дефиницијама успешних и неуспешних ученика, с посебним фокусом на ученике из средњих класа, може имати дубок утицај на образовни процес. Етикетирање ученика представља значајан проблем и може имати дугорочне последице на њихово образовање. Чак и када су ученици имали исти успех и тада се у ученицима из средње класе, као и више, видео прикладнији и пригоднији „факултетски материјал” и они су више усмеравани на наставак образовања, упућивани су на програме виших нивоа.

Н. Кеди је истраживала процес класификације ученика на основу једног предмета, анализирајући начин категоризације и оцењивања њихових знања. По њеном мишљењу, ученици су сврставани према облику „идеалног ученика”, пре свега оних из средње класе, којима су се отварали сви путеви ка академским постигнућима. Супротно томе, ученици из радничке класе, оцењивани су као мање способни и њима је ускраћено знање потребно за даље школовање.

Харгревс (*Hargreaves*) је представио интересантну перспективу тврдећи да постоје две потпуно различите поткултуре у свакој васпитно-образовној установи – поткултура конформиста и поткултура делинквената (Abraham 2001, 561–574). Први се развијају као „идеални ученици”, док други, као изазовни, крше правила и показују девијантно понашање. Ученици који осећају дискриминацију могу реаговати бурно или се солидарисати са другим етикетираним ученицима. Често, етикета „изгредника” припада периоду основног образовања, а ови ученици се често удружују, додељујући висок статус онима који се супротстављају наставницима и крше школска правила.

Бекерова теорија етикетирања је имала значајан утицај у социологији и социологији образовања. Он је поставио тезу да друштвене групе дефинишу девијантност кроз постављање правила чије прекршаје означава као девијантно понашање. За Бекера, акт постаје девијантан тек када га други дефинишу као такав. Проблем настаје кад околина приписује индивиду негативне карактеристике, одбацују га из друштвених група, пријатељи га одстрањују, па чак некада и родитељи, што покреће даљу девијантност. Начин живота уобичајен за све људе њима постаје забрањен и недоступан. Такве особе прихватају етикету девијантности и манифестују понашање које је у складу са њом.

П. Вудс (*James P. Woods*) је истраживао адаптацију ученика у образовном окружењу, обраћајући пажњу на различите начине адаптације, почев од најбезазленијих, као што су улагивање и послушност, до непопустљивости и побуне, као последњег облика адаптације. Гофман је допринео интеракционистичкој теорији, истичући значај интерактивне компетенције за разумевање социјалних разлика (Misztal 2001, 312–324). Југовић је анализирао стигматизацију као друштвени процес, додатно истражујући стварање девијантних субкултура као реакцију на етикетирање (Jugović 2008, 5–19).

Иако су интеракционисти указали на проблеме и друштвене односе у васпитно-образовним установама, они нису објаснили присуство неједнакости међу децом у овим установама, због чега постоји критика овог теоријског приступа (Петровић, 2012).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У данашње време, непрекидно сведочимо о значајним разликама у социјалном и материјалном статусу младих особа, што се јасно открива кроз процес образовања. Особито при одабиру средње школе и факултета, млади се сусрећу са изазовима који истичу неједнакости у социјалном и економском окружењу. Ове неједнакости ометају културни и образовни развој младих људи, ограничавају им амбиције, и дубоко су повезане са социјално-економским положајем њихових породица.

Образовни пут младих људи директно утиче на њихове могућности за друштвеним напретком. Разлике у социјално-економском статусу породице одређују њихове образовне аспирације и инхибирају њихове таленте и амбиције. Тако, социјална околина младих људи игра одлучујућу улогу у обликовању њихових образовних путева и успеха.

У овом раду је извршена анализа различитих социолошких теорија и радова истакнутих представника различитих социолошких праваца који разматрају различите аспекте образовног процеса и образовних неједнакости, фокусирајући се на социјалне динамике и интеракције у образовном окружењу.

Спроведена анализа нуди увид у различите аспекте друштвених дисбаланса у образовању. Емпиријски потврђене разлике у образовном постигнућу између различитих социјалних слојева истичу важност сагледавања тих неједнакости.

Уочени су различити приступи који објашњавају узроке образовних неједнакости, као што су психолошки аспекти и различите поткултурне карактеристике. Међутим, фокус је стављен на социјалне неједнакости, посебно на утицај социјалног порекла учесника образовног процеса на њихово образовно постигнуће и аспирације.

На крају, може се закључити да је обавеза друштва и образовних институција уклањање социјалних баријера и стварање равноправних образовних услова за све. Само таквим приступом може се тежити изградњи друштва у којем сваки појединац има једнаке шансе за образовање и лични развој.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Базић, Јован и Михаило Пешић. 2012. *Социологија*. Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену, Лепосавић.
- Ивковић, Миомир. 1985. *Васпитање у друштву*. Ниш: Градина.
- Ивковић, Миомир. 1990. *Образовање и промене*. Београд: Стручна књига.
- Ивковић, Миомир. 2004. *Социологија образовања: одабране теме*. Врање: Учитељски факултет.
- Марковић Крстић, Сузана. 2010. *Социјално порекло студентске омладине, успех у школовању и избор студентских програма високих школа струковних студија*. Ниш: Филозофски факултет.
- Петровић, Јасмина. 2012. *Огледи о образовању у Србији: поглед на скрајнута питања*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Abraham, John. 2001. „Critique and the Anti-Tribes in Sociology of Education: A Reply to Sara Delamont’s “Anomalous Beasts”.” *Sociology* 35(2): 561-574.

- Bernstein, Basil. 1974. *Jezik i društvene klase*. Београд: Београдски издavaчко-графички завод.
- Boudon, Raymond. 1974. *Education, Opportunity, and Social Inequality; Changing Prospects in Western Society*. New York: John Wiley & Sons.
- Bourdieu, Pierre and Jean Claude Passeron. 1986. *Pedagoško djelovanje i simboličko nasilje. Proturječja suvremenog obrazovanja*, Zagreb: RZRKSSO.
- Collins, Randall. 1971. „Functional and Conflict Theories of Educational Stratification.” *American Sociological Review* 36(6): 1002-1019. <https://doi.org/10.2307/2093761>
- Dirkem, Emil. 1981. *Vaspitanje i sociologija* Београд: Завод за удџбенике и наставна sredstva.
- Fragudaki, Ana. 1994. „Теорије о друштвеним nejednakostima у школи.” *Teme* 17(1-2): 73-89.
- Gegel, Lyudmila, Irena Lebedeva and Yulia Frolova. 2015. „Social Inequality in Modern Higher Education.” *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 214: 368-374. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.662>
- Ghos, Asim, Nachiketa Chattopadhyay and Bikas K. Chakrabarti. 2014. „Inequality in societies, academic institutions and science journals: Gini and k-indices.” *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications* 410: 30-34. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2014.05.026>
- Haralambos, Michael and Robin Heald. 1979. *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Ivanov, Jasmina 1999. *Образовање и професионално – животна афирмација дипломираних студената*. Ниш: Филозофски факултет.
- Jary, David and Julia Jary. 2000. *Collins Dictionary of Sociology*. Glasgow: HarperCollins.
- Jugović, Aleksandar. 2008. „Stigmatizacija kao društveni proces.” *Temida* 11(2): 5-19.
- Mills, Carmen and Trevor Gale. 2007. „Researching social inequalities in education: towards a Bourdieuan methodology.” *International Journal of Qualitative Studies in Education* 20(4): 433-447. <https://doi.org/10.1080/09518390601176523>

- Milošević Radulović, Lela i Suzana Marković Krstić. 2017. „Social inequality in education analyzed within various theoretical frameworks.” *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History* 16(1): 25-36. 10.22190/FUPSPH1701025M
- Misztal, Barbara. 2001. „Normality and trust in Goffman’s theory of interaction order”, *Sociological theory* 19(3): 312-324. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.0014>
- Panayotakis, Costas. 2014. „Capitalism, meritocracy, and social stratification: A radical reformulation of the d Davis-Moore thesis.” *The American Journal of Economics and Sociology* 73(1): 126-150.
- Peet, Evan D., Günther Fink and Wafaie Fawzi. 2015. „Returns to education in devel-oping countries: Evidence from the living standards and measure-ment study surveys.” *Economics of Education Review* 49(C): 69-90. DOI: 10.1016/j.econedurev.2015.08.002
- Petrovski, Vlado. 2011. „Contemporary modern industrial societies and the role of education.” *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 15: 1362-1365. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.293>
- Rehbein, Boike. 2018. „Critical theory and social inequality .” *Tempo social* 30(3): 49-65. <https://doi.org/10.11606/0103-2070.ts.2018.145113>
- Scott, John. 1997. „Class, status, and command: towards a theoretical framework.” *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 29: 73-89.

Blagica Marinković*

*University of Pristina with temporary headquarters in Kosovska
Mitrovica, Faculty of Teachers, Leposavić*

THEORETICAL INTERPRETATIONS OF SOCIAL INEQUALITIES IN EDUCATION

Resume

Exploring the complexities of social inequalities in education involves delving into various theoretical perspectives that offer nuanced insights into the origins, mechanisms, and consequences of educational disparities. Functionalist theories, as advocated by eminent sociologists like Emile Durkheim, Talcott Parsons, and Robert Merton, perceive education as a crucial institution for fostering social cohesion and transmitting societal norms and values. According to this perspective, education plays a pivotal role in moulding individuals to assume specific roles within society, thereby reinforcing social unity and cultural continuity. It is seen as a mechanism through which shared values and knowledge are imparted, contributing to the stability and functioning of society as a whole. In contrast, radical theories, as articulated by scholars such as Louis Althusser, Samuel Bowles, and Herbert Gintis, offer a critical examination of education as a tool for perpetuating existing social hierarchies. They argue that the educational system serves to maintain the dominance of the ruling class while simultaneously suppressing the aspirations of marginalized groups. From this viewpoint, education is viewed as a mechanism of social control, perpetuating inequality by limiting the upward mobility of individuals, particularly those from disadvantaged backgrounds. The emphasis is placed on how the structure of education reinforces and reproduces existing power dynamics within society. The conceptual framework of educational capital, prominently developed by Pierre Bourdieu and Jean-Claude Passeron, provides a comprehensive lens through which to analyse social stratification within educational systems. Their work emphasizes that economic factors alone cannot fully account for the reproduction of social inequalities in education. Instead, they highlight the crucial roles played by cultural capital, social capital, and symbolic capital in shaping educational outcomes. Bourdieu's theory of

* Email address: blagica.perovic@pr.ac.rs; ORCID: 0000-0002-1023-8333

cultural capital underscores the significance of non-economic resources such as knowledge, skills, and language proficiency in determining educational success. He argues that unequal access to cultural capital perpetuates advantages for privileged social groups, contributing to the reproduction of social inequalities across generations. Building upon Bourdieu's insights, Passeron introduces the concepts of social capital and symbolic capital. Social capital refers to the networks and relationships individuals possess, which can influence their educational opportunities and trajectories. Symbolic capital, on the other hand, pertains to the prestige and symbolic value associated with educational credentials, which can confer advantages or disadvantages in social interactions and life opportunities. In summary, these theoretical perspectives offer diverse lenses through which to understand the multifaceted nature of social inequalities in education. While functionalist theories underscore education's role in maintaining social order and stability, radical theories unveil its function in perpetuating societal divisions and reinforcing existing power structures. The educational capital framework provides a nuanced picture of how different types of capital interact to shape educational opportunities and outcomes, highlighting the complex interplay between individual agency, social structures, and cultural contexts in determining educational trajectories. In this paper, social inequalities in education are analysed through different theoretical explanations of this problem. Differences in educational success among social groups were investigated, with a focus on the influence of social background. Emphasis is placed on the influence of social origin on the educational achievements and educational aspirations of students, and in that context the most relevant theoretical understandings are indicated.

Keywords: Theoretical interpretations, social inequalities, factors, educational process.

* Овај рад је примљен 17. јула 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. новембра 2024. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/nint/login>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени. Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)
Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press. (Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Миљисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет. (Миљисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „прг.“, „ед.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије. (Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies. (Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1. (Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.
Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts:
Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.
Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на
јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска
дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)
Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss.
University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине
или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.
Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.
New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Бок.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:

” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце.
У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.
(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена.
Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.
(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.
(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori*,

a posteriori, sui generis итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика

преузети, написати *Извор*: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор*: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.
Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**

слику предње корице

Испод слике предње корице

навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

AUTHOR GUIDELINES

The academic journal *National Interest* publishes articles that result from the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly to the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

Papers are published in Serbian (Cyrillic script) or English.

The journal is published six times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are March 1st, July 1st and November 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/nint/login>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: https://www.ips.ac.rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

All submitted manuscripts are checked for plagiarism or auto-plagiarism. Various forms of chat boxes and other artificial intelligence software cannot be (co)authors of the papers under consideration. These tools can only be used for stylistic language editing, not for writing sections of the paper, and authors who use them are obliged to specify the purpose of using such tools at the point where they are used.

Authors are required to provide their ORCID numbers along with their (preferably) institutional email addresses, which they include in the manuscript text in a footnote alongside their names and surnames.

Research articles can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of *the Rulebook on procedure, method of evaluation, and quantitative presentation of scientific research results*.

Reviews can have up to 15,000 characters with spaces.

Book reviews can have up to 10,000 characters with spaces.

CITING AND REFERENCING

The journal *National Interest* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the author-date system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples for citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis is usually set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication, and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company. (Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010, 211)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen [Pollitt *et al.*]. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt *et al.* 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. "Title of the chapter." In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism." In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukosović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.
(Ellwood 2018)

Special issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." In "Title of the special issue", ed. Name Surname, Special issue, *Journal*: page range. DOI.

Chin, Warren. 2019. "Technology, war and the state: past, present and future." In "Re-visioning war and the state in the twenty-first century." Special issue, *International Affairs* 95 (4): 765–783. DOI: 10.1093/ia/iiz106.
(Chin 2019)

Encyclopedias and dictionaries

When the author/editor is known

Surname, Name, Name Surname, ed. Year of publication. *Title*. Vol. Place of publication: Publisher.

Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino, eds. 2011. *International Encyclopedia of Political Science*. Vol. 1. Los Angeles: Sage Publications.
(Badie, Berg-Schlosser and Morlino 2011)

When the author/editor is unknown

Title. Year of publication. Place of publication: Publisher.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

PhD dissertation

Surname, Name. Year of publication. "Title of the dissertation." PhD diss. University.

Munger, Frank J. 1955. "Two-Party Politics in the State of Indiana." PhD diss. Harvard University.
(Munger 1955, 17–19)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.
(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article." Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Corporate Author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*
(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Special cases of referencing

Citing editions other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. DOI: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citations as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. DOI: 10.1080/14616670110071847.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* as the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "...".

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, whereas the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see: Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted/cited in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolons where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

Legal and Public Documents

Sections, articles, or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Government decisions and decisions of the institutions

The name of the government body or institution [acronym or abbreviation], the title and number of the decision, the date of the decision passing, or the webpage and the date of the last access.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia [Protector of Citizens], Opinion No. 19–3635/11, 11 January 2012, https://www.ombudsman.org.rs/attachments/064_2104_Opinion%20HJC.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Protector of Citizens, 19–3635/11)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last assessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date, and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Treaties

European Union founding treaties

Title of the treaty or title of the consolidated version of the treaty [acronym], information on the treaty retrieved from the official gazette in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Other treaties

Title of the treaty [acronym or abbreviation], date of conclusion, UNTS volume number, and registration number on the *United Nations Treaty Collection* website: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 19 December 1966, UNTS 999, I-14668. (ICCPR 1966)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Decisions of international organizations

The name of the international organization and its body [acronym], the decision number, the title of the decision, and the date of the decision passing.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Case law

Case law of the courts in the Republic of Serbia

The type of the act and the name of the court [acronym of the court], the case number with the date of the decision passing, the name and number of the official gazette where the decision is published – if available.

Decision of the Constitutional Court of the Republic of Serbia [CCRS], IUa-2/2009 of 13 June 2012, “Official gazette of the Republic of Serbia”, No. 68/2012.

(Decision of CCRS, IUa-2/2009)

Decision of the Appellate Court in Novi Sad [ACNS], Rzr–1/16 of 27 April 2016.

(Decision of ACNS, Rzr–1/16)

Case law of the International Court of Justice

The name of the court [acronym], *the case title*, type of the decision with the date of the decision passing, the name and number of I.C.J. Reports issue where the decision is published, page number.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion 2010)

Case law of the Court of Justice of the European Union

The case title, the case number, the type of the case with the date of the decision passing, ECLI.

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) or

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Case law of the European Court of Human Rights

The case title, number of the application, type of the case with the date of the judgment passing, ECLI.

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine* 63566/00, par. 20) or

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Case law of other international courts and tribunals

The name of the court [acronym], the case number, *the case title*, the type of the decision with the date passing.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], Case No. IT-94-1-A-AR77, *Prosecutor v. Dusko Tadic*. Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin. Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) or

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Archive sources

Name of the repository [acronym], title or number of the fond [acronym], box number, folder number – if available, reference code, “title of the document” – or, if it is not available, provide a short description by answering the questions who? whom? what?, place and date – or n.d. if no date is provided.

Arhiv Srbije [AS], MID, K-T, f. 2, r93/1894, “Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula”, Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – *When the folder number is known only*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Web sources

Surname, Name, or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the website*. Date of creation, modification, or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. "AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference." May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>. (AP 2019)

TEXT FORMATTING

General guidelines for writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use Times New Roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the first author**

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

*Name and surname of the second author***

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE PAPER***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and

methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The manuscript can have maximally three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts, and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of the Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in Times New Roman font;
- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source: Author.*

Use in-text references according to *Citing and referencing.*

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, before the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left indented, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора**

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА ***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Keywords should be written in Times New Roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out the abstract, keywords, resume, or book cover.

Book review preparation

When writing book reviews, split the text into **two columns**. Book reviews should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the author**

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE BOOK REVIEW***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Below the title **place the image of the front cover**;

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication. *Title of the book*. Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА У 2024. ГОДИНИ

Сви радови приспели за објављивање у часопису *Национални интерес* подлежу двострукој анонимној рецензији. Редакција часописа жели да изрази захвалност сарадницима који су рецензирали рукописе поднете за објављивање и својим коментарима и конструктивним сугестијама значајно допринели унапређењу квалитета приспелих рукописа.

Урош В. Шуваковић, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет за образовање учитеља и васпитача, Београд

Момчило Суботић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Миша Ђурковић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд

Александар Гајић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд

Драган Ђукановић, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд

Игор Јанев, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Љубиша Деспотовић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Весна Трифуновић, редовни професор, Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет Јагодина

Срђан Перишић, ванредни професор, Универзитет Источно Сарајево, Филозофски факултет

Ђуро Бодрожић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Тијана Перић Дилигенски, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Срђан Кораћ, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Марија Ђорић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Вељко Благојевић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Урош Ђемаловић, виши научни сарадник, Институт за европске студије, Београд

Милован Суботић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Ивана Лукнар, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Јован Јањић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Александра Мирковић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Јелена Миљковић Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Зоран Милосављевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Иван Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Вања Глишин, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Немања Девић, научни сарадник, Институт за савремену историју, Београд

Слободан Поповић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Ненад Стекић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Вишња Стојадиновић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Сања Стошић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Владимир Ајзенхамер, доцент, Универзитет у Београду, Факултет политички наука, Београд

Михајло Копања, научни сарадник, Универзитет у Београду,
Факултет безбедности

Драган Траиловић, научни сарадник, Институт за међународну
политику и привреду, Београд

Небојша Вуковић, научни сарадник, Институт за међународну
политику и привреду, Београд

Стефан Сурлић, доцент, Универзитет у Београду, Факултет
политичких наука, Београд

Милош Миленковић, научни сарадник, Институт за стратегијска
истраживања, Београд

Митко Арнаудов, научни сарадник, Институт за међународну
политику и привреду, Београд

Милена Пешић, научни сарадник, Институт за политичке студије,
Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и државна питања = National interest : journal for National and State issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.
- [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1(2005)- . - Београд :
Институт за политичке студије, 2005-
(Београд : Донат граф)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460